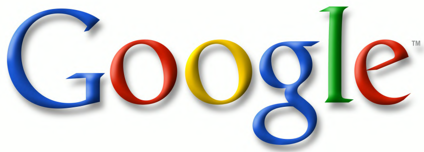

ZIELKUNDIG-HISTORISCHE

INLEIDING

TER

Algemeene en Nederlandsche Taalkennis.

TWEEDE HERZIENE EN VEEL VERMEERDERDE DRUK

DER

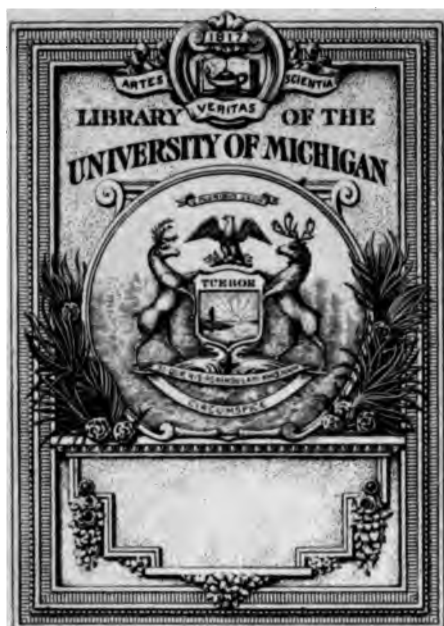
Spraakwording, Taal en Schrift, enz.

DOOR

DR. J. VAN VLOTEN.

HAARLEM,
I. DE HAAN.
1871.

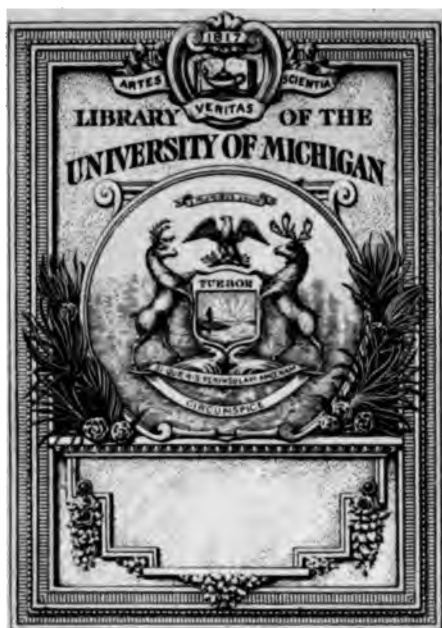

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

ZIELKUNDIG-HISTORISCHE

INLEIDING

TOT

ALGEMEENE EN NEDERLANDSCHE TAALKENNIS.

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

ZIELKUNDIG-HISTORISCHE

INLEIDING

TOT

ALGEMEENE EN NEDERLANDSCHE TAALKENNIS.

VERGELIJKENDE LETTERTAFEL, NAAR BRUGSCH.

	Oud-Egyptisch Hieroglyfisch	Letterschrift Demotisch	Fenicisch Letterschrift	Grieksch Letterschrift in Ouder en Jonger form (Ouder)	(Jonger)	Latijnsch Letterschrift
1.				A	A	A
2.				8	B	B
3.					Γ	C
4.				Δ	Δ	D
5.					E	E
6.					F	F
7.				I, Z	I	Z
8.				⊟	H	H
9.				⊗	⊙	
10.	//				I	I
11.					K	K
12.					Λ	L
13.					M	M
14.					N	N
15.				⊞	Ξ	
16.			O	O	O	O
17.	□				Γ	P
18.				M		
19.			ϙ	ϙ	ϙ	Q
20.					P	R
21.					Σ	S
22.			+	T	T	T

ZIELKUNDIG-HISTORISCHE

INLEIDING

TER

Algemeene en Nederlandsche Taalkennis.

TWEEDE HERZIENE EN VEEL VERMEERDERDE DRUK

DER

Spraakwording, Taal en Schrift, enz.

DOOR

Johannes
DR. J. VAN VLOTEN.

HAARLEM,
I. DE HAAN.
1871.

Amsterdamsche Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN & HÜBNER.

Zoo iets, heeft de kennis van de taal en haar leven, van de eerste wording der menschelijke spraak af, sedert den aanvang der negentiende eeuw de belangwekkendste wijzigingen ondergaan. Terwijl men, in vroeger tijd, beide slechts als werktuigelijke middelen tot gevoel- en gedachten-uiting beschouwde, waarmeê men als met andere lijdelijke werktuigen leven kon, en die slechts belangrijk werden, door de gedachten, die er in geuit, en de verschillende kunstvormen, waarin zij er in geuit werden; is men thans allengs tot het inzicht gekomen, dat spraak en taal veelmeer op zich zelf nog, als levensvolle natuurwerking, in het innigst verband met 's menschen zieleleven, zijn nog halfsluimerend verstands- en gemoedsbestaan, zijn hoogste aandacht waardig zijn, hem tot de nauwlettendste levens en genotrijkste bespieding harer wordingsgeheimen en ontwikkelingsgeschiedenis lokken. „Die de beoefening der doode *talen", schreef nog in 't laatst der vorige eeuw een smaakvol hoogleeraar der oude Letteren, Mr. Johan Luzac* [1], *„bloot tot het* werktuigelijke *derzelve wil bepalen, verklaart zich te gelijk een vijand dier wetenschap, vermits het volkomen zeker is, dat die tak van geleerdheid alsdan geheel zal verdorren en afsterven."*

---

[1] In het Voorbericht van zijn Socrates als burger beschouwd, Leiden, 1797.

Thans voelt men zich eerder tot de vraag geneigd: zijn er doode *talen? of liever: mogen en kunnen er voor eenig gevoelvol taalvorscher "doode talen" bestaan, waarop het woord "werktuigelijk" in dezen levenloozen zin van toepassing ware? En het onmiddelijke antwoord op die vraag zal een beslissend* neen *wezen. Wij mogen noch kunnen thans, zelfs in de letterkundige nalatenschap der sinds lang niet meer gesproken talen der Oudheid geen* doode *letterteekens meer zien,* werktuigelijk *ten gehoore gebracht en voor tijdgenoot en nazaat op schrift gesteld. Wij vertegenwoordigen ons die letters en klanken, gelijk de woorden en zinsneden, waarin zij ons voor oogen komen, in hun levensvolle wording en ontwikkeling, hun even ongedwongen als karaktervol bestaan, van een niet minder levendigen geest doorademd, dan de menschen, die ze eenmaal uitten, en die er den bezielenden indruk in weêrgaven, door wereld en dingen op hen gemaakt. Zoo blijven zij voor ons, in plaats van afgestorven en dood te zijn, van een onsterfelijk leven tintelen, dat ons geheel als onder de menschen verplaatst, in wier krachtigen strot zij gevormd werden, en van wier welbespraakte lippen zij klonken* [1].

Zie daar het menschelijke spraak- en taalbezef, de opwekkelijke beginselen aller oude en nieuwe taalstudie der toekomst, ons door Wilhelm von Humboldt en Jacob Grimm, gelijk door Bopp en Pott, allengs bijgebracht, door George Curtius en Steinthal vooral, in de laatste jaren, met niet minder gezond verstand dan scherpzinnig doorzicht,

---

[1] „Eine Sprache", merkte daarom ook W. von Humboldt reeds op „kann unter keiner Bedingung, wie eine abgestorbene Pflanze erforscht werden; Sprache und Leben, sind unzertrennliche Begriffe, und die Erlernung ist in diesen Gebiet immer nur Wiedererzeugung" Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbauer; *Gesammelte Werke VI* S. 1).

ten volle ontvouwd en blootgelegd, en voorts door tal van anderen, een Max Müller en Schleicher, Kuhn en Diez, Rumpelt en Scherer, in Duitschland, een Littré, Renan, Bréal en Brachet, in Frankrijk, op verschillend taalgebied van vroeger en later tijd toegepast. In Nederland is er daarentegen nog weinig werk van gemaakt. Onze hoogleeraren in de oude Letteren bepalen zich, in hun anders zoo deugdelijken arbeid, tot het voortstreven op den vroegeren weg, zonder acht te slaan op de nieuwe paden, door vergelijkende en veelzijdige taalstudie, elders met zoo goed gevolg reeds ingeslagen. Deze en gene hunner leerlingen moge voor zich zelf reeds den blik derwaarts gericht hebben, en er zich wellicht in zijn eigen onderwijs niet onbetuigd van laten, in 't openbaar is er tot dus ver weinig of niet van gebleken. Op 't gebied der nederlandsche taal heeft wellicht deze en gene er zich wat nader meê bekend gemaakt; heeft met name de overleden Te Winkel, in meer dan één zijner doordachte opstellen, van zijn taalvergelijkende studie de doeltreffendste proeven gegeven; tot een meer algemeene toepassing kwam het echter ook daar niet. Waarschijnlijk zal dan ook zulk een toepassing wel eerst het gevolg eener te lang reeds smartelijk verbeide verbeterde hooger onderwijswet kunnen zijn, die er bepaalde lessen voor ieder beoefenaar der oude en nieuwe, oostersche en westersche Letteren in voorschrijft, en de zaak met nadruk aan de orde stelt. Intusschen heb ik, reeds vóór een jaar of twaalf, in een drietal hoofdstukken over „Spraakwording, Taal en Schrift; Nederlandsche Spreek- en Schrijftaal", de belangstelling mijner landgenooten voor dit onderwerp, bepaaldelijk ook in verband met de moedertaal, zoeken op te wekken. Liefdevolle behartiging toch van de belangen dier moedertaal is de even aangename als heilige roeping van ieder onzer. De nauwlettende zorg voor haar voortdurend welzijn mag, naar de woorden van een

bekend duitsch schrijver[1] — *als de ernstige taak en het belangrijk voorrecht tevens aller beschaafde staatsburgers beschouwd worden. Ieder welopgevoed ingezetene moet het zich onafgebroken ten doel stellen, die taal zuiver en onbesmet te handhaven, haar, zooveel maar in zijn vermogen is, wèl te spreken en te schrijven. Een volk, welks taal aan ontaarding en bederf ten prooi valt, gaat zelf zijn ontaarding en bederf te gemoet, en heeft die maar al te ras te schromen. Het geeft het laatste pand van zijn verstandelijke onafhankelijkheid prijs, en openlijk blijk van zijn onverschilligheid en onwil, zelfstandig te blijven voortbestaan. De daartoe onmisbare kennis echter van haar aard en aanleg wordt slechts langs den zielkundigen geschiedweg verkregen. Gelijk wij haar heden toch spreken, is zij de vrucht eener eeuwenheugende ontwikkeling, en om haar in haar tegenwoordigen toestand wel te leeren kennen, moeten wij dus van die ontwikkeling, in meerder of minder mate en voor zoover er ons de gelegenheid toe geboden wordt, kennis nemen, haar in haar wording en groei trachten te bespieden en na te gaan, haar, zooveel ons maar immer doenlijk is, ook in haar verband en samenhang met andere talen van ouder en nieuwer dagteekening leeren beschouwen. Zoo alleen kunnen wij ons van al de hoedanigheden vergewissen, haar van nature eigen, van de wijzigingen overtuigen, er vroeger en later door de werking der tijdsomstandigheden in aangebracht, en de volle kracht waardeeren, waarover zij in de toekomst, gelijk in 't heden en voorleden, te beschikken heeft.*

Dat ik, om tot een dergelijke kennisneming bij te dragen, reeds niet geheel zonder vrucht met dit geschriftjen zocht werkzaam te zijn, mag ik uit de tweede uitgave opmaken, die er

---

[1] Fr. Schlegel, in zijne *Geschichte der Literatur.*

thans het licht van kan zien. Zij werd met twee nieuwe hoofdstukken en verschillende aanteekeningen en inlasschingen vermeerderd, naar aanleiding van zooveel belangrijks op dit gebied, als mij in dien tusschentijd voortdurend onder 't oog kwam.

Wat de in de bijlage besproken Verhandeling van Prof. Roorda aangaat, deze laatste had kort vóór den eersten druk het licht gezien; daar echter de vraagpunten, die er in verhandeld worden, nog altoos de aandacht waard blijven, en met de voorafgaande bespiegelingen in 't nauwst verband staan, achtte ik best haar ook in deze uitgave niet onbesproken te laten, en nam dus de haar geldende bijlage ook hier weder op.

Kleveroord onder Bloemendaal,
18 Juny 1871.

V. VL.

OPDRACHT VAN DEN EERSTEN DRUK.

Aan

Prof. Dr. A. RUTGERS en Dr. L. A. TE WINKEL.

Een geschrift over algemeene taalvorsching en hare toepassing op de nederlandsche, laat zich voor mij wel niet anders dan met u beider namen verbinden. Levendig toch staan mij steeds de uren voor den geest, in vroeger en later jaren, bij of met elk uwer gesleten, en 't zij aan Indische en Indogermaansche letter- en taalstudie, 't zij aan vriendschappelijken kout over algemeene en nederlandsche taal-wetten en ontwikkeling gewijd. Wel mag ik, wat de eerste betreft, hooggeschatte Rutgers! en om met uwe verdiensten te mijwaart aan te vangen; wel mag ik inderdaad voor mijne taalkundige opleiding van geluk spreken, dat, terwijl ik van mijn eersten Akademie-tijd af, in een school als die van Hamaker en onder een man als Weyers, in de Semitische taalbeginse-

len werd ingewijd, mijne volgende studie-jaren met uwe komst te Leiden samentroffen, en mij zoo de gelegenheid gaven, het voor ons gansche Westen zoo belangrijke Sanskriet, onder uwe vriendschappelijke leiding, twee jaren lang, èn op zich zelf èn vergelijkend, te beoefenen. En wel zal mij steeds de verkwikkelijke herinnering bijblijven dier wekelijksche reeks van namiddagen, op uw gezellig studeervertrek, in het reinste taalgenot doorgebracht, en die mij in den innigen samenhang der talen een steeds helderder blik leerden werpen. Een blik, als ik wenschen zou, dat al onze aankomende taalgeleerden -- 't zij ze zich naar 't Oosten of Westen, naar Oudheid of nieuwer tijd, in hun studie wenden — door het voorschrift eener nieuwe schoolwet zelf, genoopt werden te richten.[1] – Ik heb den naam van Hamaker geuit, en ik kan dien hier niet laten glippen, zonder het ook thans nog luide te bejammeren, dat een man van zijn voortvarenden ijver, schranderen geest, en rijke taal-ervaring, ons juist heeft moeten ontrukt worden, toen hij zich, na den rijksten oogst op Semitisch taalgebied, op de ernstige studie van den Indogermaanschen taalstam geworpen, en daarvan reeds in zijn *Akademische Voorlezingen* een eerste vrucht gegeven had, die, hoe onvoldragen ook, toch voor de toekomst zooveel nog voorspelde. Want inderdaad, men moge over het aantal daarin vervatte staaltjens van verouderde Bilderdijkiaansche woordvorsching glimlachen; — die zon-

---

[1] Verg. daarover (nog altoos helaas!) de *Enkele wenschen omtrent de wijziging van 't Hooger onderwijs*, reeds in 1850 *gedaan*.

der van de afkomst en 't geschiedverband der woorden behoorlijk kennis te nemen, allerlei vormen van vroeger en later tijd, van Ooster- en Wester-talen, dooreenmengt en als bewijsgronden aanvoert; en waardoor, om maar één proefjen aan te halen, Bilderdijk, bijvoorbeeld, tot die schijnschoone vergelijking eener *kaars* met het Grieksche *kaiou*, Hamaker tot die van den *ulbandus* en een *helphand* gedreven werd; — dergelijke uitspattingen nemen de zooveel juistere uitspraken niet weg, als er in die *Voorlezingen* meê gepaard gaan, en zouden, bij zijn rustelooze werkzaamheid en helder vernuft, welras voor betere inzichten geweken zijn, onder welker heilzame toepassing, de thans ten onzent nog steeds braak liggende akker der Indogermaansche taalvorsching [1], reeds sedert jaren rijke vruchten hadde uitgeleverd. Niet zonder weemoed voorwaar, hoort men den nog zoo krachtigen, levensvollen man, in die opdracht aan zijn boezemvriend Geel, van „de broosheid des menschelijken levens" gewagen, die hem verbood zich van „een nadere gelegenheid" verzekerd te houden, „om iets nuttigs te zeggen of te doen"; drie, vier maanden later toch lag die zelfde man, die nog slechts „de grootste helft van zijn levensbaan meende afgewandeld te hebben" in het graf. En ware dus ook „het jeugdig vernuft" al aanwezig geweest, dat hij zich „door de overdenking van 't gehoorde aangemoedigd" aan zijne leiding wenschte te zien toevertrouwen,

---

[1] Door de later gevolgde aanstelling van Dr. Kern te Leiden, is slechts wat de gelegenheid betreft, de staat van zaken eenigsins gewijzigd.

de bezielende, krachtige leidsman was weggenomen, en het veld, dat nog nauw, dat nog niet ontgonnen mocht heeten, moest allen verderen bouw derven. Slechts uwe komst naar Leiden mocht, eenige jaren later, ten deele in de leemte voorzien; want gelukte het u ook al niet, een eigen Indogermaanschen leerstoel te zien oprichten, uwe opofferende heuschheid wist toch, bij al uw andere lessen, een ganschen namiddag 's weeks beschikbaar te houden, om den belangstellende in dit taalgebied binnen te leiden; — vergun mij, wat mij persoonlijk betreft, er u hier openlijk nog mijn hartelijken dank voor uit te brengen!

Onze persoonlijke kennismaking, waarde Te Winkel! — want uit uwe schriften had ik u reeds vroeger leeren waardeeren — dagteekent eerst van een tiental jaren later. Gij kwaamt naar Leiden juist, toen ik er het eerste — steeds nog eenige deeltjen — der Bloemlezing had uitgegeven, die het te lang verwaarloosd midden-nederlandsch Proza weder in 't leven riep. Ik herinner mij nog, hoe ik, u verwelkomende, u 't boekjen aanbood; menig aangenaam en leerrijk uur heb ik er daarop, drie jaar lang, in vriendschappelijk verkeer met u doorgebracht; en hoe dikwijls heb ik u, na dien tijd, niet te Deventer bij mij gewenscht, om er, zoo menig belangrijk punt van Nederlandsche of algemeene taalvorsching te bespreken; — de weinige uren, die 't mij te beurt valt, in een of andere verpoozingsmaand eens met u samen te zijn, doen mij slechts te meer het gemis van uw blijvenden omgang gevoelen. Gun mij daarom, thans eens schriftelijk met u te spreken, en u deze bladzijden aan

te bieden, juist naar aanleiding van dien onbesuisden aanval op alle gezond begrip van nederlandsche taalvorming geschreven, die ook de uwe — en dat op zoo krachtige wijs — reeds in beweging heeft gebracht.

Houdt gij beiden mij voorts in uwe vriendschappelijke herinnering aanbevolen!

Deventer, 31 Maart 1859. VAN VLOTEN.

INHOUD.

Sprachkunde, lieber Sohn, ist Grundlag' allem Wissen,
Derselben sei zu erst und sei zu letzt beflissen.
Einleitung nicht allein, und eine Vorbereitung
Zur Wissenschaft ist sie, und Mittel zur Bestreitung;
Vorübung nicht der Kraft, um sie geschickt zu machen
Zum Ringen mit dem Wort, zum Kampfe mit den Sachen:
Sie ist die Sache selbst im weitsten Wirkungskreise,
Der Aufschluss über Geist und Menschendenkungsweise.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Nur Sprachenkunde führt zur Weltverständigung;
Drumm sinne früh und spät auf Sprachenbündigung.

Friedrich Rückert.

I.

DENKEN EN SPREKEN.

Er is een tijd geweest, dat men over de eerste en oorspronkelijke menschentaal veel peinsde en — beuzelde. De aloude Joodsche oorkonden, aan welke men een bij uitsluiting Goddelijk gezag toekende, leidden er velen toe, die taal in die der oude Joden — het Hebreeuwsch — weêr te vinden [1]. Anderen daarentegen, daarvan afwijkende, meenden haar elders te moeten zoeken. Zoo was er zelfs, die, door overgrooten ijver voor vaderlandschen roem gedreven, ze in hunne moedertaal wilden herkennen. En wie dan, ten onzent, beide — het gezag der gewijde oorkonden en den vermeenden roem van hun vaderland — wilden handhaven, wisten niet beter te doen, dan de nauwe verwantschap van beide, Joodsche en Nederlandsche, talen, uit min of meer gelijkluidende of tot

---

[1] Zie, behalve de in Max Müllers *Vorlesungen* (Leipzig, 1863 S. 108) aangehaalde plaatsen uit de kerkvaders, ook Mauricius aanteekening in zijn *Onledige Ouderdom* (Amsterdam, 1765; bl. 45) nog: „de oudste taal is zekerlijk de Hebreeuwsche of ten minste de Phenicische. De Rabbijnen vinden de figuren der Hebr. letteren in de sterren, en Helmont, in zijne *Delineatio Alphabeti* etc., heeft anatomisch uitgecijferd, dat de letteren, als men ze uitspreekt, net zulk een figuur van den tong in den hals afbeelden, als men ze schrijft." Reeds Leibnitz had intusschen doen opmerken, dat het Hebreeuwsch voor de oorspronkelijke taal te willen doen doorgaan, hetzelfde was als de takken van een boom voor zijn wortel uit te geven, of zich te gaan inbeelden, dat uit afgehouwen stammen, in een of ander land, weder levende boomen zouden groeyen.

één gewrongen woorden te betoogen, en de taal der Paradijs-bewoners als één te schetsen met die, waarin Koning David beide en Vondel gezongen, de profeet Samuel en Muidens Drost hunne geschiedboeken hadden opgesteld [1].

Zulk eene meening brengt gewis haar eigen doemvonnis meê; gelijk dan ook, met de gelouterde taalkennis van later eeuw, de tijd dier beuzelarijen voor goed verdwenen is [2]. Men streeft er thans niet langer na, de Paradijstaal te zoeken, of, onder oude en nieuwe, die op te sporen, waarin, naar de oude overlevering, Adam den dieren namen gaf. Men spoort, langs den geschiedweg aller talen en van haar onderlingen samenhang en verwantschap, de algemeene natuurlijke wetten na, die bij haar vorming en ontwikke-

[1] Zoo met name de beruchte Goropius Becanus, die in zijne *Origines Antverpianæ* 1580 zocht te betoogen „dat de Cimbrische taal, en vervolgens de onze, ouder was dan de Hebreeuwsche", en dat er in 't Paradijs dus Hollandsch gesproken was; waarover hem in zijn eigen dagen Lipsius reeds uitlachte. Trouwens ook in andere landen gaf men hem in dergelijke dwaasheid niets toe, en beweerde Rudbeck, in zijne Atlantica, hetzelfde van het Zweedsch, en zelfs in 1814 nog Erro (in zijn *Mundo primitivo*) van het Baskisch. Volgens den Franschen reiziger Chardin, geloofden de Perzen, dat de slang Arabisch Adam en Eva Perzisch, en de Engel Gabriël Turksch gesproken had, en Kempe gaf voor, dat God met Adam Zweedsch gesproken, deze in 't Deensch geantwoord, en de slang zich tot Eva in 't Fransch gewend had. Zie Mauricius t. pl., en Müller, S. 353.

[2] Merkwaardig is het, hoe men daarbij, in 't duister rondtastende, zich op zijne wijs rekenschap zocht te geven van de onderlinge verwantschap der talen: „dat de oude Celtische en onze taal in den grond dezelfde is" (zegt Mauricius t. pl.), „schijnt buiten twijfel", en Mylius (*de Antiquitate linguæ Belg.*), dat de woorden, die wij met het Grieksch gemeen hebben, van ons gekomen zijn, en niet van de Grieken; terwijl Schrickius en anderen beweerden, „dat de Celtische en Phenicische spraken enkel verschilden in 't dialect; ja, de Zweedsche Oudheidzoekers hebben willen toonen, dat men de Hebreeuwsche woorden niet recht kan uitleggen, dan door de Celtische wortelwoorden." Mauricius bl. 27. Reeds in 1710 intusschen had Ten Kate, ten opzichte van het Grieksch en 't Nederlandsch, het juiste beginsel uitgesproken, „dat dezelve in oorsprong met den ander vermaagschapt, en gezamenlijk wel eer uit ééne en dezelfde bron, gesproten zijn." (*Gemeenschap tusschen de Gottische sprake en de Nederduytsche*, bl. 16.)

ling ten grondslag liggen [1]. Men zoekt tevens in 's menschen natuur zelve, en door de bespieding harer spraakgeheimen, tot den eersten kiem door te dringen van 't geen wij, in zijne latere rijke ontwikkeling, als 's menschen kenmerkende eigenschap, zijne taal, bewonderen. „Hoe leert het kind spreken?" vraagde voor weinige jaren een Deensch natuurvorscher, en wellicht is velen het belangwekkende boekjen, waarin hij het antwoord op die vraag gaf, in zijne Hollandsche vertaling onder 't oog gekomen [2]; maar zeker is het, dat wij, door ons diezelfde vraag te doen, en met de nauwlettende opmerking van 't geen bij onze jonge kinderen, in hunne spraakwording, de eerste menschelijke uitdrukking hunner behoeften, plaats grijpt; dat wij daarmede eene goede schrede vorderen kunnen ter oplossing van het vraagstuk, waarover men, in vroeger eeuw, zooveel onzinnigs geboekt en gebeuzeld heeft, het vraagstuk van den oorsprong der taal. Men beschouwde haar toen als een, zoo te zeggen, stoffelijk en willekeurig iets, dat den mensch hetzij van hooger hand gegeven, hetzij, met onderling overleg en afspraak zijner medemenschen, door hem aangenomen was; even gelijk men ook steeds tweederlei wijs van staatsvorming plag te huldigen, die eener dusgenoemde goddelijke instelling, of van maatschappelijke overeenkomst en verdrag. Maar niet zoo stoffelijk en willekeurig zijn talen en staten aan den dag en in

---

[1] In zijne *Dissertation über den Ursprung der Nationen*, in 't zelfde jaar als Ten Kate's *Gemeenschap* uitgegeven, had Leibnitz er als den waren grondslag aller vergelijkende taalstudie op gewezen, om van de bekende tot de minder bekende talen over te gaan, haar verschil en verwantschap te ontdekken, haar afstamming en oorsprong aan te geven, en zoo, stap voor stap, tot de oudste talen op te klimmen, welker ontleding alleen tot een eenigsins vertrouwbare slotsom leiden kon. Hij vermoedde reeds een gemeenschappelijken oorsprong der talen en eene volksverhuizing van 't Oosten naar 't Westen; en werd op zijn aandrang dan ook, door alle reizigers zijner dagen, zooveel doenlijk van heinde en ver bouwstof ter taalvergelijking aangebracht. De belangstelling, door hem in 't leven geroepen, ging sedert niet meer verloren, en met name laat zich ook zijn invloed in de beide groote taalwerken uit den aanvang dezer eeuw, de Taallijst (*Catalogo*) van den Spaanschen Jezuïten-zendeling Hervas, en Adelungs *Mithridates*, aantoonen. Zie Müller t. pl. S. 114 ff.

[2] Hoe leert het kind spreken? Door Dr. D. F. Eschricht. (Leeuwarden, Suringar. 1853.)

de wereld getreden. De spraak ontwikkelt zich met den mensch, gelijk de staat met de menschen; geen van beiden konden zij van buiten aangenomen of met onderlinge goedkeuring vastgesteld worden. 's Menschen natuur en hare ontwikkeling zelve brengt mede, dat hij zich zoowel allengs in spraak leert uiten, als zich met zijne evennaasten in een min of meer beschaafden staat vereenigen; en, om ons hier, als ons nader doel meêbrengt, slechts tot het eerste te bepalen, de mensch leert spreken, wanneer hij denken leert.

Denken — verheven voorrecht van den mensch, dat hem zijn hoogen rang boven zijn medeschepselen, de dieren, verzekert. Denken — edele roeping, die hem als mensch kenteekent, hem tot mensch maakt. Denken — schitterende eigenschap, waar hem de hooge Oudheid, met treffende juistheid, zijn naam zelf naar gegeven heeft. Denker toch noemde zij hem, met een woord, welks beteekenis, als zoodanig, voor later tijd verloren ging, maar dat, nog heden ten dage, in alle Germaansche talen, gelijk in ons aller dagelijkschen kout, steeds onveranderlijk van hem gebezigd wordt: het woord *mensch* zelf. Aan de boorden van den Ganges leefde, vóór een drie duizend jaren reeds, een beschaafd en ontwikkeld volk[1], dat, in zijne toenmaals levende taal[1], onzer eigene oudste en rijkste verwante, den naam *mensch* (manushja, van *manus* d. i. *denker*; van den wortel *man*, denken)[2] bezigde, en hem zoo, in dien naam, voor alle eeuwen den weg en het doel aanwees, die hij in zijne

---

[1] Minstens 300 jaren vóór Kristus was zij reeds uit den rij der gesproken talen verdwenen, en bediende zich het Hindoe-volk, dat haar gesproken had, van tongvallen, die tot de oude taal zijner heilige boeken, de Veda's, in dezelfde verhouding stonden, als het Italiaansch en derg. tot het Latijn. De oude taal zelf bleef intusschen, als de geleerdentaal der Brahmanen, onafgebroken voortbestaan. Zij stierf niet, gelijk het Latijn, uit, om slechts in talrijke uitspruitsels voort te leven, maar bleef dezelfde plaats innemen, als het Grieksch in der tijd te Alexandriën, en het Latijn in het middeneeuwsch Europa. Zij werd de klassieke en heilige taal, in welke niet alleen de gewijde liederen van vroeger en later tijd, en de wet- en taalgeleerde werken geschreven werden, maar waarin ook ieder degelijk Brahmaan vloeyender kon schrijven dan in het Bengali der volkstaal. Zie Müller t. pl. S. 119 ff.

[2] *Manushja*, in 't Oudduitsch *mennisc*, later *mensch*, is zooveel dus als *denkeling*.

ontwikkeling te volgen en in 't oog te houden had. Denkt! zegt hem die naam, waar hij misschien gevaar loopt, zich gedachteloos te verslingeren, en, zijn lageren neigingen gehoorgevend, den weg des diers in te slaan. Denkt! roept hij hem toe, en wijst hem daarmede op zijn zedelijken aanleg, zijn verheven werkkring en bestemming, en de bron tevens van zijn reinst en edelst genot!—

En, gelijk nu de mensch alleen mensch wordt, omdat hij denkt, blijven de dieren, wat zij zijn, omdat zij niet denken kunnen. Wanneer men het kind in zijne eerste, nog geheel dierlijke levensdagen gadeslaat, dan ziet men, hoe het, om zijne behoeften uit te drukken, geen andere klanken nog tot zijn dienst heeft, dan die, welke ook den dieren door de hunne worden uitgeperst: het klagelijk geluid van zijn schreyen. Wanneer het kind zijne dierlijke behoefte aan stoffelijke spijs, aan de moederlijke borst, voldaan heeft, en het anders geene oorzaak van kwelling in zich speuren laat, legt men het zachtjens ter neêr, om het genotene te verteren; en het sluit zijne oogjens, om eene andere dierlijke behoefte, die van den slaap, te voldoen. Onder beider invloed en werking — dien der moederlijke melk en van den slaap der gezondheid — nemen nu weldra zijne zwakke krachtjens toe, wassen zij voortdurend aan, en ontwikkelt zich tevens in het tengere lichaam de kiem van zijn hoogeren aanleg. Van zich zelf en al wat om hem is nog onbewust, alleen met een dierlijk gevoel voor hetgeen hem genaakt, en van verre of nabij bejegent en aandoet, bedeeld, tast het eerst als in den blinde rond, terwijl alleen zijn instinct en de sleur der gewoonte hem aan de hand geeft, wat hem lijken zou, Allengs echter begint zijn bewustzijn te ontwaken; het houdt op, enkel pijn of wellust te voelen, zonder zich rekenschap te kunnen geven, van waar zij hem geworden; en het leert eerst de dingen buiten zich, en vervolgens ook zich zelf van die dingen onderscheiden; het krijgt bezef van zijn eigen bestaan, tegenover dat van 't geen het rondom zich gewaar wordt. En er is dan nog slechts wat korter of langer oefening der lichamelijke werktuigen noodig, om zijne spraak te doen worden. Reeds, terwijl het zoo aanvangt te onderscheiden, klapt het nog onbewust, gelijk een nabauwende vogel, de menschelijke klanken na, die zijne ouders of anderen hem voorzeggen. Allengs echter begint het zich

rekenschap te geven van het door die klanken aangeduide, het met die klanken bedoelde Het leert er, op zijne beurt, mee aan te geven, er onder te begrijpen en te verstaan, wat het om zich ziet of begeert; het leert met één woord — spreken en denken. In beiden uit zich dat zelfbewustzijn, dat zelfbezef, dat door elk dier ten eenenmale gemist wordt, omdat het niet denken noch spreken kan [1].

Zelfbewustzijn, zeg ik, en zelfbezef; — zeker algemeen bezef toch, zeker overleg zelfs kan men ook den dieren gewis niet ontzeggen; de voorbeelden daarvan uit het leven der hoogere diersoorten bijgebracht, zijn menigvuldig en overbekend. Maar het bewustzijn van een eigen zelfstandig bestaan, het bezef eener zelfstandige, zedelijke roeping; ziedaar, wat ieder dier noodzakelijk ontberen moet, maar welks eerste beginselen zich in den mensch, te gelijk met de eerste wording en ontwikkeling zijner spraak, openbaren [2].

Spreken dus is het eigenlijk kenmerk des menschen; spreken omdat hij denkt, en het zijn aanleg is te denken en te spreken. Denken echter is zelfbewustzijn te hebben, zedelijk zelfbezef, dat hij, al sprekende, uit en openbaart. Dat zelfbewustzijn voortdurend te ontwikkelen en te louteren, is zijn aanleg gehoor te geven, zijn roeping na te komen, zijn waarde als mensch te

---

[1] „Mit dem Thiere hat der Mensch viel Gemeinsames; absolut von ihm verschieden ist er nur durch eines, durch die Sprache. Ueber Werth und Unwerth, höhere und niedere Begabung und Berechtigung der menschlichen Racen mag man streiten; die Sprachfamilien mag man nach inneren und äuszeren Gründen in mehr und minder vollkommene ordnen; die Sprache selbst ist überall die Gleiche. — Der Mensch ist absolut sprechend, das Thier absolut unsprechend; darum hat der Mensch Vernunft entwickelt, das Thier keine." Bacmeister, *German. Kleinigkeiten*, Stuttgart, 1870. S. 102.

[2] „Durch die Sprache und mit der Sprache hat sich der Mensch als denkendes Wesen entwickelt. — Sie ist die Quelle des Selbstbewustseins, indem durch sie der Mensch sich und seine Empfindungen von der Aussenwelt unterscheidet, und so beider bewusst werden kann. In dieser Weise ist es allein durch sie dass seine wahre Gedanken-entwicklung Statt finden kann, indem, wie W. v. Humboldt es klar ausspricht, wir an Ideen nur ganz besitzen, was wir, ausser uns gesetzt, in andere übergehen lassen können. Bleek, *über den Ursprung der Sprache*. Weimar, 1868, S. 43 f.

verstaan, zijne bestemming als mensch te vervullen; maar dat zelfbewustzijn te verliezen, is dan ook zijne bestemming te missen, als mensch te loor te gaan. Dat zelfbewustzijn alleen maakt 's menschen waardigheid, zijne zelfstandigheid, zijn dusgenoemde vrijheid uit. „De mensch is vrij geschapen, is vrij, Al waar hij in ketens geboren", zegt de Duitsche dichter; maar hij is dat alleen door zijn zelfbewustzijn. Zoolang hij denkend en met bewustzijn handelt, kunnen hem geen ketens tot slaaf maken; zijn innerlijk vrijheidsgenot kunnen hem geen boeyen ontrooven. Geeft hij echter dat bewustzijn prijs, wordt hij zijn hartstochten dienstbaar en de slaaf zijner neigingen, dan zal hem geen uiterlijke vrijheidsschijn zijn innerlijke rust hergeven —

Naar de blinde inspraak der natuur, volgt het dier zijn redelooze aandrift en hartstochten, en doet wat deze hem ingeven, zonder te weten wat het doet Zelfs het oogenschijnlijk kunstigste samenstel, door geen menschenhanden te evenaren, maar door het dier in zijne redelooze kunstdrift tot stand gebracht, is het werk van dat in hem gelegde blinde instinct. Maar de verheven kunstgewrochten des menschen, onder de heiligste aandrift geboren, zijn het werk niet minder der hooge ontwikkeling, waartoe zijn geslacht in den loop der eeuwen is geklommen, en worden met het rustigst zelfbezef door hem tot stand gebracht. En waar het dier, in zijn dolle woede, onbewust wordt voortgesleurd, daar geven ons de edelsten van ons geslacht het verheven schouwspel van een leven, in de kalmste beradenheid, de onverstoorbaarste gemoedsrust doorgebracht, en van geen hartstocht gedeerd; en zij doen dat door de kracht van hun helder zelfbezef, hun gelouterd en heilig denken. Zelfstandig, vrij, en waardig zien wij hen, te midden van de slaafsche gejaagdheid, de ijdele bemoeyingen eener hartstochtelijk bewogen wereld; eene wereld, die ook hen zelf niet spaart, maar hen in hun leven miskent, verguist, en vervolgt, om hen — late, maar onweêrstaanbare werking der waarheid! — na hun dood, als wijze of heiland, te vereeren of zelfs te vergoden.

Niet slechts bij die gewijde bestemming echter, niet bij de roeping slechts, smaad, vervolging, en dood, om den wille van waarheid en recht, kalm en blijmoedig te trotseeren en te ondergaan; ook in den meest dagelijkschen arbeid van ieders maatschappelijk

bedrijf, bij de meest alledaagsche verrichtingen van zijn leven, moet men als mensch denken en met zelfbewustzijn handelen. Toen Frederik, de groote koning van Pruisen, in den Herfst van 1779, zijne Cabinetsorde over het onderwijs liet uitgaan, schreef hij aan zijn staatsdienaar Zedlitz, dat hij de oefening van het denkvermogen hoogst noodzakelijk hield; ieder boer toch, meende hij, moest zijne zaken overleggen, en het zou verre het beste zijn, schreef hij, als iedereen juist dacht. En al wilde dezelfde vorst, ettelijke jaren later, zijn vroeger beter inzicht weêrstrevend, niet al zijn onderdanen meer die vrije verstandsontwikkeling gunnen, het neemt de juistheid zijner eerste opmerking niet weg. Zonder zelfbewust denken toch, en juist overleg, komt niemand door de wereld.

Maar indien dat denken voor allen zoo nuttig, zoo heilzaam, zoo noodig en onmisbaar is, hoe dan die bange vrees te verklaren, waarmede wij er de menschen vaak voor bezield zien? Ach, mijne lezers, een geestig Franschman [1] heeft het niet ten onrechte gezegd: „alles is bang in de wereld; de kinderen voor den donker, en de menschen voor het licht. — Men kan te veel denken, ik ontken het niet; men kan ook te veel eten; men kan zich ziek eten en zich suf denken; van beiden bestaan voorbeelden; maar men kan nooit te juist, noch te helder denken, men kan nooit genoeg — dóórdenken.

Slechts zeer weinig menschen echter, die de gewoonte hebben dat te doen. De meesten blijven halverwegen steken. Door die bange vrees voor het heldere licht weêrhouden, blijkt hun denkkracht niet sterk genoeg, om geheel hun bestaan te louteren, hun karakter zelf, als in het vuur, te harden. Dézen vroeger, génen later, maar steeds vóór den tijd, verraadt hen hunne zwakheid, en bezwijken zij voor den drang der hen overstelpende wereld, die het hun plicht ware geweest te verhelderen en te leiden, maar in wier verbijstering en donker zij zich laten meêslepen en ten ondergaan.

Het is hier de plaats niet, nog verder over denken en doordenken in hun onderling verband te handelen, hoe belangrijk het onderwerp zij; wij hebben ons hier alleen nog een poos met den

---

[1] Mallet du Pan.

straks ter loops reeds vermelden samenhang van denken en spreken, bezig te houden.

Hoe leert de mensch spreken? — vragen wij dan nogmaals, en wij stellen hem ons weder voor, nog in zijn eerste windselen gekneld, of, zoo men wil, zelfs nog vóór hem die windselen omhullen, en terwijl hij, met een "mistroostig weenen" (gelijk het de dichter [1] zoo juist heeft uitgedrukt) het eerste dag- of kaars-licht begroet. Waarom weent hij? — het antwoord is gemakkelijk: omdat hij zich onbehagelijk voelt. Maar zijn voelen zelf, wat is dat? geeft hij zich rekenschap van die onbehagelijkheid, en doet hem dat zoo bitter schreyen? — Integendeel, hij heeft zoo min van zijn displezier eenig bezef, als hij weet wat rekenschap is, laat staan, dat hij zich die geven kon. Zijn voelen is iets geheel algemeens, een gansch onbestemde indruk, maar die het geheele wezen van het gevoelende voorwerpjen inneemt, en als met zich vereenzelvigt. Wij kunnen er ons het best eene voorstelling van maken, zoo wij nagaan, wat ons zelf geschiedt, wanneer wij ons ergens hevig snijden of stooten. Wij hebben dan ook slechts dat algemeen gevoel van pijn, dat evenzeer ons geheele zijn voor een oogenblik inneemt, ons van niets anders bewust laat, en ons zelfs, bij het herkregen bewustzijn, korter of langer bijblijft. Evenzoo nu het gevoel van het kind, dat zich eensklaps aan den indruk van den hem nieuwen dampkring, aan de plotselinge werking van geheel de wijde wereld, vindt blootgesteld. Zijne versche zintuigjens en hunne zenuwen zijn nog te zwak, nog geheel onvoorbereid voor dien plotselingen overval, en het arme kleine menschjen heeft, van zijne eerste verplaatsing in de buitenwereld, niet anders dan een algemeen gevoel van onbehagelijkheid en smart. Het begint zich eerst weêr prettig te voelen, wanneer het de bakermoêr, warmpjens ingewikkeld, in zijn wiegjen legt, en het, zijn oogjens voor al die narigheid daar buiten sluitend, in een weldadig slaapjen verkwikking zoeken kan.

Allengs sterken zich echter zijne teêre zenuwtjens; hij raakt aan licht en lucht gewend; de eerste indruk van pijn en mishagen verflauwt; de hem omringende wereld pakt hem minder ruw aan,

---

[1] Beets.

of liever — hij is tegen haar werking en aandrang reeds wat meer gehard, hij raakt meer op zijn gemak tegenover haar, en begint allengs naar haar te tasten, te kijken, en te luisteren; zijn hand, zijn oog, en oor openen zich voor haar; zij werkt niet meer pijnlijk op zijn gevoel, maar — al is 't dan ook slechts verbijsterend nog — op zijn zintuigen. Dat is de tijd zijner eerste gewaarwordingen. Het verschil is aanmerkelijk; geven wij er ons uit eigen bevinding weder rekenschap van. Wanneer wij, in den kouden winter, onze hand bij den warmen kachel of aan den helderen haard houden, zoo krijgen wij de aangename gewaarwording van 't geen wij warmte plegen te noemen; wilden wij ze er tegen aan leggen, wij zouden daarentegen een fel gevoel van smart hebben. Betasten wij met onzen vinger zachtjens de scherpe kant van een mes, zoo worden wij zijne scherpte gewaar; haalden wij hem er echter met kracht over heen, wij hadden een snijdend gevoel van pijn te wachten. In het gevoel voelen wij onzen eigen toestand; onze gewaarwordingen daarentegen gelden iets buiten ons. Wat wij betasten, leeren wij als scherp, spits, of stomp kennen; maar wat ons stoot, steekt, of snijdt, doet ons pijn [1]. Even zoo ook thans bij het kind. Het voelt het prettige of onbehagelijke van zijn toestand, maar begint tevens gewaar te worden, wat hem omgeeft, wat er bij en omtrent hem is. Eerst nog geheel verwarrend; want in verbijsterende menigte stroomen de gewaarwordingen van alle zijden, door alle zinnen, als op hem in. 't Is als een bajert, waarin zich niets laat onderscheiden, waarin geenerlei afzonderlijk voorwerp op den voorgrond treedt, zich aan zijn geestjen openbaart. Geest? maar er kan van geest nog geen sprake zijn; alles ligt nog als een verwarde klomp voor hem dooreen, en weêrspiegelt zich zoo in zijn binnenste. Eerst allengs komt er ontwarring in dien bajert van gewaarwordingen; de beweging waarin de voorwerpen om hem aanhoudend verkeeren, het heen- en weêrtrekken der verschillende telkens terugkeerende personen, het verschuiven en verzetten steeds

---

[1] Lezers van Steinthals doorlacht boek, *Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander* (Berlin, 1855), behoeven wij, hier en vervolgens, wel niet aan het daar geschrevene te herinneren.

derzelfde, kleinere en grootere, levenlooze voorwerpen, de verschillende stand en ligging dier personen en voorwerpen zelf, die hij voor een deel daarenboven met zijn kleine handjens betasten, gelijk hij ze met zijn oogjens volgen kan: — dat alles brengt scheiding en verbrokkeling, verdeeling en afzondering voor hem te weeg, waarbij al spoedig een of ander persoon of ding zich meer bij hem op den voorgrond dringt, zich kennelijker aan hem voordoet. De vriendelijke blik van ouders of bekenden doet wellicht reeds een lachjen op zijn koontjens blinken, een trek van blijdschap om zijn lipjens spelen. Zoo leert hij afzonderlijke dingen opmerken en onderscheiden. Zijn *gewaarwordingen*, eerst uit zijn geheel onbewust *gevoel* geboren, ontwikkelen zich thans zelve tot min of meer bewuste *waarneming*.

Tot die waarneming nu komt het dier ook, maar het blijft er bij staan; de mensch daarentegen gaat verder. Vóór wij hem echter op dien verderen weg begeleiden, zijne volgende ontwikkeling gade slaan, willen wij eerst onze aandacht op een eigenschap en eigenaardigheid van zijn lichamelijk stelsel, zijn zenuw- en spier-weefsel, in beider onderling verband en werking, vestigen, zonder welker kennisneming ons de juiste voorstelling zijner spraakwording moeilijk, zoo niet volstrekt onmogelijk, zou zijn.

Ieder, die ook maar die algemeene kennis van 's menschen lichaamsbouw heeft, welke aan geen beschaafde opleiding ontbreken mag, kent de geheel onopzettelijke en zelfs onbewuste, dusgenoemde weder-werking, door de verschillende zenuwen van 's menschen lichaam onderling geoefend, en waardoor bijv., naar bloote natuurwetten, de aandoening of prikkeling eener gevoels-zenuw, van de onwillekeurige werkzaamheid eener bewegings-zenuw wordt gevolgd, op deze, als 't ware, overgebracht wordt. Men kan haar als een eerste uiting dier onweêrstaanbare behoefte beschouwen, zijn gevoel in beweging lucht te geven en uit te drukken.

Met deze wet van weder-werking staat nu tevens eene andere natuurwet in verband: die der onwillekeurige verbinding van de eene beweging met de andere, of ook eener beweging met eene waarneming of voorstelling. Zij onderscheidt zich dáárin van de vorige, dat, hoe onwillekeurig en onopzettelijk ook in haren oorsprong, zij echter, met opzet, zoowel nader ontwikkeld, als, om-

gekeerd, ook geheel nagelaten en verloren worden kan; dat zij, door toeval en met opzet kan worden te weeg gebracht en gestuit. Zij kan zoowel den mensch (gelijk men 't noemt) tot eene tweede natuur worden, als zij zich, omgekeerd, door hem laat vermijden; en zij *dient* zelfs vermeden te worden, waar zij slechts tot eene verkeerde natuur, een wanhebbelijkheid dreigde te ontaarden, die de lachspieren in beweging brengen zou. Dit onwillekeurig verband van waarnemingen of voorstellingen en bewegingen brengt o. a. te weeg, dat wij, bij een of ander dreigende beweging voor onze oogen, die oogen onmiddelijk sluiten; dat wij enkele denkbeelden nooit zonder zekere begeleidende gebaren uiten; dat wij onwillekeurig de hand uitstrekken naar eenig voorwerp, dat ons ontglijdt. Door dit verband geschiedt het, dat wij als van zelf geneigd zijn te geeuwen, waar wij dat hooren of zien doen, of de gedachte daaraan maar bij ons wordt opgewekt; verder, dat levendige menschen, die in gedachten of in der daad een gevecht bijwonen, ieder slag als met de beweging van hun lichaam begeleiden. Door dit verband eindelijk ontstaat zelfs die beweging van een slinger of van een draadjen, dat wij, met een ring of derg. er aan, tusschen duim en vinger houden; eene beweging, die men in de dagen van den tafeldans en de klopgeesten [1] voor bovennatuurlijke werking heeft willen doen doorgaan, maar die door eene onwillekeurige en geheel onbewuste beweging der spieren van onzen arm schijnt geboren te worden, door het gezicht van den slinger, de voorstelling van het bewogen voorwerp, bij ons opgewekt. —

Zulk een onopzettelijk verband nu tusschen gevoel, gewaarwording, voorstelling, en beweging heeft ook bij ons spreken plaats. De vereeniging van voorstelling en klank (of liever de beweging, waardoor die klank wordt teweeggebracht), die wij daarbij zien plaats grijpen, is geene andere dan die, welke ook bij ons geeuwen, en evenzeer bij ons lachen, plaats grijpt; en zij geschiedt zelfs met dezelfde lichaamsdeelen en werktuigen als deze, de werktuigen namelijk waardoor wij ademhalen. Die adem- en spraakwerktuigen staan dan ook wel in de eerste plaats aan den invloed

---

[1] Helaas! ze schijnen zelfs thans nog niet geheel voorbij.

dezer wet van wederwerking bloot. „Ieder onwillekeurige zucht — gelijk een Duitsch schrijver [1] zegt — iedere smartkreet, maar ook het blijde gezang der jubelende vogelen moet ons overtuigen, dat de aandoening der gevoelszenuwen bovenal op de werktuigen van adem en stem terugwerkt en wordt overgebracht; deels ter verlichting en verluchting der zenuwaandoening zelve, deels ook als uitings- en openbaringsmiddel van 't geen er, treurigs of blijmoedigs, inwendig in mensch en dier mag omgaan [2].

De beweging dus onzer spraakwerktuigen, en het daardoor voortgebracht geluid, zooveel weten wij nu, spruit uit de prikkeling onzer gevoels- en de wederwerking van de bewegings-zenuwen dier spraakwerktuigen voort. Daarmede echter zijn wij, voor de kennis van het spreken zelf, nog niet verder gekomen. Wij keeren dus thans tot onzen waarnemenden mensch terug, om uit de verdere ontwikkeling zijner vermogens de reden te leeren kennen, waarom het geluid, waarom de spraakklanken, bij hem teweeggebracht, zich zoo geheel van dat der dieren, van het geblaf van den hond, het geloei van het rund, het gehinnik van het paard, of zelfs het gezang van den vogel, die allen op gelijke wijs ontstaan, onderscheidt; waarom de mensch spreekt, waar het dier slechts blaft, loeit, hinnikt, of zingt,

Even als de mensch, neemt ook het dier, naar wij zeiden, waar. Bij beiden is gevoel, gewaarwording, waarneming. Maar bij deze laatste blijft het dier over 't algemeen berusten [3]; de mensch

---

[1] De reeds vermelde Steinthal t. pl.

[2] Niet slechts hevige aandoeningen, maar ook eenvoudige gewaarwordingen reeds brengen dat te weeg; en gelijk bij een kennelijk wordend kind alle lichaamsdeelen in onophoudelijke beweging zijn, valt ook niets in zijn oog, waarvan het niet door een of ander spraakgeluid blijken laat. En hoe het daarmeê vervuld is, blijkt uit de wijs, waarop het dat twee- of driewerf herhaalt, en waarin zich zijn vreugd over de kennisneming uit. Zie denzelfde, *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, V. S. 78.

[3] Slechts bij de hoogere dierklassen laten zich voorstellingsvermogen, geheugen, wil, en zelfs verstand onderkennen, die zich dan echter tot de vergelijking en verbinding van enkele waarnemingen bepalen. Reeds Locke stelde dan ook het vatten van algemeene begrippen als 's menschen kenmerkend onderscheid van het dier vast. Wundt (in zijn nader aantehalen *Vorlesungen* II S. 482) meer spitsvondig onderscheidend, zegt: „Zwar können diese Thier

daarentegen gaat verder. Reeds in de wijze van waarnemen zelf, laat zich eenig onderscheid bespeuren. Wij noemden haar min of meer bewust, en juist in dit opzicht — al kan men aan geen van beiden dat bewustzijn ontzeggen — wint het 's menschen waarneming van die der dieren. De eerste, de mensch toch, neemt niet alleen waar, maar weet tevens zijne waarneming te genieten, er zich in te vermeyen en meê bezig te houden. Waar het dier — gelijk de nog geheel onontwikkelde mensch — staroogt en staart op hetgeen het waarneemt, beschouwt de mensch het met belangstelling en welgevallen, wij zouden haast zeggen, reeds min of meer met verstand. En niet onnatnurlijk; terwijl toch het dier, door zijnen aard, tot de bloot tijdelijke waarneming beperkt is, die waarneming slechts met den indruk van het oogenblik op hem werken kan; vindt zich de mensch in staat, dien indruk op te vatten, hem meê te dragen, hem blijvend in zijn binnenste te bewaren. Geen wonder dus ook, wanneer zijn opmerkzaamheid zooveel levendiger is; zijn oog zich zooveel helderder voor de dingen om hem ontsluit, die het dier slechts als zooveel ijdele schimmen voorbij zweven, zonder een werkzamen indruk na te laten. —

Wat echter doet nu de mensch met die opgevatte indrukken zijner waarnemingen; wat vooral met de herhaalde waarnemingen en indrukken van een zelfde, hetzij dan levendig of levenloos, voorwerp? — Die indrukken en waarnemingen moeten hem van bewustzijn tot zelfbewustzijn, moeten hem tot denken en spreken brengen.

Wat toch bepaaldelijk die herhaling eener zelfde waarneming aanbelangt, men wane niet. dat zij na iedere herhaling telkens weder denzelfden indruk zal achterlaten, weder dezelfde waarneming zijn zal. Stel, dat zij dertig of veertig maal in 's menschen binnenste zij opgevat, zoo heeft zij den daar gevormden indruk ook telkens meer versterkt, hem telkens krachtiger doen uitkomen; en, wat zij misschien bij die dertig of veertig maal nog niet

---

ganz bestimmt Algemeinvorstellungen bilden. Aber es erzeugt sich deshalb in den Thieren doch nicht das Bedürfniss, diesen Algemeinvorstellungen besondere Zeichen zu geben."

heeft vermogen te doen, dat zal zij eindelijk bij de een en veertigste wellicht te weeg brengen: 's menschen oog niet meer op het waargenomen voorwerp buiten hem, maar op die opvatting, op het bewustzijn daarvan binnen in hem vestigen; dat bewustzijn, dat niet anders dan zijn eigen bewustzijn, zijn zelfbewustzijn is.

Die eerste bepaling op, die bemoeying des menschen met, die voorloopige kennisneming van zijn zelfbewustzijn, is, als geheel onopzettelijk en onwillekeurig, tevens echter nog geheel oppervlakkig en onberedeneerd. Hij vindt zich wel ter waarneming op zijn binnenste verwezen; maar dit binnenste zelf staat nog, als elk ander waargenomen voorwerp, als 't ware buiten hem. Hij weet er zich nog niet één mede; hij herkent er zich zelf nog niet in. Het geeft hem voor 't oogenblik nog slechts eene waarneming als ieder andere, en gelijk er hem reeds zooveel zijn voorgekomen. Den naam van zelfbewustzijn mag dus ook die waarneming nog niet dragen; en is ook al hij zelf, is zijn eigen binnenste dat, waarbij hij zich thans bepaald vindt, hij is zich daarvan nog niet bewust; hij weet het nog niet als zijn eigen *ik* te onderscheiden.

Dat zelfbewustzijn wordt eerst door en met zijne spraak voor hem geboren [1]. Het ontwaakt, in al zijn kracht, eerst met de afgedeelde klanken, waarin zijne opvatting tot voorstelling wordt, waarin zij haar beeld en uitdrukking vindt, het zinnelijk teeken, dat haar voor altijd voor het zinnelijk oor zal afbeelden, en waaraan hij, als zinnelijk schepsel, blijvende behoefte heeft. En die klanken zelf zijn hem door de natuur gegeven; zij ontwellen aan zijne borst, als de wederwerking (gelijk wij vernamen) der geprikkelde zenuwen zijner zintuigen. Eenmaal met de opgevatte waarneming verbonden, blijven zij dat voortaan altoos, en deze zal evenmin immer zonder hen herdacht worden, als zij zelven immer zonder hare herinnering geuit.

Ook zijn die klanken niet willekeurig gekozen; hunne keuze vloeit uit hun verwantschap met de opvatting, die zij moeten voorstellen, voort; al laat zich van die verwantschap evenmin een

---

[1] „Sprechen" (zegt Steinthal ergens) „heisst wesentlich sich selbst verstehen, und darum ist Sprache der Keim des Selbstbewusstseins."

oorzaak aangeven, als er bijv. een reden te vinden is, waarom de verschillende hartstochten en aandoeningen zich, op eene of andere bepaalde en gelijkmatige wijs, op onze gelaatstrekken uitdrukken; of waarom bijv. (gelijk dat door een scherpzinnig teekenaar [1] is opgemerkt en in prent gebracht) alle nederwaarts gerichte lijnen onzer trekken droefheid en smart uitdrukken en opwekken, alle opgaande daarentegen op onze lachspieren werken. De natuur heeft dat zoo gewild. 's Menschen keuze (wanneer men zijne geheel onwillekeurige handeling daarbij zoo noemen mag), 's menschen keuze bij de aan te wenden klanken richt zich echter, ten tweede, geheel en al naar datgene, wat zijn bewustzijn hem als een hoofdtrek zijner opvatting aangeeft [2]. Van daar dat, bij verschillende menschen en volken, hetzelfde voorwerp met klanken van geheel verschillende beteekenis wordt aangeduid. Den Germaanschen volkstam viel — om maar één voorbeeld te noemen — de *kronkelende*, den Romaanschen — of wil men Latijnschen — de *kruipende* beweging der slang het meest onder de aandacht; van daar dat de een het dier om zijn kruipen een *serpent*, de andere een *slang* noemde, omdat het zich slingert.

Uit dit enkele voorbeeld moge ons tevens blijken, hoe weinig een naam gezegd kan worden het volle gehalte, de volledige bepaling van het aangeduide voorwerp te bevatten; hij vermeldt er niets meer, niets anders van dan 't geen er bij de klankvormende de naamscheppende voorstelling van wordt in 't oog gevat en bepaald [3]. Wel verre dus, dat ons de spraak het juiste, het volle begrip der door haar met namen genoemde dingen en denkbeelden geven zou; en dat dus (naar de averechtsche voorstelling van sommigen) spraakkunst en denkleer één zou zijn; is zij (naar de juistere zienswijs

---

[1] Humbert de Superville, *Essai sur les signes inconditionnels de l'art;* verg. mijne *Aesthetika*, 2e druk, I. bl. 172 en v.v.

[2] „Der ganzen psychologischen Entwicklung des Bewusstseins nach", zegt Wundt te recht, „müssen wir annehmen, dasz die ersten Merkmale, durch welche die Vorstellungen unterschieden werden, sinnliche Eigenschaften waren, zu denen dann der bezeichnende Laut in der Sprache eine gewisse Verwandschaft besasz." (*Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele* II. S 461.)

[3] Sprekend komt dit vooral ook in de Sanskriet-namen van den olifant en leeuw, als *dantin* en *kerin*, naar hun *tanden* en *manen*, uit.

van Steinthal [1] alle denkleer voor, en drukt zij niet het volledige begrip der dingen [2], maar slechts dàt daarvan uit, wat en zoo als het in 's menschen opvatting er van uitkomt. Men kan haar daarom — met zijne woorden — eene door 's menschen instinctmatig zelfbewustzijn gevormde afteekening „van 's menschen binnen- en buiten-wereld" [3] noemen.

Wij zouden ons intusschen met recht beschuldigen mogen, onze taak slechts zeer gebrekkig te hebben volbracht, wanneer wij nu met deze opmerkingen de wording der spraak geschetst rekenden. Wij zouden met recht het verwijt niet kunnen ontgaan, er ons met den Franschen slag, gelijk men 't pleegt te noemen, af te maken, wanneer wij ons, door dezen sprong, als 't ware, van dat bewustzijn op het zelfbewustzijn en op de spraak en hare wijze van aanduiding, genoegzaam ingelicht wilden achten. Ook was dat zeker verre van onze gedachten. Wij lieten ons slechts, als door de vaart van 't onderwerp, onwillekeurig voortstuwen, maar willen ons thans beijveren op onze schreden terug te gaan, om ons den geregelden loop der dingen van meer nabij nog voor te stellen.

Door den herhaalden drang van steeds dezelfde waarneming, door den telkens krachtiger indruk, daardoor op zijn binnenst te weeg gebracht, vonden wij den mensch — met zijne gedachten zal ik niet zeggen, maar — met zijne zintuigen en waarnemingsvermogen op dat binnenst, op zijn eigen, zijn zelf-bewustzijn bepaald, dat hij echter nog niet als eigen, als zelf-bewustzijn onderscheidde. Door en met de spraak eerst, zeiden wij, leert hij dit te doen.

Hoe dan komt hij tot die spraak? vragen wij. Zij, dat wil zeggen, hare klanken zijn hem gegeven, volgens de wet der wederwerking, die wij vroeger in herinnering hebben gebracht, en waardoor op ieder prikkeling van 's menschen zenuwleven eene beweging bij hem volgt, die vooral in de werktuigen zijner ademha-

---

[1] *Grammatik*, *Logik*, enz. S. 384.

[2] Dat begrip wordt eerst later door 't afgetrokken of aftrekkende denken geboren, als een volledig geachte samenvatting der eigenschappen van een of ander ding.

[3] T. pl. S. 379. Verg. denz., *Zeitschrift u. s. w.* II. S. 236: „Ohne Bewusstsein und Absicht entsteht die Sprache, mit Bew. u. Abs. wird später geredet."

ling en zijne spraakwerktuigen zeer gewoon is. Maar waarom neemt de mensch nu juist zijn toevlucht, waarom grijpt hij naar die hem gegeven klanken, bij het waarnemen der indrukken van zijn binnenste? — Het antwoord valt ons niet moeilijk. Even als hij voor ieder zijner waarnemingen steeds een zinnelijk voorwerp had, waaruit zij geboren werden, en dat met zijne eigene zinnelijke natuur in overeenstemming was; even zoo eischt diezelfde zinnelijke natuur een zinnelijke voorstelling ook voor *die* zijner waarnemingen, welker indrukken hij in zijn onzinnelijk binnenste heeft bijeengegaârd, en die, na herhaalden, altoos sterkeren aandrang, daaruit als te voorschijn en aan het licht dringen. Zoo goed als die andere, wenscht hij ook deze te vatten en te tasten, of althans te zien of te hooren. Zij moeten als een lichaam voor hem krijgen, willen ze niet, als ijdele schimmen, in de lucht vervliegen, als een ijle damp verstuiven. En dat lichaam vindt hij zich, in de uit eigen borst geperste klanken, door de natuur zelf geschonken. Die klanken komen, door den aandrang van buiten op zijne zintuigen en hunne zenuwen geoefend, met noodzakelijke wederwerking, uit hem voort. Onbewust en onwillekeurig werkt dat, wat in zijn bewustzijn is, op zijn spraakwerktuigen, en noopt en dwingt ze klanken voort te brengen en zich hoorbaar te uiten. Die klanken heeft hij dan slechts, in hun oorspronkelijk en natuurlijk verband met zijne innerlijke waarnemingen, te vatten en aan te houden, om dien waarnemingen een lichaam te geven, voor zijn zinnelijke natuur aanschouwelijk.[1] Zoo is zijne waarneming een zinnelijke voorstelling geworden, en daarmede tevens zijn oog voor het bewustzijn geopend, dat hij van die voorstelling

[1] Zoo werd bijv. het *breken* voorgesteld door den klank *bhrak* of het gevoel, dat door de waarneming van dien klank ontstaat; een klank namelijk, die als hetzelfde gevoel, denzelfden indruk te weeg bracht, als het werkelijke breken zelf. Zie Steinthal, *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaus* (Berlin, 1860) S. 85. Met hem (ald. S. 78) kan men voorts de uit 's menschen waarneming gevormde *opvatting*, zoolang zij zich nog niet in klanken geuit heeft, den *inwendigen*, bij hare uiting, als *voorstelling*, den *uitwendigen spraakvorm* noemen. Hoe dat *vormen* eigenlijk het verdeelen van een geheel en 't samenvatten of verbinden tot een vernieuwde eenheid is, zie ald. S. 86 ff.

heeft; hij is tot zelfbezef, tot het bewustzijn van zijn persoonlijk bestaan gekomen.

Niet zoo gaat het daarbij echter toe, als ware terstond voor den mensch het gansche klankgebouw zijner spraak beschikbaar; als hadde hij uit den rijken schat zijner latere taal maar naar willekeur woorden te grijpen, om zijnen waarnemingen uitdrukking te geven. Vooreerst zou er dan van dat noodwendige verband geen sprake kunnen zijn, dat wij tusschen klank en indruk hebben moeten aannemen; maar ook bovendien vereischen 's menschen spraakwerktuigen zoo goed hunne oefening als een of ander zijner ledematen, en zijne lippen zullen in 't eerst alleen den eenvoudigsten klanken den doortocht verleenen. Stellen wij ons den nog sprakeloozen mensch voor, die zich door een onverwacht gezicht verrast vindt: de plotselinge indruk op hem gemaakt, vindt onder geen zijner vroegere waarnemingen eene met haar verwante, bij welke zij zich geleidelijk kan aansluiten. De nieuw aangekomene, de geheel onverwachte gast dringt nu, in zijn onbescheidenheid, alles terug, wat hij in 's menschen bewustzijn voorhanden vindt, en wil er zich alleen in vestigen en handhaven. Bij dien plotselingen aandrang vindt zich gene tot in zijn binnenste geschokt; zijn zenuwen trillen, zijn ademhaling wordt altijd sterker; zijn luchtpijp, zijne stembanden spannen zich, en — *ah!* klinken zij: en hij heeft den oorspronkelijksten en zuiversten; den ongedwongensten aller klanken [1] geuit, waarin men zeker nog weinig, dat naar spraak zweemt, zal willen erkennen; maar die zich toch onder die minste aller zoogenoemde rededeelen — de tusschenwerpsels — terug laat vinden. In den eersten uitroep van minachting of afschuw — *bah!* — ligt daarentegen reeds iets meer; deze stelt blijkbaar het versmade voorwerp niet hooger dan een luchtige opening der lippen. En, om nog weêr een schrede verder te gaan, wanneer het kind met blij verraste blikken het nieuwe speeltuig ontwaart, dat hem de vriendelijkheid zijner ouders of

[1] „De (korte) A" zegt Te Winkel te recht (*Nieuw Nederl. Taalmagazijn* I. bl. 201) „is het gemakkelijkst uit te spreken; zij wordt gevormd bij eene ongedwongene opening van den mond en in het midden der mondholte. Van daar, dat zij in het Gothisch en vooral in het Sanskriet veel menigvuldiger voorkomt, dan eenige andere klank."

verwanten schenkt, zal het zijne vreugde over 't geziene nog in geen andere taal kunnen uitdrukken, dan door, met uitgestrekten arm, *da! da!* te roepen. In die weinig sprekende uitdrukking, die het telkens herhalen zal, wanneer het hetzelfde speeltuig ook vervolgens weder ontdekt, ligt nu voor hem de beteekenis van het voorwerp, zijne vreugde over de ontdekking, zijn luide uiting van die vreugde, alles teffens opgesloten; en het spruit alleen uit de ongeoefendheid zijner spraakwerktuigen voort, zoo hij er geen juister uitdrukking, geen passender belichaming voor vinden kan. Intusschen, hoe ongeoefend ook, van die eenvoudige opening zijner lippen, die voldoende is, om zijne straks vermelde aanduiding van afkeer en afschuw aan 't licht te brengen, is er, tot deze aanwending eener tongletter in zijn *da*, toch reeds vooruitgang merkbaar. — Wij behoeven nu den mensch, bij zijn eerste spraakoefeningen, niet voetjen voor voetjen ook verder nog te begeleiden; het aangevoerde kan voor onze bedoeling volstaan. Na dergelijke uitroepen en tusschenwerpsels, na die eerste spraakuitingen van kind en mensch, komen, als eerste trap van taalvorming, de klanknabootsende dier- en andere namen voor, als wanneer de kinderen den hond *wafwaf*, de kat (gelijk de Sineezen) *miau* noemen, of het paard, van zijn hinneken ('t Indische *hresh*), *ros* genoemd wordt. Eerst daarna komen de namen in aanmerking, gelijk wij er straks reeds in dien van de slang, den leeuw, en den olifant hebben aangehaald, waarin een of ander sprekende karaktertrek is aangegeven en als bepaling van 't geheele dier geldt. Daarmede hebben wij ons hier echter niet langer bezig te houden.

Van zijne eerste uitingen en ontboezemingen, in nog geheel onbestemde klanken, af, tot die eerst klanknabootsende, vervolgens karakterschetsende, namen toe, vindt de mensch dus in zijne spraak het zinlijke, hoorbare uiterlijk voor zijne innerlijke waarnemingen en voorstellingen. Zoo komen deze tevens met en door die spraak aan 't licht; zij belichamen zich in hare *woorden*. Het *woord*, gelijk de volledigste uitdrukking van 's menschen bewuste voorstelling genoemd wordt, is niet anders dan het zinlijke beeld dier voorstelling, voor hem zelf en anderen hoorbaar en aanschouwelijk. Hem zelf en anderen, maar met name ook dien ande-

ren; want men heeft te recht opgemerkt [1], dat de oorspronkelijke mensch minder de uit eigen borst verrezen klanken, dan wel de van zijn medemenschen gehoorde, als woord gebezigd hebben moet, omdat hij in die klanken beide zich en hen verstond. Van dat verstaan, het zich en anderen weêrkeerig verstaanbaar vinden, ging zijn eigenlijke spreken hoofdzakelijk uit [2]. Met dat verstaanbare woord is hem echter tevens de naam geboren, waaronder hij alle voorwerpen derzelfde soort, alle gelijksoortige waarnemingen samenvat [3]. Is eens voor eene of andere waarneming een woord als vertegenwoordiger, als uitdrukking geboren [4]; dan is dat woord ook de algemeene naam aller dingen derzelfde soort [5]. Onder het woord, den naam hond, rund, paard, begrijpt de mensch alle soorten van honden, runderen, paarden. Dit woord toch is geboren door de herhaalde waarneming van gelijke of gelijksoortige voorwerpen, tot welker kenmerking en aanduiding het voortaan blijft dienen. En de verdere waarneming des menschen, nadat hij nu eens voor de geheele honden-, runderen-, paarden-soort, om ons daarbij te bepalen, spraakbeeld en naam heeft gevonden, kan er nu slechts op gericht zijn, de bijzondere en onderscheidene

---

[1] Zie Steinthals nadere bijdrage *Zur Sprachphilosophie*, in het *Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik*, 1858. S. 95.

[2] Verg. de nadere uiteenzetting aldaar, S. 210.

[3] Wanneer hier iemand bij zich zelf de bedenking voelde opkomen, dat de eerste woorden, of liever uitdrukkingen, meer dan zulk een enkelen naam en eerder den kiem van een geheelen zin bevatten; dan zal ik hem gaarne antwoorden, dat ik hem dat volkomen toestem, maar tevens, dat het hier gestelde bestek geen nadere uiteenzetting daaromtrent gedoogt, ik mij hier tot het hoofdpunt, de wording en uiting der voorstellingen, de geboorte van 's menschen spraak, en haar verband met zijn denken, bepalen moet. Hij zal echter in den aanvang der nu volgende afdeeling, aan de overgangsbespiegeling der spraak tot taal gewijd, dit punt van zelf ter sprake gebracht vinden.

[4] Men houde hierbij wel in het oog, wat wij boven bladz. 17 omtrent het verschil tusschen spraak en denkleer, voorstelling en begrip, hebben opgemerkt.

[5] Zeer juist is door Steinthal, in zijn aanstonds aangehaalde bijdrage (S. 87) getoond, hoe alle woordschepping op vereenzelviging (een zoogenoemd identiteits-oordeel) berust, en ieder woord daarom oorspronkelijk een gezegde heeten kan; op die vereenzelviging volgt dan onderscheiding en onderschikking van het bijzondere onder 't algemeene.

eigenschappen der verschillende voorwerpen van dezelfde soort te leeren kennen en onderscheiden. Voor deze zal hij dan weder nieuwe spraakbeelden, namen, en woorden zoeken, en ontwijfelbaar ook even spoedig vinden [1]. Nemen wij daarom, als eerste tijdperk der spraakwording en taalvorming, die geboorte van namen en woorden, ter belichaming, aanschouwelijke voorstelling, en afbeelding van 's menschen innerlijke gewaarwordingen en waarnemingen aan; een tweede, daaraan grenzend en nauw daarmeê verbonden, tijdperk stelt ons de scheiding en verdeeling, de splitsing en onderdeeling dier voorstellingen, naar hare verschillende, afzonderlijke eigenschappen en onderscheidene kenteekenen, voor. En wat is dit anders dan het denken zelf? — het in betrekking stellen van de algemeene soort tot het bijzonder deel, en wederkeerig van het deel tot de soort; het onderscheiden der verschillende deelen en onderdeelen; het rangschikken en ordenen van deelen en soorten, van voorwerpen en dingen, al naar ieders waargenomen aard en trekken, vorm en karakter [2]?

Wij verdiepen ons daarin verder niet; wij stellen ons met de verkregen uitkomst te vreden. Wij wenschten ons van den innigen samenhang van denken en spreken te vergewissen, en, zooveel het gestelde bestek ons toeliet, hebben wij aan dat oogmerk voldaan. Wij eindigen dus met de nadere opmerking eener bijzonderheid, die misschien in ons kort betoog nog niet genoeg op

---

[1] Naam (*Nâman*), gelijk Müller t. pl. S. 325 opmerkt, spruit uit den wortel *gnâ* (kennen) en beteekent oorspronkelijk dat, waardoor ons iets kenbaar wordt. Wij kennen een voorwerp, dat wij geheel of ten deele onder algemeene begrippen weten te brengen; en de eerste, maar belangrijke, den mensch van het dier onderscheidende stap, dien wij daartoe doen, is die, den voorwerpen een naam te geven en ze kenbaar te maken.

[2] „So zeigt" (schrijft Steinthal in zijn *Philologie, Geschichte, und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Berlin, 1864, S. 9) „der Etymologe an jedem Worte, wie sich der Mensch am Einzelnen des Allgemeinen, und dadurch des Einzelnen bewusst wird. In jedem Worte, als Namen eines Dinges, bezeichnet die Wurzel ein allgemeines Merkmal, das dem benannten Dinge mit vielen andern gemein ist. So bedeutet das Wort das Einzelne, indem es dasselbe mit vielen andern zu einer Art zusammenfasst, und es hat so nothwendig den Trieb in sich, zur Benennung der Art zu werden."

den voorgrond is getreden, en toch wel in 't oog gevat moet worden. Men heeft dikwijls den oorsprong der spraak in 's menschen behoefte gezocht, om zich meê te deelen. Deze komt echter — gelijk men wellicht uit het voorgaande reeds zal hebben opgemaakt — eerst in de tweede plaats in aanmerking. De mensch uit zich allereerst niet voor anderen, maar voor zich zelf. De voor eigen genot, uit eigen behoefte geboren spraak, wordt eerst vervolgens werktuig van mededeeling, en zij wordt dat even onopzettelijk en onwillekeurig, als zij eerst zonder willekeur of opzet in 't leven getreden is. Stelt u nogmaals voor een oogenblik het verraste kind voor, u straks geschetst, dat met zijn uitgestrekte handjen op het voorwerp zijner verrassing wijst, en zijn stamerenden juichtoon van *da!* laat hooren. Zoudt gij meenen, dat hij dien toon voor hen uit, die hij om zich ziet, en deelgenoot wil maken van zijne vreugde? — Gij zoudt u bedriegen. Wel strekt hem voorzeker ook daartoe zijn jubelkreet, dat hij hun mededeele, welk een schat hij heeft aangeworven; en wanneer hij hen op zijn nieuwe bezitting opmerkzaam maken wil, zal zijn ongeoefende mond dienzelfden stamerklank uiten, waarmeê hij hun da! toeroept, en, met oogjens tintelend van genot, op de bron zijne kinderlijke verrukking wijst; maar zijne eerste ontboezeming gold hem zelf. Het was de drang van zijn overstelpt gemoed, die hem het hoorbare beeld van zijne nieuwe, verrassende waarneming, uit de longen perste. Wat de voor brood en beentjens dankbare hond, door zijn luid en vrolijk geblaf, het welgevoede rund door zijn blij geloei, het paard voor de volle haverbak, door zijn levendig gehinnik, uit: den weldadigen indruk, op hun gevoel gemaakt, en die, naar de wet der wederwerking op hun klankspieren overgebracht, zich in hun dierlijke tonen openbaart; — datzelfde geeft het gelukkige kind, dat nog geen woorden tot zijn dienst heeft, naar dezelfde wet, in meer menschelijke klanken te kennen, ook al wilde men deze, bij hun eerste wording, nog nauwelijks als den aanvang eener menschelijke spreektaal, als de beginselen eens woords erkennen. Eerst als dat kind eenmaal mensch is geworden, zijn spraak gelouterd, zijn denkvermogen geoefend heeft; eerst dan zal het leeren, wat geen hond, noch rund, noch paard immer leeren kan: den blijden of smartelijken indruk, door een

verrassend geluk of een grievend ongeval, door een verblijdende boodschap of een onaangename tijding, op zijn gemoed gemaakt in zijn boezem te smooren of in woorden lucht te geven. Eerst dan zal het leeren kunnen, naar omstandigheden te spreken of te zwijgen; wèl hem dan, blijft hij steeds de spreuk van den wijze gedachtig, dat het een spreken van aanbelang moet zijn, dat een zwijgen zal gebeteren! —

———

II.

SPRAAK EN TAAL.

Wij hebben ons, in vorenstaande bladzijden, 's menschen spraakwording tot op het oogenblik der uiting zijner voorstellingen in spraakbeelden, in woorden, zoeken te schetsen. De daar gestaakte bespiegeling hier weder opvattende, moeten wij thans vragen, wat de vorm beide en de inhoud dier eerste woorden zijn zal; in hoe verre, of voor hoe weinig, zij geacht moeten worden met een der bekende woordsoorten, de dusgenoemde rededeelen, overeen te stemmen, en of zij niet wellicht den kiem tot meerdere van dezen in zich vatten. Het antwoord, willen wij ons maar weder in de kinderkamer verplaatsen, zal ons vrij gemakkelijk vallen. Wij hoorden daar, bij het aanwenden van den eersten tongletter, het kind zijn nieuwe speeltuig met den klank *da* begroeten, en hebben ons toen reeds de verschillende zaken en gewaarwordingen opgesomd, door dien klank voor hem vertegenwoordigd[1]. In dien zelfden klank nu zal het ook, wordt het dat speeltuig maar uit de verte gewaar, steeds gelegenheid vinden, zijn verlangen te uiten, om het van naderbij te zien, het met eigen handen te betasten; een dergelijk verlangen als de volwassen, de spraakvaardige mensch niet met een enkelen klank, maar met een ganschen volzin uitdrukken zal[2]. Zulk een volzin ligt

[1] Zie boven, bladz. 20.

[2] Verg. Steinthal (*Zur Sprachphilosophie* S. 86): „die ursprünglichen Identitätsurtheile (zie boven bladz. 21 aant. 5) sprechen sich in einem Worte aus, in einem Ausrufe; und in solchen Sätzen schuf der Urmensch die Wörter."

dan ook in dien klank, als in zijn kiem, reeds besloten, en de gevolgtrekking daarom voor de hand, door een bekenden Duitschen taalleeraar, door Becker geuit, dat „het eerste woord van het kind een geheele volzin is." Eene weldoordachte uitspraak, waarmede dan echter ook diezelfde geleerde zijn eigene, vervolgens geuite meening weêrspreekt, dat alle wortelwoorden eener taal — zoogenoemde — werkwoorden zijn zouden. Neen, gelijk ieder zin niet slechts — 't zij dan verzwegen of uitdrukkelijk vermeld — een werkwoord, maar ook een naamwoord inhoudt; evenzoo vormt ook dat spraakbeeld van den kindermond niet een werkwoord of naamwoord alleen, maar houdt den kiem van het een zoowel als van het ander in zich; zal in den toon waarop, in de bedoeling waarmede het geuit wordt, nu eens dat naam-, dan weder dat werkwoord meer op den voorgrond treden; al naarmate bijv. het kind het voorwerp voor den omstander alleenlijk noemen, of bepaaldelijk zijn verlangen, het te bezitten tevens kenbaar maken wil. Juist daarom zal men dan ook zulk een onbestemd spraakbeeld den naam van *wortel*woord geven kunnen; omdat er als de wortel der eene zoowel als der andere woordsoort in vervat is, het, bij voortgaande spraakontwikkeling, zoowel tot het een als het ander opgroeyen kan. 't Is slechts het verschil van den vorm, dien het in later tijdkring aanneemt, die het dan tot het een of ander stempelen zal; voor 't oogenblik is het nog geen van beiden [1].

„Je tiefer man", zegt Leo, in gelijken zin, „in das Psychologische Moment der Sprache eindringt, je deutlicher wird dies entgegen treten, dasz die Sprache nicht mit dem Worte anfängt, sondern mit dem *Satze*, welcher die kleinste noch selbstständige, lebendige Einheit der Sprache bildet. So wie die Völker schon lange Zeit sprachen, ehe sie die Vorstellung einzelner Buchstaben fassten; so wie unsere Kinder schon lange sprechen, ehe sie ein Bewusstsein darüber erhalten, dass das, was sie sprechen, aus einzelnen Wörtern, noch länger ehe sie ein Bewusstsein darüber erhalten, dasz die Wörter aus einzelnen trennbaren Lauten, aus Buchstaben bestehen; — so haben gewiss alle Völker ihre Sprachen mit Sätzen begonnen, wenn auch die Satzformen vielleicht nur in unscheinbaren Betonungen bestanden. Wir fassen noch jetzt so zuweilen ganze Sätze in einzelnen Wörtern und deren Betonung." (*Nominalistische Gedankenspäne* u. s. w. Halle, 1860, S. 124 f.

[1] „Sobald die Vorstellung entsteht, wird auch der sie bedeutende Laut ausgesprochen. Das *eine* Wort steht als Haupt-Zeit-Eigenschafts-wort; es ersetzt

Niet overal zelfs wordt dat verschil geboren. Er is een in velerlei opzichten merkwaardig volk — het Sineesche — dat zich, in den uiterlijken vorm zijner woorden, geheel op dit standpunt gehouden heeft. Het kent geene andere dan dergelijke wortelwoorden, die hier echter dien naam zeer oneigenlijk dragen zouden, daar er uit hun wortel geen ander woord is voortgeproten [1]. Wat wij *groot* — of, wil men, met den wortel zelf: *gro* — noemen, drukt de Sinees met het spraakbeeld *ta* uit. Maar wanneer wij, in ons *groeyen*, *grootte*, *grootheid*, en andere verschillende uit dien wortel en dat stamwoord ontsproten woorden bezitten, staat den Sinees, voor dat alles, dat *ta* alleen ten dienste, dat hij nu eens voor *groot*, dan weder voor *grootheid* of *grootte* zal aanwenden; en het is alleen de samenhang en rangorde, waarin het in zijn spreken voorkomt, die den hoorder aan de hand geeft, wat hij er thans onder te verstaan heeft. De Sinees geeft dus in zijn spreken, als 't ware, de eerste nog geheel ruwe woordvormen en spraakbeelden terug, in welke zich de verschijnselen

alle unsre grammatischen Formen oder, besser gesagt, diese Formen existiren in jener frühen Zeit der Sprache noch nicht. Von den mannigfachen Beziehungen, in die eine Vorstellung treten kann, ist noch keine Ahnung vorhanden. Das Bewustsein enthält nichts als eine noch ungeordnete Masse sinnlicher Vorstellungen, und so ist die Sprache selbst nur eine Summe von Lauten, von denen jeder einer Vorstellung entspricht." (Wundt, *Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele*, II. S. 377.)

[1] „Es ist ungenau zu sagen der Chinesische Satz bestehe aus Wurzeln: denn in den Satz aufgenommen, verschwindet das Wesen der Wurzel. Das kleinste wirkliche Ganze im Chinesischen (ist) ein Satz oder wenigstens ein Satzverhältnis." Steinthal, *Charakteristik des haupts. Typen des Sprachbaus*, S. 113.

Zoo zegt ook Bopp, in de tweede uitgave zijner doorwrochte *Vergleichende Grammatik* (Berlin 1857. I. S. 201), dat in het Sineesch, alles slechts „*dem Anscheine nach*, nackte Wurzel" is; denn wirkliche Würzeln", zoo vervolgt hij te recht, „kann man dem Chinesischen nicht zugestehen, da eine Wurzel immer eine Wortfamilie voraussetzt, deren Mittel- und Ausgangs-punkt sie ist, und wozu man gelangt, wenn man in allen Wortformen, die einen gemeinschaftlichen Mittelpunkt und einen gemeinschaftlichen Grundbegriff haben, alles ablöst was nicht zur Darstellung dieses Grundbegriffes gehört, und in allen Individuen derselben Wortfamilie, abgesehen von lautgesetzlichen oder euphonischen Verwandlungen (aus Rücksicht für die umgebenden Laute), vorhanden ist, im Fall nicht im Laufe der Zeit Verstümmelungen eingetreten sind."

om hem voor zijn zelfbewustzijn verlichaamd hebben, en tot min of meer onbestemde voorstellingen geworden zijn. Toch heeft hij zich uit die vormen eene spraak weten saam te stellen, die hem gelegenheid geeft, zijne gedachten — van den verhevensten niet minder dan den meest alledaagschen aard — tot zijne evennaasten te uiten, en staat hij daardoor eenig in de rij der volken [1].

Zulk eene als uitingsmiddel gebezigde spraak noemt men *taal;* en terwijl wij den Sinees en zijne spraakbeelden — want dien naam dragen zijne woorden het best — verder daarlaten, willen wij thans nagaan, wat er bij de ontwikkeling der eerste onbestemde uitdrukkingen tot een menschelijke spreektaal — gelijk zich die ook bij verschillende stammen en volken openbaart — plaats grijpt; welke wijzigingen er in moeten zijn aangebracht, tot zij bijv. tot onze eigene — de Nederlandsche taal — hebben kunnen worden.

Ik moet met eene opmerking beginnen, waartoe het weinige, dat dus ver besproken werd, reeds gereedelijk aanleiding geeft. Is, gelijk men er lichtelijk uit zou opmaken, de menschelijke spraak in 't algemeen van die eenlettergrepige wortels uitgegaan; moet men zich de menschelijke taal in den aanvang als zulk een wortel-taal voorstellen; of hebben niet alle talen zulk een tijdvak van ongepolijste spraakbeelden doorloopen, en zijn bijv. de spraakvormen, nog thans in de — 't zij doode of levende — Westersche talen zichtbaar, haar van den aanvang af, en dat wel, naarmate men hooger opklimt, in steeds rijker mate, eigen geweest? — Het eerste is de meening der grootste Duitsche, het andere die van een jong, maar begaafd Fransch taalgeleerde van onzen tijd. Naarmate wij in de geschiedenis onzer talen hooger opklimmen, zegt de laatste — Ernest Renan — vinden wij deze rijker van samenstelling en buigingsvormen; en hij besluit daaruit, dat, zoo wij tot haren oorsprong zelf konden doordringen, wij den rijksten overvloed daarvan

[1] Van daar dat ook sommigen hun bezwaren tegen deze opvatting der Sineesche taalvormen niet ontveinzen, en dan in „die eenlettergrepigheid hunner taal geen blijk van haar oorspronkelijken aard, maar een vrucht van haar hoogere ontwikkeling" zouden willen zien. (Verg. Fr. Müller, in *Orient und Occident*, III. S. 427.) Eene voorstelling, die zeker geheel in overeenstemming zijn zou met den rijkdom der „mannichfaltigsten und feinsten Betonungsweisen", welke Leo (t. pl. S. 125) in haar roemt.

vinden zouden[1]. „De talen ontwellen volledig aan 's menschen zelfbewusten geest. Er bestaat, in hare geschiedenis, geen voorbeeld van een volk dat, door het gevoel der leemten zijner taal gedrongen, er zich een nieuwe heeft aangeschaft of, met vrij bewustzijn en welberaden overleg, wijzigingen in de oude heeft aangebracht. Van den aanvang af is de uitgedrukte gedachte, met geheel haar stoet van nadere bepalingen, en in een volkomen éénheid, uitgesproken[2]; en het ware even dwaas te zeggen, dat er aanvankelijk noch naam- noch werkwoorden bestaan hebben, als dat er niets dan naam- of werkwoorden bestonden." Deze bedenkingen mogen in 't algemeen veelsins juist heeten, en tegen ieder geldig, die het bestaan van zulk een oorspronkelijke wortel-*taal* zou willen volhouden. Iets anders daarentegen is het aannemen eener wortel-*spraak*, gelijk wij die als 't ware nog dagelijks bij onze jonge kinderen waarnemen. Van zulk eene *spraak* is ontegenzeggelijk elke menschelijke *taal*wording uitgegaan, gelijk zij dat bij ieder jonggeboren menschjen nog steeds doet. En de gronden, die dan ook door de Duitsche geleerden — door Jacob Grimm en Steinthal met name — voor hun beweren worden aangevoerd, zijn wel zeker geensins voldoende, om Renans juiste bedenkingen tegen zulk een *taal* omver te stooten; maar kunnen daartegen allesins strekken, om ons de eerste menschelijke *spraak* — vóór zij nog *taal* genoemd mag worden — in juiste trekken voor den geest te brengen. Door dat onderscheid tusschen *spraak* en *taal* niet genoegzaam in 't oog te vatten; door aan een bepaalde volks*taal* te denken, waar men van haar eerste kiem en ontwikkeling in de afzonderlijke leden van dat volk moest spreken; zouden Franschman en Duitscher, zonder elkanders meening behoorlijk te vatten, lange bladzijden tegen elkaâr kunnen volschrijven, en het vraagstuk hunner bespiegeling zelf desniettegenstaande

---

[1] *Histoire des langues Sémitiques* I. p. 443; verg. zijn *De l'origine du langage* 2e ed. p. 167.

[2] Waarbij dan de zin namelijk, naar de juiste opmerking van W. von Humboldt (*Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, enz. § 17. (*Gesammelte Werke*, VI. S. 166)) niet als een uit woorden saamgesteld geheel, maar als een enkel uitgebreid woord behandeld wordt. Wij komen daarop later terug.

steeds onbeslist laten. Wat dan beweren Grimm en Steinthal, in afwijking van Renans aangevoerde denkbeelden?

„In het eerste tijdvak der taal, zegt de eerste [1], is deze eenvoudig, ongekunsteld, vol leven, gelijk het bloed in het jeugdige lichaam den snelsten omloop heeft. Alle woorden zijn kort, van slechts één lettergreep, bijna alleen uit korte klinkers en enkele medeklinkers gevormd; de woordenschat dringt zich, gelijk de halmen op 't korenveld, dicht op een. De betrekking der woorden en voorstellingen wordt natuurlijk en ongedwongen, maar ook zonder eenige bevalligheid, door elkander volgende, niet aanéén-gesnoerde woorden uitgedrukt; met iedere schrede, die zij doet, legt de spraakzame taal volheid en begaafdheid aan den dag, maar zij werkt in 't algemeen zonder maat en eenheid; zij strooit als het ware, tallooze zaadkorrels over den bodem uit, die in een volgend tijdvak zullen rijpen." Zoo gesteld, waag ik gernstelijk met Renan de uitspraak, dat de bewering valsch is; hoe dichterlijk deze schets eener vermeende eerste taal moge luiden, ze leeft — als meer dichterlijke voorstellingen — slechts in de verbeelding. Eene zoo ontwikkelde eenlettergrepige taal zou in geen later tijdvak voor eenige buigzaamheid vatbaar zijn, en wel steeds eenlettergrepig blijven. Bij Steinthal, die zonder zich Grimms woorden bepaaldelijk voor den geest te halen, zijne algemeene stelling van den eenlettergrepigen eersten staat der taal tegen Renans weêrspraak zoekt te handhaven [2], laat zich dan ook geen weêrlegging van die weêrspraak vinden, en wat hij tegen hem aanvoert, bewijst niets voor Grimms uitgewerkte schets. Ons daarentegen, die het niet om de juistheid dier schets, maar om een helder inzicht in den staat van zaken zelf te doen is, ons kunnen zijne tegengronden daartoe allesins dienstbaar zijn. Terwijl hij Renan namelijk toegeeft, dat die oorspronkelijke taal, konden wij haar in 't leven terugroepen, ons in den rijksten overvloed zou voor oogen staan; meent hij, dat juist dat eenlettergrepige — men herinnere zich wat wij boven van de taal des

[1] *Ueber den Ursprung der Sprache*; Berlin. 1852. S. 47.

[2] *Der Ursprung der Sprache*; zweite umgearbeitete Ausgabe: Berlin, 1858. S. 138.

kinds hebben gezegd — bij uitstek rijk en alles als te zamenvattend is; maar hij voegt er bij, dat zijne opmerking, als of den talen, naarmate men hooger in hare geschiedenis opklimt, die samenvatting meer eigen zijn zou, door de geschiedenis der Indische taal — het Sanskriet — weêrsproken wordt. Daar toch zijn de verschillende woorden veel minder, dan in de beide verwante talen der Westersche Oudheid — het Grieksch en Latijn — saamgevlochten en innig verbonden; zoodat dus — let wel — in het Sanskriet, de spraakvormen van samensmelting en verbuiging zich veel gemakkelijk weder ontleden laten, er zich de naden der saamgevoegde lettergrepen veel tastbaarder laten blootleggen, en die ontlede en blootgelegde bestanddeelen der woorden ons een veel zelfstandiger oorspronkelijken aard doen kennen. En hij leidt daaruit ten slotte af, dat die oorspronkelijke en zelfstandige, *eenlettergrepige* woorddeelen daardoor blijken van een gansch anderen aard, dan de eenlettergrepige woorden der Sineezen te zijn; dat zij ons als „den zwangeren staat van een vruchtbaren kiem" — een graankorrel bijv. — vertoonen, terwijl deze aan „de onvruchtbare dorheid van een zaadkorrel" doen denken. Die laatste opmerking, over 't verschil tusschen Sineesche en Indische dorheid en rijkdom van vormen, moge juist zijn, de vergelijking zelve gaat eenigsins mank; en de blootlegging harer leemte zal ons tevens, hoop ik, op den juisten weg brengen, om tot een beter inzicht in dat verschil zoowel, als in den eigenlijken aard der taalvorming, te geraken.

De fout van Steinthals vergelijking gaat — verwonderlijker wijs — juist van dàt wanbegrip uit, tegen 't welk niemand krachtiger en meer afdoende dan hij zelf is opgetreden: de voornamelijk door Becker overdreven voorstelling der taal, als een zoogenoemd *organisme* [1]. Eene figuurlijke uitdrukking, die voor zoover

[1] „Als Becker auftrat" zegt Steinthal (in zijn *Grammatik, Logik und Psychologie;* S. VII.) „war Organismus das Schlagwort, das in allen Kreisen geistiger Thätigkeit wiedertönte. Er führte daher dasselbe in die Grammatik ein, und alle die diese Wissenschaft betrieben, mussten um so mehr davon ergriffen werden, je dunkler das wort blieb. Man glaubte sich zu verstehen, weil man für einen gemeinsamen dunklen Drang ein gemeinsames Wort hatte. So wirken Schlagwörter allemal um so weiter, je weiniger sie verstanden wer-

men er alleen het steeds zich ontwikkelend leven der taal (tegenover hare voorstelling als eene doode en werktuigelijke stof) onder verstaat, geduld kan worden; maar die — gelijk alle beeldspraak — in haar ganschen omvang doorgedreven, tot geheel averechtsche, en vooral geheel onbepaalde en schemerachtige begrippen leiden moet. En zoo nu is het juist ook met dien, door Steinthal hier ter vergelijking gebezigden, zwangeren en vruchtbaren — d. i. anders gezegd *organischen* — kiem: dien graankorrel, gelijk wij hem, tegenover den Sineeschen zandkorrel, nader bepaald zagen. Uit zulk een zwangeren korenkiem toch zal voorzeker, door de werking van licht en lucht, van bodem en grondstof, weldra een sprietjen opschieten, dat, allengs tot een aar gerijpt, ons zijn eigen volle graankorrels zal afwerpen; maar hoe nu, wanneer men dit op een of ander Indogermaansch wortel- of stamwoord overbrengt? Zal ook uit dezes binnenste — als uit dien korenkiem — onder bevruchtende werking van buiten, weldra — gelijk daar die spriet — een volledig woord opschieten, dat, als de aar zijn graankorrels, vervolgens zelf weder ettelijke andere woorden, als zijne vruchten afwerpen zal? — Vergelijkender wijs gesproken, en de zaak zelve uit een later oogpunt, maar geheel oppervlakkig, beschouwd — ja. Wanneer wij namelijk — om ons ter verduidelijking aan dat ééne voorbeeld te houden — de verschillende in den wortel *gro* verwante woorden beschouwen, dan zal het ons werkelijk schijnen moeten, als had die wortel — die kiem liever, om bij het beeld te blijven — zich allengs tot dat *groei* en *groot* uitgedijd; als hadden deze weder, op hunne beurt, woorden als *grootte*, *groeyen* en *groente*, als hunne vruchten, afgeworpen; maar zal het ons nog zoo dunken, wanneer wij er nu nog een paar andere telgen van denzelfden stam bij nemen: *groeizaam* bijv. en *grootheid?* Dan begint ons de vergelijking reeds minder treffend voor te komen; dan raken wij eerder in verzoeking, beide deze woorden te splitsen, en wij blijven niet meer aan ontkieming en

den." Ook Prof. Roorda ten onzent verheft (bladz. 70 zijner later te bespreken *Verhandeling*) zijn stem tegen dat begrip van organisme der taal; daarmede is dan echter weinig in overeenstemming, dat hij vroeger (bladz. 52.) zich op ettelijke regels van Becker beroept, waar deze van „ein abgestorbenes Organ" en de „organische Natur" der taal gewaagt.

uitdijing, wij gaan aan samenstelling en samenknooping denken. En ziedaar wat nu juist, in onderscheiding van dien kiem uit het graanveld, met dien wortel op taalgebied het geval is. In de taal heeft er geene ontkieming en uitdijing, er heeft aanknooping en vasthechting van woorddeel aan woorddeel plaats, en slechts langs dezen weg ontwikkelt er zich de eene woordvorm naast den anderen. Deze wet, door Steinthal en zijn leermeester Heyse, tegenover de beeldrijke maar onbestemde voorstellingen en uitspraken van Becker en Maurits Rapp, in het licht gesteld en gehandhaafd, heeft Steinthal zelf hier uit het oog verloren, en daarom loopt zijne bewijsvoering tegen Renan spaak. „Becker en anderen", zoo zegt Heyse te recht in zijn door Steinthal uitgegeven voorlezingen [1], „meenen de waardigheid der hooger bewerktuigde talen te kort te doen, wanneer zij hare dusgenoemd organische buigingsvormen uit de werktuigelijke samenstelling van hun bestanddeelen verklaren. Zoo spreekt bijv. M. Rapp van een geheimzinzinnige „buigingsbeweging en organizeerende werkzaamheid". Maar de wortels der woorden kunnen zich niet uit eigen kracht zoo ontwikkelen; waar dit niet door wijziging van den wortel zelf geschiedt, grijpt het door een van buiten aangebrachte zelfstandige bouwstof, een klank, plaats, die hen tot een woord en woordvorm maakt. De vraag is slechts, van waar de mensch die bouwstof haalt, en wat die klank zelf oorspronkelijk aanduidt." — Voor wij die vraag met hem beantwoorden, brengen wij echter de twistvraag tusschen Steinthal en Renan ter beslissing, 't geen ons van zelf tevens tot die beantwoording leiden zal.

Door de verwerping van Steinthals minjuist beeld, en met het door ons opgemerkte verschil tusschen de ontkieming en rijping der veldvruchten en de saamgestelde wording en groei der woorden, moet ons tevens duidelijk geworden zijn, dat dezer meer in 't oogloopende aaneenhechting in 't Sanskriet; waar namelijk de — in 't Grieksch en Latijn reeds meer vergroeide — naden ons klaarder nog voor oogen liggen, en die door Steinthal tegen Renans bewering eener steeds toenemende samenvatting aangevoerd werd; niets afdoet, daar zij uit den aard der zaak zelve voort-

[1] *System der Sprachwissenschaft* von K. W. L. Heyse; Berlin, 1856, S. 149.

vloeit. Of die samenvatting tastbaarder aan den dag komt, maakt haar bestaan zelf niet twijfelachtiger. In tegendeel, nu wij haar in haar eigenlijken aard hebben leeren kennen: nu wij geleerd hebben, dat zij werkelijk een uitwendig aanbrengen van woordbouwstof is, moet ons die bouwstof, naar mate wij hooger opklimmen, in haar onderscheiden bestanddeelen te meer in 't oog vallen, te gemakkelijker tot haar eersten oorsprong herleidbaar zijn. En wij zullen juist daardoor ten volle Renans uitspraak beamen kunnen, dat die „aaneenhechting het hoofdbeginsel der oudste taal moet zijn"; dier taal namelijk — moeten wij er bij voegen — die in hare sprekers een daartoe bewerktuigden aanleg vindt, niet — als bij de Sineezen het geval schijnt — een zoo volkomen gemis van spraakbuiging [1], dat men er, voor de belichaming zijner voorstellingen, slechts geheel onbepaalde spraakbeelden ten dienst heeft. Spraakbeelden aan welke men, om er ook de verschillende wijzigingen der oorspronkelijke voorstelling in af te beelden, niets toe- noch afdoen kan; die men laten moet zoo als zij zijn, om dan alleen door hunne verschillende plaatsing en groepeering, zoo goed en zoo kwaad men kan, zijn gedachten en meeningen te ontvouwen.

Geheel anders daar, waar de aanleg tot buiging, en dat in de rijkste mate, voorhanden is; waar voor elke, ook de geringste wijziging van voorstelling en begrip, voor de aanduiding ook der minste verandering in hun onderlinge verhouding, een klankbeeld geboren wordt, dat, 't zij met innerlijke wijziging tevens van 't oorspronkelijke — met klankschakeering om 't zoo te noemen — 't zij alleen door uitwendige aanhechting, in 't leven geroepen met de nieuwe, de gewijzigde voorstelling of verhouding ook een nieuw of gewijzigd spraakbeeld, een nieuw of gewijzigd woord aanbrengt. Bij den volkstam, met een dergelijken aanleg toegerust, zal (en tot zoover komt Grimms eerste tijdvak der taal in aanmerking, en vereischt Renans voorstelling nadere toelichting en verklaring); bij dien volksstam zal ook wel de spraak van den

---

[1] Wij bezigen dit eenmaal voor deze verschijnselen gebruikelijk, maar anders oneigenlijke woord van *buiging*, overtuigd, dat ieder dit het gemakkelijkst verstaan, en er geen verkeerd begrip aan hechten zal.

wordenden mensch zich in de wortelklanken der kinderen en Sineezen uiten; maar bij de voortdurende oefening der spraakwerktuigen, de steeds vlugger beweging van lippen en tong, de steeds vloeyender uitspraak der letters en klanken; vindt hij, voor elke wijziging en iedere betrekking, in zijne spraakbuiging, in de aanhechting en klankschakeering van letters en woorden, een gereed en nimmer falend middel, om van die wijziging en betrekking ook uiterlijk te doen blijken. Niet als *taal* dus, als uitingsmiddel van een volk, heeft zeker dat eenlettergrepige tijdvak ooit bestaan (ten zij waar ook later die taal zoo gebleven is); maar bij ieder, ook het buigingrijkste volk, is het de onredzame vorm geweest, waarin zich de eerste spraak van al zijne leden — vóór de behoorlijke oefening hunner spraakwerktuigen — geuit heeft en steeds zal blijven uiten. In dien zin heeft Renan recht te zeggen, dat, gelijk het ongerijmd zou zijn, zich een staat voor te stellen, waarin de menschen niet spraken, door een ander gevolgd, waarin het gebruik der taal heerschte; het niet minder ongerijmd is, zich zulk een taal eerst van enkele wortels voor te stellen, en die slechts langzamerhand tot de aanwending van spraak- en buigingsvormen overging [1]. Neen, die overgang was onmerkbaar, was onmiddelijk; met het levendigste gevoel voor alle wijzigingen hunner verschillende indrukken en voorstellingen bedeeld, en met een spraakaanleg begaafd, die hen in staat stelde, voor al die wijzigingen spraakbeelden in 't leven te roepen; hechtten zich die beelden, naar de mate zelf der verhouding van de oorspronkelijke indrukken en voorstellingen, tot nieuwe woorden of woordverbindingen aan één. Zij deden dat in te rijker en overvloediger mate, als ook de levendige aaneenschakeling der gedachten, de samenvatting der elkander als verdringende indrukken, in den prillen leeftijd des menschdoms, een te driester en voller samentasting en samenknooping der verschillende spraakbeelden meêbracht [2]. Zoo stroomde bij den spraakvaardig geworden mensch,

---

[1] *Hist. des langues Sémitiques*, I. p. 443.

[2] „L'agglutination dut être le procédé dominant du langage des premiers hommes, comme la synthèse ou plutôt le syncrétisme fut le caractère de leur pensée." En: „les caractères de la langue primitive étaient les mêmes que

in die kindschheid van zijn geslacht, de gansche uit te drukken gedachte als één geheel van zijn lippen; zoo innig toch hadden zich de verschillende, haar vormende voorstellingen in zijn levendigen geest verbonden [1].

Bij die samenvoeging, die aanhechting der woorden en woorddeelen, moet dan natuurlijk, naarmate wij er tot een oorspronkelijker tijdvak in opklimmen, ook de scheiding en splitsing hunner deelen des te gemakkelijker vallen, ons van den aard dier saamgehechte deelen te duidelijker blijken [2]; en zullen wij, langs dien weg, het best tot beantwoording dier vraag komen, die wij straks uit Heyses pen vernamen: wat die aangehechte klanken en letters zijn, en wat zij beteekenen kunnen.

Volledig beantwoorden kunnen wij die vraag zeker niet, willen wij ons niet (gelijk het op dit gebied maar al te dikwerf gebeurd is) in een ijdel spel verdiepen, dat tot geenerlei werkelijke uitkomst leidt, en waarin zich, met geringe moeite, het voor en tegen even gemakkelijk zou laten handhaven. Onze eigen natuur zoowel als die van iedere taal, die wij er bij ten grondslag wilden leggen, zou 't ons beletten. Gene zoowel als deze zijn er niet jeugdig, niet oorspronkelijk genoeg toe. De wijzigingen, door den

---

ceux de la pensée primitive: une richesse sans bornes ou plutôt sans règles, une synthèse obscure et compréhensive, tous les éléments entassés et indistincts." Renan, *de l'origine du langage* p. 155 en 187.

[1] „Les idées en se groupant contractaient entre elles un lien si étroit que la *proposition* jaillissait comme un tout, et ressemblait à ce qu'est le *mot* dans notre état analytique. Ald. p. 167."

„Die alte Rede war lebendig, farbig, voll frischer, unmittelbarer Verbindung, aber nur durch Betonung scharf und verständig-distinct; die neue ist verständig-distinct auch als Schrift *ohne* Betonung, aber abstracter nüchterner; und die lebendige Empfindung rettet sich *doch* in die Betonung', die nur noch schwache grammatische, aber um so mehr psychologische Bedeutung hat, wie man am deutlichsten am Englischen sieht." (Leo, t. pl. S. 127.)

[2] Zeer zeker toch kan men de opmerking van Max Müller ten volle beamen: „dass Alles was jetzt *inflexional* ist, früher *agglutinativ*, und Alles *agglutinative* früher *radical* war" (t. pl. S. 281), al stellen wij dien overgang van den eenen tot den anderen taalvorm, dáár, waar voor hun ontwikkeling de aanleg bestond, minder langzaam dan hij 't schijnt te doen. Verg. voorts over de juiste beteekenis dezer kunsttermen in het volgende hoofdstuk, over de indeeling der taalstammen.

loop der eeuwen ook in de oudste en volledigst bekende menschelijke taal, en de beteekenis harer woorden en bestanddeelen aangebracht, en het verschil tusschen de menschelijke maatschappij, niet minder dan den enkelmensch van thans en van den eersten leeftijd des menschdoms, zijn te aanmerkelijk, dan dat zich uit woorden en woorddeelen veel wezenlijks omtrent de beteekenis liete opmaken, die hunne klanken bij de eerste aanwending en in hun oorspronkelijken vorm hadden, en wat men er — ter aanduiding zijner indrukken en voorstellingen — kenmerkends en eigenaardigs in vond. Even als bij de dieren, zegt Renan ergens, het instinct in omgekeerde rede staat van 't geen men hun verstand zou kunnen noemen; even zoo was ook bij den oorspronkelijken mensch het gevoel te prikkelbarer, naarmate zijn verstandsaanleg minder ontwikkeld was. De wilde mensch zal duizend schakeeringen opmerken, die de aandacht van den beschaafden ontsnappen; en men mag bij de grondleggers van 't menschelijke geslacht een eigenaardig gevoel voor de natuur aannemen, dat hen, met een fijnheid, van welke wij ons geen denkbeeld kunnen maken, de eigenschappen in 't oog deed vatten, naar welke zij den dingen een naam gaven. De natuur sprak hen veel krachtiger toe dan ons, of, beter nog, zij hoorden als een weêrgalm van zich uitgaan, die op alle stemmen en indrukken van buiten een weder-, een ant-woord gaf, een naam uitte, waarmede zij ze zich kenbaar maakten en teekenden. Kan het ons echter wel verwonderen, dat alle sporen dier vluchtige indrukken, in woorden geuit die zoo veel wijzigingen ondergingen, wier beteekenis vaak zoo ver van hun oorspronkelijken aard is afgeweken, voor ons onkenbaar zijn geworden en als uitgewischt? 't Ware verspilde moeite, den grilligen voetstap te willen drukken, door de verbeelding der scheppers onzer taal bij hunne eerste woordvorming gezet, den samenhang al dier — vaak uitsporige — invallen en gedachten te willen opspeuren, die bij die taak in hen werkzaam waren, en waarbij nu eens de mensch, dan weder de natuur den afgebroken draad van verband en overeenstemming aanknoopte, en de gemeenschappelijke arbeid tot een onafscheidbaar geheel verbonden werd.

Wanneer wij echter, bij zulken prikkelbaarheid van gevoel, zulk een beweeglijkheid van indrukken en gewaarwordingen, zulk een

levendigheid van verbeelding, als hier terecht bij den natuur-mensch worden verondersteld, alle hoop moeten laten varen, hem van punt tot punt bij de vorming zijner oorspronkelijke taal te volgen, deze in hare eerste ontwikkeling te bespieden, en zoo de gestelde vraag in allen deele te beantwoorden, het belangwekkende feit in al zijn bijzonderheden bloot te leggen en te ontvouwen; zoo zullen toch, willen wij ons met datgene te vreden houden, wat zich deels daarvan ook thans nog laat waarnemen, deels bij juiste gevolgtrekking opmaken, onze nasporingen niet geheel vruchteloos zijn, noch een eenigsins afdoend antwoord behoeven te ontberen. Juist die prikkelbare beweeglijkheid toch, hoe moeilijk thans in al hare sprongen te volgen, moet ons van zelf doen bevroeden, dat Grimms voorstelling van een bepaalde worteltaal — om haar zoo te noemen — ook hier reeds schipbreuk zou moeten leiden; en zij zal ons gereedelijk met Heyse doen instemmen, wanneer hij zich ten zeerste tegen eene dergelijke opvatting van het aanhechtingsbeginsel verklaart, die alle bestanddeelen der verbogen en tot een geregelde taal verbonden woorden, tot zelfstandige wortels zou willen terugbrengen [1]. Neen, zoo min als nog thans de spraakbeelden der Sineezen, die zich in hun zelfstandigen wortelstaat aan ons voordoen, zich tot een meerlettergrepig woordenstel laten samenknoopen; zoo min laat het zich ook omgekeerd denken, dat zij, die van nature met een zooveel bewegelijker taalaanleg begaafd waren, eerst wortel voor wortel zelfstandig en afzonderlijk geuit, en toen allengs, naar ieders eigenaardige beteekenis, saamgeknoopt en aaneengeschakeld hebben. Wij dienen, bij de vorming der eerste taal, niet zoo zeer een onuitputtelijk aantal wortels, als wel een rijken overvloed van woorden aan te nemen, waarin zich woorddeelen en letters, met de levendigste beweging en van de sprekendste gebaren begeleid en toegelicht, tot woorden vereenigden. Ieder letter en klankteeken heeft zeker oorspronkelijk zijn eigenaardige kracht en beteekenis moeten bezitten; eene beteekenis, die zich zelfs bij enkele hunner nog laat aangeven [2], al

---

[1] T. a. pl. S. 149.

[2] Verg. bijv. de uiteenzetting bij Heyse t. pl. S. 118—125.

zou men haar slechts met gevaar van tot een ijdel klankenspel te vervallen, overal willen aanwijzen. Met die beteekenis werd dan ook zulk een klankteeken, tot wijziging van den — zelfstandig wellicht nooit geuiten — wortel, gelijk later tot zijne in 't licht treding, 't zij als naam- of werkwoord [1], of ook tot aanduiding der betrekking, waarin 't zij naam- of werkwoord voorkwam, aangewend; zonder dat men daarom in alle, aan een of ander wortel of stamwoord gehechte klankteekens, oorspronkelijke en zelfstandige voornaamwoorden of kleine rededeelen gelijk men dat dikwerf getracht heeft) te erkennen behoeft of vermag. Veel van 't geen later, in voor- of achter-voegsel, tot een enkelen ademtocht, verkort en versmolten is, of dikwerf ook geheel verloren is gegaan; was oorspronkelijk inderdaad een spraakbeeld van zelfstandige beteekenis, dat, aan een ander zelfstandig spraakbeeld gehecht, een nieuw of gewijzigd woord vormde [2]. Maar vaak ook mogen wij veronderstellen, dat, zonder die eerst later gevolgde samenknooping, het klankbeeld, de hoorbare vorm van 's menschen bewuste voorstelling, die van zijne lippen uitging, vóór of (wil men) onder en bij die uiting zelf, van den wortelstaat, waarin het, ongeuit, in 's menschen binnenste bedolven had gelegen, tot een, door toevoeging van een of anderen letter of klank, afgerond — en min of meer samengesteld — woord werd gevormd. Die toegevoegde klank of letter mag dan gerekend worden de beteekenis in zich besloten te hebben, die hem, in een meer uitgewerkten vorm — in den vorm van een zelfstandig ('t zij dan voornaam- of ander) woord, optredende, blijkt eigen te zijn. Zoo zal bijv. die *s*,• die, in de Indo-

---

[1] Zoo schetst ons bijv. Friedrich Müller (in de *Beiträge von Kuhn und Schleicher* V. 2. S. 244) het laatste als „die Verbindung eines indifferenten prädicativ gefassten Thema's mit einem zu demselben im Subjects-verhältnisse stehenden pronominal-elemente", en het eerste als eene gelijksoortige „Verbindung mit einem es determinirenden, mithin von ihm abhängigen pron. elemente."

[2] „Wenn mehrere der Wortbildungselemente" zegt Bopp te recht (*Vergleich. Grammatik* 2e Ausgabe I. S. 240) „aus dem Reiche der selbständig erhaltenen Wörter sich nicht mehr mit Sicherheit erklären lassen, so ist dies nicht befremdend, denn diese Anfügungen stammen aus der dunkelsten Vorzeit der Sprache, und diese ist sich in späterer Periode selber nicht mehr bewusst, woher sie dieselben genommen hat."

germaansche talen, het oorspronkelijke kenteeken van den zoogenoemden eersten naamval of nominatief is, wel de zelfde *s* zijn, die in die talen evenzeer het kenteeken des mannelijken voornaamwoords van den derden persoon is, en zich dan als zoodanig in de woordvormen *sas*, *ὅς*, *is*, *sa*, uit. Zoo heeft in het oorspronkelijke klankteeken van den derden naamval of datief, de *i*, van den eersten aanvang af, zeker die plaatselijke beteekenis gelegen [1], die den aard van dien naamval tot in onze dagen kenschetst, en die daarom ook die zelfde *i* tot het eigenaardige kenmerk van den — nog in 't Latijnsche *domi*, *Corinthi*, enz. herkenbaren — plaatsnaamval (den zoogenoemden Locatief) maakt; gelijk zij ze evenzeer, met die haar kenmerkende kracht, in den uitgewerkten vorm van zulke voornaamwoorden als *is*, *his*, enz. doet optreden. Omgekeerd moet het iederen ongeoefende moeyelijk vallen in geheel onzelfstandige werkwoords-uitgangen, als de Grieksche *-σα* en *-σω*, de Latijnsche *-bam* en *-bo*, of ons eigen *-de* (in *hoorde* en derg.), oorspronkelijk zelfstandige woorden te herkennen, door verschillende tijden van de werkwoorden *ἐσμί* [2] (d. i. *εἰμι*) of (het Sanskrietsche) *as*.

[1] Brill had daarom ook onrecht, in zijne *Leer van den volzin* (bl. 38. *Aanm.*) den datief niet als den „naamval van het *waar*", maar „van het *waarheen*" (de taak van den accusatief) te beschouwen. Hij weêrspreekt daarmede de ervaring aller talen en tijden; en een enkele zinsnede reeds, als die door hem aangehaalde van Borger (t. pl. bl. 46.): „drukt het *hem* diep *in het hart*", of Van der Palm: „*den overwinnaren* in *handen* gevallen" (waar de beide accusatieven *hart* en *handen* de tijdelijke richting en bestemming van de aangegeven werking, de datieven *overwinnaren* en *hem* de personen aanduiden, bij wie zich dat *hart*, die *handen* blijvend bevinden); zulk een zinsnede kan volstaan, het tegendeel te bewijzen. Hij zal zich toch door den schijn, als waren juist *hart* en *handen* de plaats *waar* (neen, de plaats *waarheen*) de werking geschiedt, evenmin laten misleiden, als hij zich dat (bl. 38) door de opmerking eener vermeende tegenstelling tusschen datief en genitief, gelijk tusschen nominatief en accusatief, werkelijk heeft laten doen. Dergelijke spelingen toch van 't vernuft mogen onze taalvorsching niet leiden.

Gelijk hij mij, vóór eenige jaren reeds, volmondig betuigde, is hij sedert dan ook van de hier gewraakte zienswijs teruggekomen en 't met het bovenstaande eens.

[2] Dit *μι* is niet anders dan het voorn. w. van den eersten persoon, dat zich, in alle Grieksche werkwoorden op *μι*, aldus nog geheel van den wortel, waaraan 't gehecht is (verg. o. a. *Φη-μι*) laat scheiden.

fuo (van waar ook *fui*), en *doen* gevormd. Wij mogen daarom, met Heyse en W. van Humboldt[1], gerustelijk tweederlei soort van aanhechting- en buigings-bouwstof aannemen, zoowel enkele letters en klankteekens namelijk, als ook geheele woorden.

Deze laatste maken echter zeker de groote meerderheid uit, en wij zullen altijd moeten stellen, dat de meeste wijzigingen, door de grondleggers — om ze zoo te noemen — der eerste taal, in hunne indrukken en voorstellingen, opgemerkt en teruggegeven, zich als zoovele zelfstandige beelden aan hun geest voordeden; en dat het alleen door de samensmelting en het onderling verband dier indrukken en voorstellingen is teweeggebracht, zoo die — oorspronkelijk zelfstandige — voorstellingen, zich reeds bij de eerste uiting in een vorm openbaarden, waarin niet twee zelfstandige woorden — met het vooruitzicht eener latere aaneenhechting — naast elkander optraden, maar waarin een of ander wortel met een onzelfstandig letter- of klankteeken reeds tot een woord verbonden was. In het laatste geval was dan dat letterteeken niet in een eigenaardigen wortel of woordvorm, maar in zijn natuurlijke strekking, als het ware, opgevangen en aangebracht; en bewees het, ter wijziging van het woord, waaraan het zich hechtte, den dienst, waartoe zijn oorspronkelijke aanleg — 't zij het als hulpletter (om 't zoo te noemen) of in zelfstandiger vorm optrad — het bestemde.

Klankteekenen of letters, en wortels of woorden, hechten zich dus tot nieuwe woorden of gewijzigde voorstellingen aaneen, en maken zoo den grondslag en de bouwstof uit, waarop en waaruit elke, ook de meest ontwikkelde taal, door hen, wier denkbeelden zij ten voertuig strekt, is saamgesteld. Is daarmede nu genoeg gezegd, om ons, in hoe ruwe trekken dan ook, alle verschijnselen der wording en uiting harer buigingsvormen voor den geest te halen en eenigsins te verklaren? — Maar de rijke klankschakeering

[1] „Es ist" zegt deze, het ander uiterste wrakend, „eine unrichtige Verkennung der Freiheit und Vielfachkeit der Wege welche die Sprache in ihren Bildungen nimmt, wenn man nur solche zuwachsende Sylben Beugungssylben nennen will, denen durchaus niemals eine selbständige Bedeutung beigewohnt hat." In de reeds aangehaalde Verhandeling (*Gesamm. Werke* VI. S. 130).

dan, die wij met een woord reeds vermeldden, en die haar niet slechts bij die zoogenoemde buiging, die wijziging harer woorden, naar hun gewijzigde betrekking en voorkomen, eigen is; maar die ook dikwerf alleen reeds schijnt te volstaan, om een gewijzigde voorstelling aan te geven; die in onze taal bijv. woorden als *band* en *bind* en *bond*, of *spreek* en *spraak* en *sprook*, zonder eenige aanhechting of uitbreiding, zoo kennelijk van elkander onderscheidt?

In die klankschakeering leeren wij de eigenaardige werking en roeping van al *die* klanken kennen, welker letterteekens wij, in onze kennelijke taal, gewoon zijn *klinkers* te noemen. Terwijl de medeklinker het woord vaststelt, „licht de klinker (zegt Grimm [1]) het toe; door wezenlijke verandering van den medeklinker, zou de wortel zelf worden aangetast en vernield", de verandering van den klinker wijzigt slechts zijn begrip. De klanknatuur van dien klinker zelf, zijn minder zinlijk, zijn slechts hoorbaar, niet tastbaar bestaan, roept hem tot die minder stoffelijke bestemming, de ziel (als 't ware) te geven aan dat door medeklinkers gevormde lichaam des woords [2]. In de aangehaalde voorbeelden zien wij dat lichaam steeds onveranderd; het begrip van den wortel zelf — het denkbeeld van *spreken* en *binden* — ligt bij de drie aangevoerde woorden ten grondslag; slechts de vorm, waarin het voor ons optreedt, is gewijzigd. Blazen dus de klinkers den stommen medeklinkers als den adem in, waardoor zij tot de levende en sprekende uitdrukking der voorgestelde dingen worden; zoo volgt daaruit echter tevens, dat daar, waar deze bestemming zoo uitsluitend door hen vervuld moest worden, dat zij er ten naastebij ook al dat leven in brengen moesten, dat elders voor de toegevoegde buigingsvormen, door de vereenigde werking van klinkers en medeklinkers, ter opwekking en aanduiding is weggelegd; — dat zij daar tot eene versteening (als 't ware) der tastbare taalvormen aanleiding zouden geven, die dezen van alle ook in hen zoo wen-

---

[1] *Grammatik* II. Einl. S. I.

[2] Verg. W. v. Humboldt, *Ueber die Verschiedenheit des menschl. Sprachbaues* § 23 (*Gesamm. Werke* VI. S. 307.): „es liegt in der phonetischen Natur der Vocale, dass sie etwas Feineres, mehr Eindringendes und Innerliches, als die Consonanten, andeuten, und gleichsam unkörperlicher und seelenvoller sind."

schelijke beweging versteken zou; en dat zij er eene, door overdreven gelijkmatigheid eenzijdige ontwikkeling te weeg zouden brengen, die — om in 't beeld te blijven — de ziel als ten koste van 't lichaam bevoordeelde [1]. En ziedaar, wat in één der beide grootste taalstammen, de Semitische, inderdaad het geval is; wat hem van den anderen, de Indogermaansche, min gunstig onderscheidt. In dezen laatsten heeft nooit eene zoo volledige scheiding van klinkers en medeklinkers plaats [2], dat zich de laatste zonder de eerste lieten denken. In gene daarentegen hangt de overdreven toepassing van 't beginsel (zoo te zeggen) der bezielde klanken tegenover de onbezielde letterteekens, met een levenloos stelsel van onuitbare [3] drie-letter-wortels samen, waarin geheel de taal als versteend voor onze oogen ligt. „De Semitische spraakvormen" zegt Renan in dien zin [4] „doen zich, ten allen tijde, als een bouw- en meetkunstig samenstel aan ons voor, waarin elk woord door zijn uitwendigen vorm bepaald is; terwijl de Arische (d. i. Indogermaansche) talen veel meer buigzaamheid en speelruimte hebben." En het is, volgens Bopp [5], vooral in driederlei opzicht, dat dit voorrecht der Indogermaansche talen uitkomt: in den gehaltvollen rijkdom harer aangehechte buigingsvormen; in dezer welberaden, zinrijke onderscheiding en gebuik, ter nauwkeurige bepaling der meest verschillende betrekkingen; en in de schoone

---

[1] Mag toch ook al, naar Ewalds juiste opmerking (bij Humboldt t. pl. L. 319) zulk eene doorgaande aanwending der klinkers tot meer onstoffelijk gebruik, geheel met hunne eigenlijke natuur overeenkomstig zijn; zoo gaat toch (naar Humboldts juiste wederwoord t. pl.), bij den onzelfstandigen aard dier klinkers, beider krachtig leven daardoor evenzeer te loor.

[2] „Im Ind. Germ. Sprachstamm", zegt Bopp (*Vergleich. Gram.* 2e Ausg. I. S. 197) „erscheint die Wurzel als ein fast unveränderlicher geschlossener Kern, der sich mit fremden Sylben umgiebt, deren Bestimmung es ist die grammatischen Nebenbegriffe auszudrücken. Der Vocal gehört hier mit dem, oder den, Consonanten der Grundbedeutung an."

[3] „Eine Semitische Wurzel is unaussprechbar", zegt Bopp t. pl. S. 198, „weil man, indem man ihr Vocale gibt, sich schon zu einer speciellen grammatischen Form hinneigt, und nicht mehr blosses Eigenthum der über alle Grammatik erhabenen Wurzel vor sich hat."

[4] *Hist. des langues Sémitiques*, I. p. 429.

[5] T. pl. S. 203.

koppeling eindelijk dier aanhechtsels tot een, met de innigste samenstemming, gesloten geheel. Dit onderscheid van taalbouw zal men steeds wel doen in 't oog te houden, wil men niet aan de dwaling blootstaan, op beiderlei taalstam immer gelijke bespiegelingen toe te passen, uit beider geheel onderscheiden aanleg immer gelijke wetten af te leiden. Niemand heeft, te dien aanzien, krachtiger dan Renan het verschil van beide taalstammen aangegeven, de tekortkoming van 't Semitische taaleigen nadrukkelijker betuigd. „Talen" zegt hij o. a. [1], „van een zoo weinig werkzame ontwikkeling (als de Semitische), zijn voorzeker ook ongeschikt, ons de wetten der spraak in haar ontwikkeling en ontwrichting te openbaren. De eigenschap, door de indogermaansche talen bezeten, om zich voort te planten en als uit haar asch herboren te worden, ontbreekt den Semitischen bijna geheel en al; deze hebben geenerlei omwenteling ondergaan, geenerlei ontwikkeling noch vordering gemaakt [2]. En hare uitsluitende beoefening (zoo meent hij zelfs) kan daarom evenmin groote taalgeleerden doen geboren worden, als de bespiegelingen der Sineesche geschiedenis groote geschiedkenners te voorschijn roepen zal; terwijl daarenboven nog de Semitische hebbelijkheid, om de klinkers niet in schrift te stellen, den Semitischen tekst tot eene soort van geraamte maakt, even geschikt voor de ontleedstudie der taal, als voor die van haar leven en beweging geheel onbruikbaar."

Laat zich dan de werking, door de klinkers in de Semitische talen teweeggebracht, eenigermaten als een kunstmatig leven noemen, in hare verstijfde, haar beweginglooze leden opgewekt, maar dat met die werking te loor gaat en verdwijnt; in de Indogermaansche daarentegen brengen zij als de kleuren en tinten, den wisselenden gloed aan, die haar levende en bewegelijke vormen te krachtiger spreken, te levendiger werken doet; die die vormen niet, als in 't Semitisch, tot oogenschijnlijke, voorbijgaande werking en leven drijft en schijnbaar bezielt, maar hen in hun eigen

---

[1] Ald. *Préface*, p. IV.

[2] Om alle voorbarige weêrspraak te voorkomen, verwijzen wij hier ter loops op de geringe beperking, die deze stelling later zal blijken te behoeven, welke dan echter ook niet meer dan eene regelmakende uitzondering is.

leven en beweging begeleidt en volgt, van die beweging en dat leven onafscheidelijk is. Gelijk 's menschen ziel zich niet van zijn lichaam laat scheiden, zonder dat beider — slechts in hun vereeniging mogelijk — bestaan, tevens te niet gaat, laat zich ook de Indogermaansche klank niet van den meêklinker afscheiden, dien hij bezielt en kleurt, maar die hem steunt en ronding geeft [1], en met en naar welks buiging en beweging hij zich richt en schakeert, om die beweging gemakkelijker, die buiging leniger te maken, den nadruk der daaruit voortgesproten woorden krachtiger, hun werking levendiger, hun voorkomen en uiting zelf smaakvoller en bevalliger, schooner en aanschouwelijker te doen zijn [2]. Komen wij — ter nadere opheldering — van deze beelden tot onze aangehaalde voorbeelden, ons *binden* en *spreken* — of ook een van beiden slechts — terug; zij — of ook een hunner reeds — zullen bij al hun eenvoud voldoende zijn, om ons den aard en roeping der Indogermaansche klinkers in 't helderste licht te stellen. Wij hebben, tot beiden betrekkelijk, drie onderscheiden vormen opgesomd, waarin zich hun wortel of stam, in telkens verschillende klankschakeering aan ons voordoet; voor *binden*, om ons tot dit te bepalen: *band*, *bind* en *bond*. 't Is niet instinctmatig slechts of, naar de gewone volgorde der klinkers, geheel onopzettelijk, dat wij die drie woorden zoo stellen; maar inder-

---

[1] Slechts daar, waar, als bijv. in ons *ei* (oud N. *egg*, Lat. *ovum*) of in onzen waternaam *Aa* (uit *ahwa*, 't Lat. *aqua*, saamgetrokken), de oorspronkelijke medeklinkers door samentrekking versmolten zijn, zien wij een luttel woorden door enkele klinkers vormen; verg. Grimm, *Deutsche Grammatik* II. S. I.

[2] „Im Sanskritischen," zegt Steinthal treffend, „ist an dem Stoffe selbst und, so zu sagen, an seiner Oberfläche, in seiner materiellen, sinnlichen Erscheinung die Form plastisch ausgeprägt: sie tritt hervor; im Semitischen tritt die Form nicht nach aussen, sondern bleibt innerhalb des consonantischen Materials, als ein musikalischer Hauch, der das Wort durchweht. Dort ist die Form, ich möchte sagen, greifbar, tastbar, statuarisch und für sich erscheinend; hier blos hörbar, stofflos, eine bloss innerliche Eigenschaft und Kraft; dort ist die Form Gestalt; hier bloss Klang, Tonfarbe; dort ist ein Stoff bewältigt, gestaltet, dazu herabgesetzt, Form zu bedeuten; hier ist der Stoff unberührt und die Form liegt in dem seine Poren durchdringenden Duft, allenfals wie Farbe auf der Fläche und höchstens noch wie ein Bas-relief". (*Charakteristik*, u. s. w. S. 247.)

daad richt zich die rangschikking der drie vormen naar de oorspronkelijke orde hunner achtervolgende geboorte. Eene stelling, eenigszins vreemd wellicht voor hem, die zich van kindsbeen af gewend heeft, alleen in de zoogenoemde onbepaalde wijs onzer werkwoorden, den stam-vorm en wortel-klinker te zoeken, en waardoor hij dus niet *band*, maar *bind* den eersten der trits zou wanen. Doch ook bij dit *band* zelf reeds, dient hij zich niet naar den hedendaagschen taalvorm te richten — dien hij in *bond* weêr zou vinden — maar er den oorspronkelijken vorm van den zoogenoemd onvolmaakt verleden tijd in te zien, die steeds (als voor *vinden*, *vand*, voor *winnen*, *wan*, enz. in plaats van 't latere *vond* en *won*) zoo luidde. Dat *band* nu houdt in zijn gesloten *a*-klank, den oorspronkelijksten [1] en tevens zuiversten aller klinkers, de korte *a*, in. Het moest als zoodanig van nature de eigenaardigste vorm zijn, waarin zich de voorstelling, door zijn klankbeeld uitgedrukt, bij den spraakuitenden, den taalvormenden mensch lucht gaf, en die hem alras zoo wel den stam van 't naam- als den onvolm. verl. tijd van 't werkwoord vertegenwoordigen zou. Wat nu echter, wanneer hij die voorstelling wijzigen, haar in andere betrekking, met andere bedoelingen, uiten wou? — dan voegde hij eenvoudig aan den oorspronkelijken stam of wortel die letterteekens toe, die — het zij als oorspronkelijk, zelfstandig woord, het zij als afhankelijk woorddeel — die wijziging en bedoeling, naar zijne voorstelling uitdrukten. Bij het stamwoord *band* bijv. zou diensvolgens, om het daaruit gesproten werkwoord in den zoogenoemd tegenwoordigen tijd uit te drukken, dat klankteeken moeten worden aangebracht, dat van deze bedoeling blijken deed. Nemen wij 't in zijn oudsten ons bekenden, Germaanschen vorm, den Gothischen: dien van *-a*, *-is* *-ith*, naarmate men den 1en, 2en, of 3en persoon daarbij werkzaam dacht. Het zou dus, zoo zal men dan allicht besluiten, *banda*, *bandis*, *bandith* moeten luiden? Neen, niet volkomen zoo; het heette nu, niet langer met een *a*, maar met een *i*: *binda*, *bindis*, *bindith*; met de uitbreiding, de uitlegging van het woord toch, nam tevens de lichtere klinker de plaats van den zwaarderen in.

---

[1] Verg. boven bladz. 19.

De klemtoon, niet meer, door één enkelen lettergreep, in zijn nadruk bepaald en gebonden, ontgleed als van zelf den zwaren klinker, dien hij eerst nadrukkelijk had aangegeven, en dreef thans slechts een *i*-klank over de lippen, die zich eerst voor de *a* ontsloten hadden [1]. Bij de verdere ontwikkeling van den Germaanschen taalstam, in zijn Boven- en Nederduitsche oudere en jongere takken, is in dat *binda*, *bindis*, *bindith* die uitgang-klinker allengs weder weggesleten, en in 't Nederlandsch bijv. van *binde* en *bindet* tot *bind* en *bindt* geworden; terwijl het *bindes* van den tweeden persoon enkelv., met het persoonlijk voornaamwoord van dezen (*du*), geheel is te loor gegaan, en zich door 't meervoud *bindet*, *bindt*, (Goth. *bindith*) heeft zien vervangen. De beide andere personen van dat meervoud luidden oorspronkelijk *bindan*, *bindand*, in 't Nederlandsch beide tot *binden* geslonken en afgekort [1].

---

[1] Het is die wet der *klankverdunning* (door de Duitschers *Ablaut* genoemd), die als algemeen taalbeginsel het eerst door Bopp is opgemerkt en in zijn *Vocalismus* (Berlin, 1836) S. 22 en 214 ff. blootgelegd en ontvouwd. Verg. zijne *Vergleich. Gramm.* 2e Ausg. S. 13 ff. Het is hetzelfde beginsel, waardoor bijv. ook in het Latijn — in 't Grieksch komt zij minder aan den dag — *cano cecini* wordt, *capio* en *facio*, *accipio* en *perficio* geven; maar waardoor verder ook uitgangen, als de aangehaalde Gothische *is*, *ith*, uit de oorspronkelijke *as*, en *-ath*, geboren worden; 't geen ons, gelijk Bopp (*Vocalismus* S. 221) zoo juist opmerkt, de schijnbare onregelmatigheid der *i*- en *a* uitgangen in 't enkel- en meervoud verklaart, en tevens doet zien, hoe, uit een indic. *bindis*, *bindith*, een conj. *bindais*, *bindaith* kon voortspruiten; in die beide laatste toch bleef de oorspronkelijke klinker bewaard, en werd door toevoeging der *i* uit den ind.-vorm geboren. Gemakkelijkheid van uitspraak, besparing van den arbeid der spraakspieren, was — als F. Stark ergens opmerkt — de hoofdaanleiding dezer klankwijziging. — Volgens Grein — om dit hier voor den reeds meer ingewijde nog aan te stippen — was het „Accent die Ursache des Ablauts, *ohne* einen zugleich mit demselben hervorgerufenen Umlaut" (gelijk Holtzmann wilde), „indem die Schwächung oder Verstärkung des ursprünglichen Wurzelvocals, wie sie sich im Ablaut darstellt, aus der Stellung des Accents im Sanskrit nach zu weisen ist." Dientengevolge dan ook „14 klassen der verba im Gothischen deren Bildung mit der der entsprechenden Sanskritconjugationen zu vergleichen." (*Ablaut, Reduplication, und secundäre Wurzeln der starken Verba im Deutschen;* Cassel und Göttiggen, 1862).

[2] Zoo riep ook, volgens denz. Grein (t. pl.), bij de groote meerderheid der werkwoordvormen in 't Sanskriet, de klemtoon op de wortel-lettergreep, zoo-

Wie niet geheel op 't terrein eener grondiger taalstudie vreemd is, weet dat de Germaansche talen, buiten de *a* en *i*, nog een derden oorspronkelijken klinker, de *u*, tellen [1], die, wat de zwaarte betreft, tusschen beide andere in 't midden ligt. Van daar dat die klinker in die talen dan ook van oudsher gebezigd werd, om, bij aanleiding of behoefte tot mindere klankverdunnung [2] dan de *i* zou hebben aangebracht, de plaats der *a* in te nemen. Zoo werd bijv. de *a* van het enkelvoud *karo-mi* (ik maak) tot de *u* van het meervoud *kur-mas* (wij maken) verdund. In 't Grieksch werd, zonder billijke aanleiding evenwel, het Sanskr. *sam* (met) tot *sum*, en de Sanskrietvorm *naktan* (te nacht) tot *nukta*. In 't Latijn werden *calco* en *salsus*, bij samenstelling, tot *inculco*, *insulsus;* in datzelfde Latijn wordt gelijkerwijs de *u* zelve tot *i* verdund, in samenstellingen als *fructi-fer* voor *fructu-fer*, *manipulus* voor *manu-pulus* enz. In 't oud-Duitsch eindelijk wordt, om gelijke reden, de *a* van den eersten en den derden persoon (in *bant*) in den tweeden tot *u* (in *bunti*) [3], en deze *u* is dan in het Nederlandsch weder tot — den afgeleiden en verkorten klinker [4] — *o* geworden, en heeft (even als in alle dergelijke werkwoorden) de plaats der oorspronkelijke *a*, door alle personen heen, ingenomen. Zoo vinden wij ons van zelf weder tot den derdon

---

genoemd *geguneerde* klinkers in 't leven, en leidde het ontbreken van den klemtoon in den tijd der Veda's (toen het nog een levende volkstaal was), tot verdunning der wortelklinkers. De *guna* zelf is — volgens hem — dan ook niets anders dan een versterking van den luchtstroom, bij 't uitspreken der klinkers gebezigd, tot welks vrijeren doortocht de mondholte wat meer verwijd wordt, dan gewoonlijk noodig is. Dat trouwens het accent alleen die klankverdunning doet geboren worden, blijkt ten duidelijkste uit hetgeen in de nieuwere Germaansche talen met eenige tweeklanken heeft plaats gehad, waar, door gelijke werking van den klemtoon, de Oudhoogduitsche *î* en *û*, in 't Nieuwhoogduitsch in *ei* en *au*, de Angelsaxische *î* en *ûn*, in 't Engelsch, in *i*, *y* en *ou* overgingen. Voor 't Nederlandsch kan men den overgang van *ii* en *uu* in *ij* en *ui* vergelijken.

[1] Wij verwijzen slechts op de heldere uitcenzetting van Te Winkel in zijn *Iets over het Nederlandsche vocaalstelsel* (*Nieuw Nederl. Magazijn*, I. bl. 194 vd.)

[2] Wij gebruiken dit woord liever dan het min vleyende der klankverzwakking, dat door Bopp wordt aangewend.

[3] Zie Bopps *Vergl. Gramm.* S. 16—18.

[4] Over zijne vorming, zie het aangevoerde opstel van Te Winkel.

aangehaalden woordvorm, dien van *bond*. geleid, dat ons den verkorten en verscherpten toon te hooren geeft, waardoor de Hoogduitsche *u*- (d. i. *oe*-) klank in het Nederlandsch vervangen wordt.

Wat wij nu in de drie aangevoerde vormen, en de verschillende van elders bijgebrachte voorbeelden zagen plaats grijpen; dat is het geheele klankstelsel door het geval geweest, en heeft, naar de hoofdwet eener vloeyende welluidendheid — die zich in klankverdunning, klankrekking beide en verdoving [1]. klankbreking en stemverplaatsing [2] openbaart — geheel die rijke verscheidenheid, die bonte schakeering van oorspronkelijke en afgeleide, enkele en saamgestelde klanken en klinkers teweeggebracht, die wij op 't Germaansch taalgebied in zwang zien, en die er al dat bewegelijke licht en leven in aanbrengt, dat de natuur rondom ons aan de afwisselende tinten harer rijke kleurschakeering dankt.

Zoo leerden wij dan — uit een enkel willekeurig gekozen voorbeeld — aanhechting en klankschakeering, als in bijna onverbreekbaren samenhang, werkzaam kennen, om die verschijnselen in de taal te doen geboren worden, die wij onder den gemeenschappelijken naam van *buiging* samenvatten. Wij leerden in die buiging — in tegenstelling van alle geheimzinnige en overdrachtige beelden en bespiegeling — een bloot stoffelijke samenknooping zien, die — om naar den eisch tot stand te komen, om voor 's menschen spraakwerktuigen ook maar doenlijk, althans gemakkelijk te zijn, om zich hoorbaar te uiten — eene natuurlijke wijziging der in klinkers uitgedrukte klanken met zich bracht [3]. Maar ook de medeklinkers zelf ontdoken de gevolgen harer werking niet; ook zij werden, onder den band dier samenknooping, gewijzigd en verwis-

---

[1] Voorbeelden van beiden, zie in 't aangehaalde stuk van Te Winkel.

[2] Ald. t. pl.

[3] Zeer juist is de dienst, door de klinkers bij woordvorming en zinbouw bewezen, door Humboldt geschetst: „Das phonetische Vermögen und die daran sich knüpfende Lautgewohnheiten der Nationen wirken (hier) bedeutend mit. Die Geneigtheit, die Elementen der Rede mit einander zu verbinden, Laute und Laute an zu knüpfen, wo es ihre Natur erlaubt, einen in den andern zu verschmelzen, und überhaupt sie, ihrer Beschaffenheit gemäss, in der Berührung zu verändern, erleichtert dem Flexionssinne sein Einheit bezweckendes Geschäft." *Ges. Werke* T. pl. S. 132.

seld, en namen, al naar den eisch eener vloeyende uitspraak, een verschillenden vorm aan. Welk een rijkdom van letters en tal van dusgenoemde welluidendheidsregelen daardoor het Sanskriet bijv. en zijne spraakkunst verkregen hebben, is ieder, die maar een oog daarin geworpen heeft, bekend. Maar wij behoeven noch tot zijne kennisneming, noch zelfs tot die van de talen der Oudheid op te klimmen; wij kunnen met de taal van 't hedendaagsche leven, met onze eigene alleen reeds volstaan, om die werking der woordvorming en buiging ook op de medeklinkers te bespieden. Wie weet bijv niet, dat ons *gracht* met *graven* samenhangt, waarin eerst de zachte *v* door de werking der *t* tot een scherpe *f* geworden, en deze vervolgens (even als in *ochte* voor *ofte*, *klucht* voor *kluft*, enz.) met de niet minder scherpe *ch* verwisseld is? Op gelijke, maar meer ingewikkelde wijs, spruit ons *vernuft* uit *vernemen;* hier toch vereischte de uitspraak de noodzakelijke hulp eener *p*, om de aanhechting der *t* aan de *m* mogelijk te maken; welke *p* dan vervolgens weder (even als de *v* van *graven*) tot *f* verscherpt, terwijl de *m* zelve uitgestooten werd. Ook bij saamgestelde woorden had gelijke werking plaats: *metterwoon*, *metterdaad*, enz. zijn vormen aan ieder bekend: *op-entop* weet men misschien minder algemeen, dat uit *op-ende-op* is saamgetrokken; terwijl menig Leidenaar van heden, in de *Roómburger* wetering, bij die stad, niet meer een samentrekking van *Rodenburger* vinden zal, waarin, door de werking der *b*, de voorafgaande *n* tot *m* geworden is [1]. Zoo is ook de dikwerf nog verongelijkte plaatsnaam *Zutphen* (lees: *Zutfen*) uit Zuidveen saamgetrokken [2], waar de *d*, tot een *t* verscherpt, de verscherping ook

---

[1] Zelfs niet ettelijke leden van de Hist. Commissie der Leidsche Maatschappij van Letterkunde, die het, blijkens de *Handelingen* dier Maatschappij van 't jaar 1857 (bl. 48), *opmerkelijk* vinden, dat het gesticht van dien naam (Rodenburg) er tweederlei, nam. dezen en dien van *Romenburg* voert, en »nog opmerkelijker", dat die laatste (blijkbaar met *Rome* in verband gebracht) de jongste is; »men zoude het juist anders om gedacht hebben"!! Dat *Romenburg* is niet anders, dan eene willekeurige verlenging van 't eerst tot Roóm- (voor Roón-) saamgetrokken *Rodenburg*.

[2] *Zuutvenne* komt nog voor in een stuk, uitgegeven in Van Dale en Janssens *Bijdragen* tot de Oudheidkunde en Geschiedenis III. bl. 41; en in *Sudfeno* bij Van den Bergh *Taalk. Magazijn*, IV. 121. Over den naam zelf zie Tadama's *Geschied. van Zutphen* bl. 5.

der volgende *v* ten gevolge had, maar deze nimmer in schrift in die onnederlandsche *ph* had mogen ontaarden [1].

Deze weinige voorbeelden zullen volstaan. om ons oog voor de wijzigingen te openen, 't zij in scherpte of als middel van uitspraak, bij de buiging en samenstelling der woorden, in de medeklinkers ééner en derzelfde taal, geboren. Wilden wij die taal met hare andere, oudere en jongere, verwanten van denzelfden stam vergelijken; wij zouden in het verschijnsel der *klankverschuiving* — die door Jakob Grimm het eerst opgemerkte Indo-germaansche taalwet — een die verschillende talen begeleidende verandering dier medeklinkers leeren kennen. Zij zou ons hier echter, waar het ons niet zoozeer nog om de kennis onzer eigene, de Nederlandsche, als wel eene ruwe schets aller taalwording te doen is, te ver van 't beoogde doel leiden. 't Zij daarom genoeg, er thans op gewezen te hebben: in eene volgende afdeeling onzer bespiegelingen worden wij er van zelf weder op terug gebracht.

Door deze wortel- en woord*buiging*, die klinkers zoowel als medeklinkers wijzigt, is dus de mensch van oudsher gewoon, in hoorbare taal rekenschap te geven van de verschillend-gewijzigde voorstellingen, uit zijne 't zij uit- of inwendige waarnemingen geboren. Hij heeft dat — waar er namelijk de aanleg toe in hem was — aanvankelijk met een overdaad van uitdrukkingen, een weelde van aanhechtingen en koppelingen gedaan, slechts met de prille bewegelijkheid zijner indrukken, de levendigheid zijner zinnelijke eerste jeugd, gelijkbaar [2] Met geheel onbepaalde vrijheid,

---

[1] En toch wenschen sommigen die *ph* daar te behouden, op grond der *x* in Axel en Texel, enz. Daargelaten echter, dat mr. H. J. Koenen sedert lang de Neder-landaard dezer letter betoogd heeft, verdient zij reeds als enkele letter de voorkeur boven het samengestelde *ph*-teeken, dat in geen enkel oorspronkelijk Nederlandsch woord (gelijk *Zuidveen* dat toch is) gevonden, en in den naam der stad Zutfen dan ook alleen uit Latijnsche bronnen af te leiden is. Hoewel de afleiding van het, gelijkelijk met een blijvende *ph* bedreigde, Alfen minder zeker gaat, dringt het Nederlandsch taaleigen toch ook daar, haar voor de *f* te laten wijken, en haar tevens voor goed uit onze spelregels, zelfs bij uitheemsche namen, te bannen. Zie het daaromtrent aangeteekende in den *Lerensbode* I. 2. bl. 35 en vv.

[2] »Es sind" zegt Fr. Müller in zijn vroeger aangehaald opstel (*Orient u. Occident.* III), »um jene Mannichfaltigkeit, wie sie sich im Innern des

met losbandigen overmoed bijna, ging zijne taalvormende werkzaamheid haren gang, en bracht zoo een overtolligen schat zoowel van klankgeluiden en letters[1], als van uitdrukkingen en woordvormingen in 't licht, de sporen van welke laatste zich bovenal in de talen der Oudheid nog heden laten waarnemen, en zelfs in ons hedendaagsch Nederlandsch nog niet geheel zijn weggevaagd.

't Is een bekende scherts — een der velen, waarin zich de luchtige Fransche geest ten koste der Engelsche zwaarwichtigheid vermaakt heeft — dat verhaal van den leergragen Brit, die zich

---

fühlenden Menschen entwickelt, auch nur einigermassen dem andern mit zu theilen, mehrere Lautcomplexe erförderlich; es reichen dazu einsilbige Wörter nicht hin; es sind dazu Wörter von grösserem Umfang nothwendig. Die meisten Natursprachen sind (daher) vielmehr überladen als nüchtern; sie drücken fast zu viel aus, und lassen wenig errathen; sie verrathen ein Streben nach Umfang und Vielseitigkeit."

[1] »Der Trieb der lautlichen Sprachentwicklung", zegt dan ook Bleek, naar aanleiding zijner Zuid-Afrikaansche taalstudiën, te recht, »geht dahin, die Aussprache möglichst zu erleichtern. Nichts kan verfehlter sein als in der anscheinenden Einfachkeit eines Lautsystems — wie es z. B. auf den Sandwichsinseln sich findet — einen Urzustand erkennen zu wollen. Die vergleichende Sprachforschung stellt, als unmittelbares Resultat der Beobachtungen über den Entwicklungsgang der Lautsysteme, die Thatsache ausser Zweifel, dass im Algemeinen das Lautsystem, welches die grösste mechanische Anstrengung in Anspruch nimmt, als das Ursprünglichste zu betrachten ist. Von allen mir bekannten Sprachen übertrifft die der Buschmänner Südafrikas — die *Saan* von den Hottentotten, *Abatna* von den Kaffern, und *Baroa* in der Setshuâna genannt werden — alle andern bei weitem in Betreff der Stärke der zu ihrer Aussprache nothwendigen mechanischen Kraftausübung. Es ist nothwendig eine solche Sprache, in der die allermeisten Wörter mit einem der wenigstens sechsfach verschiedenen Schnalzlaute und mehrere mit sehr anstrengenden Gutturalen ausgesprochen werden, namentlich in Betracht zu ziehen, wenn man von den ursprünglichen Lautelementen, aus denen menschliche Sprache erwuchs, eine auch nur annähernde Idee haben will. Hier schnalzt nicht nur die Zunge, wie im Hottentottischen, sondern auch die Lippen. In wiefern", voegt hij er bij, »ein (solches) Lautsystem aber mit den Lauten der menschenähnlichsten Affen Berührungspunkte darbietet, ist eine (weitere) Frage." (*Ueber den Ursprung der Sprache u. s. w.* S 53, Anm.) Men zal daarbij dan echter steeds wel moeten onderscheiden, waar, bij dat smakken met tong en lippen, dat louter dierlijk geluid een einde neemt, en er werkelijk voor den naam van *spraak* grond is.

het brein met den monnikenarbeid afmatte, om zich de volgende vermeende persoonsvormen van een alleronregelmatigst Fransch werkwoord in 't hoofd te prenten: *je vais, tu viens, il part, nous sortons, vous rentrez, ils dorment.* Het is een overdreven voorstelling tevens van den bonten vormenschat aan dergelijke Fransche werkwoorden eigen; zij spruiten er uit de vermenging der verschillende bestanddeelen voort, waaruit de Franco-Gallische spraaktelg van 't oude Latijn zijne taal te samenbracht. Doch wat wij hier met eene afgeleide taal zien plaats grijpen, dat is evenzeer, maar om geheel andere redenen, met alle oorspronkelijke talen het geval. Menig schoolknaapjen, tot den leeftijd gerijpt, waarin hem „strenge meesters" de talen zoeken bij te brengen, „in Pallas' stad" en „voor 's werelds Heeren" gesproken, heeft zich zeker vaak te vergeefs afgevraagd, wat toch, in 's Hemels naam, die burgers en Heeren tot het wanhebbelijk gebruik van zooveel onregelmatige woordvormen gedreven mag hebben, als, naar zijn inzien, hun klassieke talen ontsieren, en hem zelf op zoo veel hoofdbrekens te staan komen. Die vormen zijn de nagelaten spranken van den oorspronkelijken overvloed, de licht nog herkenbare spruiten uit den weelderigen voortijd der taal. Zoo stammen *fero* en *tuli* bijv., die voor den Latijnschen schooljongen slechts verschillende tijden van één werkwoord schijnen uit te maken, uit twee geheel verschillende wortels, die in hun vroeger zelfstandigen staat slechts twee onvolledige werkwoorden hebben uitgeleverd; het overschot van welke zich vervolgens, de handen ineen slaande, als een werkwoordelijke vennootschap gevestigd heeft, waarin beider leden (*fero, tuli, latum* voor *t'latum* [1], *ferre*) als met gelijkelijk verdeelde rechten optreden. Zoo zal ook de Grieksche genitief *gunaikos* wel niet met den nominatief *gunè* in onmiddelijk verband, maar van het saamgestelde *gune-ik* (dit laatste met *eiko* en *ikelos* samenhangend) gevormd zijn [2]. Zoo put het Homerische *eimi* (*ik ga*) zijne tijden uit *eoo, ioo,* en *eioo;* drie woordstammen, die als zelfstandige werkwoorden zeker nooit bestaan hebben, maar in dezen drievuldigen vorm gebogen zijn. Op gelijke wijs geven

[1] Zie Pott *Etymologische Forschungen* I. S. 265.

[2] Ald. II. 45. Verg. het Hoogd. *Weibs-bild.*

ook *ofloo*, *ofliskanoo*, *ofeiloo*, *ofelloo*, slechts verschillende wijzen aan, waarop een zelfde wortel *ofl*, met al de grillige verscheidenheid dier instinctmatige eerste taal, zich uitte en wijzigde. Niet echter in de Oudheid slechts, ook in ons eigen taal vallen er van dien vroegeren overdaad nog enkele sporen waar te nemen. Wie herkent bijv. den driederlei woordstam niet, die zich in ons *ben*, *zijn*, en *was* tot één werkwoord vereenigd heeft? en is niet ons *beter* en *best* van 't oude *bet* gevormd, dat sinds lang voor 't ingedrongen *goed* het veld heeft moeten ruimen, maar toch in 't goede land der vette *Bet*-uwe wel steeds een veilige schuilplaats vinden zal?

En gelijk het met die verschillende woordvormen was, was het ook met den verbuigings-rijkdom en samendringenden aard der oudste talen, gelijk hij zich nog in die der minst ontwikkelde, meest kinderlijke volken kennen doet. De taalwetenschap vindt zich daar niet zelden door de meest ingewikkelde spraakvormen verrast [1]. De woordvorming heeft daar — naar een opmerking van Steinthal [2] — de zinvorming geheel verzwolgen; er wordt niet in zinnen, maar in zinwoorden gesproken, gelijk dan ook voor den Groenlander ieder zin slechts één groot woord is, dat hij als een groot werkwoord verbuigt [3]. De Asteeken en verdere Americanen wringen de naamwoorden tusschen de werkwoordsvormen in;

---

[1] »Das Verbinden des zu Trennenden ist allemal Eigenschaft des ungeübten Denkens und Sprechens; von dem Kinde und dem Wilden erhält man schwere Wörter statt Redensarten; die Sprachen von unvollkomnerem Bau überschreiten auch leicht das Mass dessen, was in einer grammatischen Form verbunden sein darf." W. von Humboldt, über die Buchstabenschrift, u.s.w. (*Ges. Werke* VI. S. 535).

[2] *Charakteristik u. s. w.* S. 214.

[3] Waarbij dan echter de derde persoon als onderwerp geheel onuitgedrukt blijft, en de als wijze gebruikte stam tevens den derden persoon enkelvoud uitdrukt, terwijl het twee- en meervoud door wijziging van 't enkelv., naar den aard der naamwoorden, gevormd wordt. Het voorwerp vormt er dan ook het eigenlijke middelpunt van ieder zinwoord, en dringt zich zoo krachtig op den voorgrond, dat het wezen van 't onderwerp slechts in betrekking tot het voorwerp wordt opgevat, en de anders zooveel natuurlijker en oorspronkelijker verbinding van 't werkdadig onderwerp geheel over 't hoofd wordt gezien. Steinthal, t. pl. S. 224 en 226.

zoo zegt bijv. een vleeschetende Mexicaan *ni-naca-qua* (ik-vleescheet) [1], en staat hij er een brokjen van af: *ni-te-tla-maca* (*ik-iemand-iets-geef*). Op gelijke wijs scheidt ook de Turk den uitgang der onbepaalde wijs van den wortel des woords, om er de nadere bepalingen tusschen te sluiten [2]. De Mongool verbuigt een geheelen firman [3], en het Baskisch, dat in veel opzichten zoo merkwaardige taaleigen [4], telt zeven werkwoordswijzen [5] en een ongeloofelijke

---

[1] Of *ni-c-qua in nacatl* (ik-het-eet, het vleesch) verg. Humboldt (*Gesamm Werke* VI. S. 169.), die daar te recht uit afleidt, dat men hier dus ook aan geen saamgesteld werkwoord, als bijv. *vleescheten*, te denken heeft; maar dat de bedoeling van den spreker duidelijk is, om den zin binnen het werkwoord als te besluiten, onder voorbehoud, hem door bijstelling nader te bepalen.

[2] Verg. Heyse's Vorlesungen S. 152 f. Dat ook in meer beschaafde talen van verschillenden stam dergelijke inlasschingen nog voorkomen, is te recht door Schleicher opgemerkt, die bijv. op het Hebreeusche *ktal-at-ni* (doodde zij mij) en (met Bopp) op het Sanskrietsche Medium *khara-ma-mi*, *khara-sasi* (oorspronkelijk: *draag-mij-ik*, *draagt-zij-zich)* verwijst. *(Beiträge zur vergl. Sprachforschung* I. S. 502.)

[3] Renan t. pl. p. 157.

[4] Zie daarover vooral Mahns Inleiding op zijne *Denkmäler der Baskischen Sprache*, Berlin, 1857 S. I. LVI.

[5] »In der Wortbildung", zegt Mahn t. pl. S, XXXVI, „zeigt die Baskische Sprache eine auszerordentliche Kraft. Fast jedes Wort läszt sich in einen anderen Redetheil verwandelen, wodurch ganz neue Wörter enstehen. Die sylbe *tu* genügt um ein Verbum zu bilden, und so kann ein Casus obliquus ein Substant. mit einer Preposition u. s. w. zu einem Zeitwort werden. Jede Verbalform kann durch Anhängung eines *n* in eine Art Participium verwandelt werden." Wat het werkwoord bepaaldelijk betreft: »wenn, wie es im Baskischen geschieht, die Pronomina, regierende sowohl als regierte, mit in die Flexion des Verbums aufgenommen werden, so entsteht ein höchst kunstvoller Bau des Verbums, mit einer kaum zu übersehenden Zahl von Flexionen oder Beugungsvormen. Ihre Zahl wird durch die Zahl der Subjecte und Objecte der persönlichen Fürworter, so wie durch die Zahl der Nebenbeziehungen der angeredeten und der nebenher betroffenen Person, die man sich im Dativ. zu denken hat, bestimmt. Obgleich nur zwei Numeri sind (Sing. u. Plur), so giebt es doch acht Personnen, indem die 2e Person Sing. dreifach ist, je nachdem man einen Mann oder eine Frau oder jemand ohne Rücksicht des Geschlechts, auf eine höfliche Art anredet. Auf diese Art kann es in einer einzigen Zeit des Verbums *sein* 95, und des Verbums *haben* 186 Formen geben. Ald. S. LIV, LV.

verscheidenheid van spraak- en buiginsvormen. Sterker nog: terwijl de buigingsrijke taal der beschaafde Indiërs, het Sanskriet, *acht* naamvallen telt, heeft die der onaanzienlijke Lappen er *elf*[1], en weet zij hare werkwoorden, met een slechts geringe wijziging of inlassching, in verschillende beteekenis aan te wenden [2]. Met de Finnen, heeft de Lap de verbuiging van ettelijke bijwoorden en voorzetsels gemeen; een bewijs, dat deze oorspronkelijk naamwoorden waren, gelijk trouwens niemand verwonderen zal, die over veel onzer eigene van die deelen heeft nagedacht. Of zijn niet ook ons *buiten*, *binnen*, *boven*, en het Vlaamsche *bachten*, slechts de verbogen vormen van *uit*, *in*, *op*, *acht* (d. i. *echt*; verg. *echter*)? Vormen niet ons *naar* (voor *nader*) en *naast* de vergelijkingstrappen van *na*? Is niet ons *er*, of liever *eder* (in *eder-*, thans *er-* of *her-kaauwen*, gelijk in *er-* en *her*-kennen, enz.) uit die van *et* (verg. *etmaal* en *etgroen*) afgeleid?

---

[1] Buiten de zes Latijnsche nam. nog een Locativus, Mediativus, Negativus, Factitivus, en Penetrativus. Zie de *Kleine Lapländische Grammatik von* Dr. Possart. Stuttgart 1840 S. 2.

[2] Uit *ailestet* (heiligen) bijv. den verkleiningsvorm *ailestastet*, den aanvangsvorm *ailestatjet*, den factitief *ailestattet*. Possart. t. pl. S. 16.

III.

INDEELING DER TALEN; TAAL- EN NATUURVORSCHING.

Uit het zinvormende wortelwoord, dat in zijn onontwikkelden staat den inhoud eener gedachte als hield saamgeperst, ontwikkelen zich — als wij zagen — in den grijzen voortijd der taal, beide werk- en naamwoord, die van hunne verschillende wijzigingen en verhoudingen, door samensmelting en aanhechting met klankwijziging gepaard, door zoogenoemde buiging, doen blijken. Eerst en dikwerf alleen in meest ingewikkelden vorm; want er bestaat een groot verschil van smijdigheid en buiging der spraak tusschen de verschillende, boven opgenoemde talen; tusschen die van Groenlander, Mexicaan, Mongool, en Turk, en die der Indiërs en Germanen, bij 't welk die van Lappen en Basken als het midden en den overgang van gene tot deze vormen. Een verschil, door Humboldt, treffend als dat tusschen een beoogde maar mislukte, en eene werkelijk in allen deele volbrachte buiging gekenschetst. Ook bij dat mislukken openbaart echter de spraak nog het edelste streven, om de verschillende wijzigingen en betrekkingen in afgedeelde klanken te uiten. Zij blijft evenwel, door het onvermogen van den inwendigen spraakzin (in het omscheppen zijner opvattingen tot hoorbare voorstellingen), halverwegen steken; of zij verzuimt althans, bij meerdere ontwikkeling, de zaak behoorlijk ten einde te brengen en allen ballast harer woordklompen (om ze zoo te noemen) overboord te

---

[1] T. pl. S. 132, waar hij van »als Beugung gebrauchte Zusammensetzung, also beabsichtigte, aber nicht zu Vollkommenheit gediehene Flexion". spreekt. Voor het volgende verg. nog aldaar S. 167.

werpen. Waar toch, als in de Indogermaansche talen, spraak- en taal-vormen, van den eersten aanvang af, den rechten weg zijn ingeslagen, en dien met vasten tred tot den einde toe gevolgd zijn; daar leeft een zelfde geest van rijke ontwikkeling in geheel den taalbouw, en uit zich in een, tot in de minste deelen, werkzaam verband. Daar ziet men — om met Von Humboldt te spreken — van de eene zijde de eenheid en zelfstandigheid van elk woord ten zeerste betrachten; van de andere echter dat woord ook tot zijn eigen gebied bepalen, den zin in zijne noodzakelijke deelen scheiden, en eerst daaruit zijne eenheid als geheel weder opbouwen. Buiging en zelfstandigheid der woorden, en juist afgedeelde zinseenheid, staan inderdaad in zulk een nauwen samenhang, dat een onvolledige ontwikkeling van een der drie altijd zeker bewijst, dat er geen heldere, onvervalschte zin bij de taalvorming geheerscht heeft. Waar dan echter die geest aanwezig was, waar die zuiver ontwikkelde, rijke buigingsaanleg gevonden wordt, splitst en scheidt zich allengs, wat eerst was saamgedrongen en dooreengeward. De mensch, zegt Steinthal [1], die den ganschen zin zijner voorstelling in een enkel wortelwoord opvatte of uitte, leerde vervolgens, bij rijper verstands-ontwikkeling en scherper oordeel des onderscheids, dit woord, binnen enger grenzen bepaald, tot de aanduiding van een enkel deel van dien zin — als onderwerp of gezegde — beperken. Was dit onderscheid eenmaal gemaakt, dan begon hij die voortaan in zinverband gebrachte, afzonderlijke voorstellingen, als natuurlijk verbonden te beschouwen. Met weglating van het werkwoord, dat beiden samenkoppelde, werd hem uit het gezegde een eigenschaps- een zoogenaamd bijvoegelijk naamwoord geboren, dat, met zijn hoofdwoord verbonden, tot een nieuwen zin aanleiding gaf. Zoo deeg zijn steeds blijvende eenheid van gedachte — gelijk die in het wortelwoord gegeven was — tot een steeds uitgebreider aantal woorden en zinsleden uit; en zoo werden weldra, in zooveel deelen zich die gedachte splitsen liet, zooveel leden ook in den zin gevonden, allen van elkander onderscheiden, maar, als de leden van één zelfde lichaam, tot de buigzame eenheid van het geheel medewerkend.

---

[1] *De Pronomine relativo* p. 21, 22.

Daarbij vormden zich dan allengs tot aanduiding der verschillende betrekkingen, uit de vroegere wortels en stammen, klank- en letterteekens, ook na de reeds aangegevene, nog verschillende andere zoogenoemde rededeelen, die ieder hun eigenaardige rol in de rede spelen. Met keurige juistheid is die rol aangegeven in Te Winkels opstel over de *Natuur der Woorden*[1]: "Een gemeen zelfstandig naamwoord teekent als het ware in den geest des hoorders slechts eene schets, die uit bloote omtrekken bestaat en niets meer voorstelt dan de gezamenlijke kenmerken, die noodwendig tot het wezen van het voorgestelde behooren. Elk bijvoegelijk naamwoord, dat het zelfstandig naamwoord verzelt, teekent in die schets de eene of andere bijzonderheid, voegt er eenen trek aan toe, brengt licht of schaduw aan, geeft kleur aan de teekening. De bijvoegelijke naamwoorden en voorzetsels stellen het beeld in betrekking tot andere beelden; en eindelijk het werkwoord stort er leven in, bezielt het, vertoont het in volle werking. Zoo ontstaat, als door betoovering, voor den geest des hoorders een levendig tafreel, dat dikwijls in staat is, de liefelijkste aandoeningen, de hevigste smart, de vreeselijkste hartstochten te veroorzaken". Waar zich dan op deze wijs, de oorspronkelijke maar met dien hoogeren aanleg begaafde — kindertaal, eenmaal, in al den schat harer spraakvormen ontvouwd en ontwikkeld heeft, daar zien wij haar, met al die rijke en tevens zoo rustige weelde, met die welberaden aanwending harer schatten werkzaam, waartoe haar alleen de mannelijke rijpheid harer zelfkennis in staat stelt. Eene zelfkennis die haar, met het heldere inzicht in hare spraakvormen en rededeelen, de kennis tevens van dezer juist gebruik en natuurlijke roeping geeft; die haar de vaste wetten stelt en de beginselen blootlegt, volgens welke zij onbewust werkzaam waren, om dat voortaan met bewustheid te zijn.

In de hoogste mate was dit slechts bij een of twee beschaafde taalstammen, de zoogenoemde Indogermaansche en Semitische het geval, buiten welke zich echter nog een aantal andere in alle deelen der wereld vertoonen. Gelijk toch de stammen der volken, zijn ook die der talen verschillend, en loopen geheel uit elkaâr. Zij verschillen onderling van vorm, gelijk het bewustzijn dier volken en

[1] *Taalgids* I, bl. 44.

hun voorstelling van de dingen om en in hen. Reeds zagen wij ons dat in enkele voorbeelden aangewezen, en leerden zoo den verschillenden spraakvorm kennen, waarin zich de menschheid van haar gedachten en indrukken rekenschap geeft. Werpen wij thans een blik op geheel die talenreeks naar de verschillende stammen en klassen, waarin men ze, al naar haar vorm, onderscheiden en indeelen kan, van de meest plompe en dooreengewarde tot de meest beschaafde en ontwikkelde.

In de eerste van beide wordt tusschen vorm en stof, inhoud en betrekking geenerlei verschil gemaakt; plompweg staat het louter betrekking of verhouding aanduidende naast het begrips- of inhoudswoord, of wordt er bij aangehecht of ingelascht. In de laatste daarentegen wordt tusschen inhoud en vorm, begrip en betrekking, het keurigst en kennelijkst onderscheid gemaakt, en de uitdrukkingen voor het eene gebezigd, in haar afhankelijken staat, als bijloopende klanken (om 't zoo te noemen), van de woorden, voor 't andere gekozen, onderkend. Naar dezen onderscheiden aard der talen, die met den verschillenden graad van vaardigheid de volken, om zich hun opvatting der dingen in klanken voor te stellen, samenhangt, laat zich driederlei hoofdafdeeling stellen, van welke beide eerste dan al die meer plompe, de laatste de hooger beschaafde en ontwikkelde talen omvatten. Men noemt ze die der eenlettergrepige of afzonderende (*isoleerende*), aanhechtende (*agglutineerende*) en inlasschende of inlijvende, en versmeltende of verbuigende (*inflectionale*) taalstammen. In eerstgemelde wordt eenvoudig het eene woord naast het andere geplaatst, en moet men zoo uit den klemtoon raden, welk van beiden onderwerp of gezegde is. Zoo staat het met de Siameesche, Birmaansche, Annamitische en Kassia-talen van Achter-Indiën. Daarnaast staan de Maleische of Polyneezische talen, die door herhaling en voorvoeging van woorden de onderlinge betrekking zoeken aan te geven. De ural-altaïsche talen der Samojeeden, Mongolen, Tongozen, Turken enz., van welke het Turksch de meest ontwikkelde is, en tot welke met name ook het Hongaarsch of Madjaarsch behoort, drukken de nadere bepaling van 't begrip door achter aangehechte woorden uit. De verschillende Americaansche talen zoeken de veelvuldige betrekkingen en verhoudingen door inlassching of inlijving aan te geven. Al deze taal-

klassen [1] echter vermengen inhoud en vorm, betrekking en begrip. Een andere, die wij hier nog niet gedachten, maar die, met hare afzouderlijke boven elkander gestelde wortelwoorden, mede tot de afzonderende op eenlettergrepige gerekend dient te worden, het altoos nog meer of min dubbelzinnige Sineesch [2], kent echter die vermenging niet, maar heeft louter begripsuitdrukkingen of beelden, welker onderlinge verhouding het door hun afwisselende stelling en den aangebrachten klemtoon verduidelijkt.

De eersrgenoemde, achter-indische talen zijn de plompste van allen. Men kan ze, met Steinthal [3], bij de zoogenoemde zoöfyten op plantdiertjens vergelijken, daar zij, evenals deze den overgang van 't eene natuurrijk in 't andere vormen, aan de grenslijn van 't menschelijke spraakvermogen staan, en, evenmin als die diertjens een afgedeeld lichaamsstel, een behoorlijk afgedeelden taal- en woordenbouw bezitten. Zij bestaan uit eenlettergrepige wortels, terwijl in hun zinbouw het eene woord plompweg als op 't andere valt. Meer ontwikkeld is de volgende klasse, die van den zoogenoemd maleischen of polyneezischen taalstam, die door zijn voor- en invoegsels een soort van schakeering aan den inhoud der rede weet te geven. Onder de derde klasse onderscheidt zich de Finsche taaltak vooral door de gelukkige toepassing van het anders nog zoo plompe en gebrekkige aanhechtingsbeginsel. In spijt van zijn vele naamvallen (zie boven bl. 56) derft het echter een waren onderwerps- en voorwerpsvorm, en alle denkbeeld van voorzetsels, in hun juiste beteekenis en kracht van den vorm afrondende rededeelen. De geheele zinbouw is onredzaam, en verraadt het gemis aan vorm, vooral door het overwicht, dat, in zijn spraakwendingen, den naamwoorden boven de werkwoorden gegeven wordt. In de Zuid-Afrikaansche talen, onder welke het zoogenoemde Herrero een voorname plaats bekleedt, zien wij afzondering en aanhechting beide toegepast. Onder de inlijvende staat het Baskisch (zie boven bl. 55) bovenaan, dat het

[1] Wie een meer volledige opsomming en overzicht van allen verlangt, schaffe zich den korten *Vortrag* van Prof. Jülg *Ueber Wesen und Aufgabe der Sprachwissenschaft mit einem Ueberblick über die Hauptergebnisse derselben* (Innspruck, 1868) aan.

[2] Verg. boven bladz. 28. [3] *Charakteristik*, u.s.w. S. p. 28.

tot een aanmerkelijke hoogte van ontwikkeling gebracht heeft, en ver boven de verschillende Americaansche en Voor-Indische (de zoogenoemd Dravidische) talen van denzelfden aanleg verheven is. Natuurlijk staat voor ieder taal, binnen de bepaalde grensen harer klasse, een zekere speelruimte open, in welke zij zich bewegen en ontwikkelen kan, zonder de perken te overschrijden, haar of liever hun, die zich in haar uiten, door de natuur gesteld, en bij welker overschrijding zij in eene andere en hoogere klasse overgaan zou.

De verschillende taalklassen zelf duiden zielkundig als een verschillend verstandsleven aan, dat in de persoonlijke ontwikkeling van ieder mensch, als 't ware, zijn evenbeeld vindt. Gelijk men het kind — voor zoover het niet napraat — zich in onverbogen woorden hoort uiten, waarin eerst allengs de meer belangrijke voorstellingen een overeenkomstige plaats erlangen; zoo ook de nog onontwikkelde, afzonderende talen. Bij de aanhechtende en inlijvende worden de voorstellingen zelve reeds meer ontleed, en onder de opgemerkte kenteekenen dier voorstellingen het een, naar zijn belangrijkheid, boven 't andere op den voorgrond geplaatst, en in zijn volledigen klankvorm gehandhaafd. Arm in wortelwoorden, zijn zij echter in staat er alles bij omschrijving meê uit te drukken, en de opgevatte voorstelling door afschildering kenbaar te maken. Zij doen dat evenwel alleen aanhechtend of samenlijmend en inlijvend. Geheel anders de hoogste klasse der talen, die het tot samensmelting of zoogenaamde verbuiging der gebezigde woorden weet te brengen, en daarbij — in onderscheiding der lagere — het werkwoord tot hoofdpunt maakt. De overgang tot deze wordt door het aloude Egyptisch gevormd. In driederlei trant is het tot ons gekomen: het oudste in hieroglyfisch, het tweede — sedert de zevende eeuw vóór onze jaartelling — in demotisch of volks-schrift, het derde, als zoogenoemd Koptisch d. i. de taalvorm der Egyptische Kristenen, in Grieksche letterteekens; het blijft echter in alle drie zijn natuurlijken aard en beginselen getrouw. Het geeft ons, geheel op eenlettergrepige wijs, wortelwoorden, waaraan het voor- en achtervoegsels ter aanduiding der zinsbetrekking weet te hechten; zoo los evenwel, dat zij wel van plaats verwisselen en tegen anderen worden omgeruild, doch al die eeuwen lang niet werden afgeworpen. Het vóór den

wortel geplaatste lidwoord *pe* vormt dezen tot zelfstandig naamwoord; een achtergevoegde *t* brengt het vrouwelijk geslacht aan. Met dit hier voor 't eerst aangegeven geslachtsonderscheid hangt tevens dat tusschen naam- en werkwoord saam, daar het geslacht hierbij anders dan bij 't naamwoord wordt aangeduid. Als voorwerp wordt voorts de persoon dikwerf niet door 't eenvoudig persoonlijk achtervoegsel, maar door een naamwoord, dat een of ander lichaamslid beduidt, aangegeven, en zoo bijv., in plaats van *hem* of *u*, zijn of uw mond, hand, voet, hoofd, of hart gebezigd, die dan tevens het voorwerpsteeken vóór, en den persoonsletter achter zich erlangen [1]. Alles is er dus nog wel los en verbrokkeld, maar een onvolkomen streven naar betrekking-aanduidende taalvormen laat er zich niet miskennen.

Bereikt wordt dat streven eerst alleen dáár, waar, gelijk in de beide beschaafdste taalstammen, zich aanhechting met klank buiging paart en tot de innigste samensmelting leidt. De ęene, de Semitische taalstam, naar den bekenden Bijbelnaam, en daaruit afgeleide volkenverwantschap, aldus genoemd, omvat de Chaldeeusche of Oudsyrische, Hebreeusche, Fenicische, Arabische, en Arameesche talen, die zich allen door hetzelfde buigingskarakter kenmerken. Achtervoegsels uit de beweeglijke letters (de *h*, *j*, *m*, *n*, *l*, *s*, *t*, *k*) gevormd, verdubbeling van medeklinkers ter wijziging der beteekenis, verlenging der klinkers met hetzelfde doel, voorvoegsels ook, zijn zooveel middelen ter kennelijke uiting der levendig gevormde voorstelling, Een kennelijk buigingsonderscheid ook tusschen naam- en werkwoord, en het levendigste spel, vol van de schilderachtigste beteekenis, met de drie hoofdklanken *a*, *i* en *oe*, brengen er de meeste afwisseling in aan [2]. Heeft er ook in den zinbouw het werkwoord nog niet zijn volle samenvattende kracht ontwikkeld, het kennelijkst streven naar een volledigen, uitwendigen spraakvorm openbaart zich overal, en onderscheidt zich, op 't voordeeligst, van de aanhechtende en inlijvende spraakmanier der minder ontwikkelde talen, al doet de Semitische taalstam ook voor den Indogermaanschen, en meest ontwikkelden, altoos nog onder.

Deze, die behalve de beide in zijn naam vermelde volken, Indiërs en Germanen, ook de met die Indiërs, onder den naam

---

[1] Zie Steinthal t. pl. S. 239 f.

[2] Ald. S. 248 ff., waarop wij tevens voor nadere bijzonderheden verwijzen.

men nu echter het vrouwelijk geslacht door klankrekking of verlenging aan te geven; 't geen evenwel alleen bij de *a* in de volste mate werd doorgezet [1]. Het eenmaal zoo door dat achtervoegsel gevormde naamwoord kon dan zelf weder als werkwoordstam beschouwd en gehanteerd worden, en daaruit verschillende tijdvormen voortspruiten. Uit gelijksoortigen bodem kwamen vervolgens ook de wijzen, gelijk met name het eerst de zoogenoemde conjunctief, voort [2]. Eerst later [3], en ten gevolge dezer ontwikkeling van 't werkwoord, werden die wijzigingen in den vorm van 't naamwoord geboren, die men gewoon is naamvallen te noemen, en door welke in dien vorm werd uitgedrukt, wat het doel en de betrekking van 't werkwoord was. Tweederlei afdeeling valt daarbij te onderscheiden, de oudste en oorspronkelijkste van den in stamvorm zelf optredenden vocatief, den nominatief, en den accusatief, die allen reeds hun bepaalde roeping vervulden vóór nog de andere in 't leven trad; en deze andere, die de overige naamvallen omvat. Op het *s*- en *m*- toevoegsel, dat den nominatief en accusatief kenmerkt, berust tevens de onderscheiding van 't mannelijk en onzijdig geslacht. De taal moest er als van zelf toe komen, door het woord, dat als in levensvolle werking zou optreden, met die *s*, het lijdelijke daarentegen met die *m* aan te geven, ook datzelfde verschil bij 't geslacht toe te passen; en 't valt moeilijk te bepalen, wat daarbij het eerst geschiedde, en of niet beide verschijnselen nagenoeg gelijktijdig plaats grepen.

De genitief schijnt vervolgens, volgens Curtius beide en Steinthal, uit een bijvoegelijk naamwoord met nominatief-verbuiging afgeleid, en de ablatief ten nauwste met hem verwand te zijn. Van de overige rededeelen zijn de bijwoorden — gelijk uit het Sanskriet ten duidelijkste blijkt — niets anders dan zoo te zeggen

---

[1] Dez. S. 33.

[2] Zie daarover Curtius ter pl. S. 45, waar hij tevens terecht Humboldt's afleiding zijner lange klinkers uit een dralende en daardoor bepaalde zegswijs weerlegt. De Optatief schijnt niets anders dan een door *ja* (d. i. gaan) uitgezette præsens-stam. Zie aldaar.

[3] Niet al te laat echter; verg. daaromtrent Steinthal tegenover Curtius. *Zeitschrift* u. s. w. V. S. 356.

verstijfde, uit de gemeenschap der overige min of meer gebannen naamvalvormen. Een richting, waarin de taalgeest reeds betrekkelijk vroeg schijnt werkzaam geweest te zijn in een reeks van minder gehaltrijke, en daarom voor de uitdrukking van plaatselijke, tijdelijke, en innerlijke verhoudingen bruikbare woorden. Geheel zonder dergelijke kleine rededeelen laat zich, naar Curtius opmerking[1], een taal haast evenmin als een levendig gesprek zonder eenige gebaren denken; een klein aantal, dat uit naakte voornaamwoordstammen te bestaan schijnt, heeft zich vermoedelijk zelfs reeds spoedig na het worteltijdperk vastgesteld. Ook de voorzetsels zijn naamvalsuitgangen, terwijl het aantal dergenen, bij welke zulk een naamvalsvorm niet op te merken valt, uiterst klein is. Zij kunnen echter eerst betrekkelijk laat in hun eigenlijke roeping zijn opgetreden; zoodat zij dan ook in 't Homerisch taaleigen veelal nog geheel bijwoordelijk gebezigd worden. Eerst allengs raakte men er aan gewend, ze in een nader verband met naam- en werkwoorden te brengen, waardoor zij voor een deel de natuur van voorvoegsels aannamen. Het gebruik, dat *ons* thans bij de voortzetsels als 't meest natuurlijke en oorspronkelijke voorkomt, de samenhang met bepaalde naamvallen, dagteekent eerst van later tijd; gelijk zich het best uit hun verschillende rijkgeschakeerde aanwending in 't Sanskriet en Grieksch, tegenover de eentonige in 't Latijn, laat bespeuren. Dezelfde vestiging van naamvalsvormen, die bij deze kleinere rededeelen, bij- en voegwoorden en voorzetsels, plaats greep, leidde ook tot de vestiging van een geheel anderen woordvorm, de zoogenoemde onbepaalde wijs, waarin zich — naar de algemeene erkentenis der taalwetenschap — naamwoorden van werking in verbogen vorm hebben vastgezet. Bij zijne verdere ontwikkeling, gelijk bij die der overige taalvormen, kwam voorts ieder afzonderlijke taaltak van den algemeenen stam in zijn eigen karakter uit, wist de nog overgebleven leemten zelfstandig aan te vullen, en zich op eigen trant, naar eigen instinct en bewustzijn, te helpen. In geleidelijken overgang, zonder gewelddadige sprongen, ging zoo, van den aanvang af, de scheppende taalgeest, zijn eigen natuurlijken gang, tot hij den mensch had geleerd, zich in al die rijkontwik-

[1] T. pl. S. 74.

kelde en fijn beschaafde talen uit te drukken, waarvan ons de Indogermaansche Letteren van vroeger en later tijd, tot op onze dagen toe, de heugelijkste blijken geven.

In hoever kunnen wij nu, bij die vorming en ontwikkeling der talen, van natuurkundige wetten spreken, de wetenschap der taal onder de natuurwetenschappen rekenen, gelijk zij ons daar, in zooveel opzichten, toe te noopen schijnt?

De vraag is te belangrijker, als zij door verschillende taalvorschers der laatste jaren in verschillenden zin beantwoord is, en met name door den te vroeg gestorven August Schleicher, in eenzijdig-natuurkundigen zin opgevat en beslist. Gelijk nauwlettende natuurstudie zeker het meest er toe heeft bijgebracht, om de onbestemde en hersenschimmige voorstellingen der Schelling- en Hegeliaansche natuurfantastiek — om 't zoo te noemen — te doen wijken, was ook zeker niets geschikter, op 't gebied der taalwetenschap, alle ijdele droombeelden vaarwel te doen zeggen, dan een overeenkomstige, op de ervaring zelve gegronde behandeling alle vraagpunten van spraak en taal. Geen oordeelkundig taalgeleerde echter, gelijk men 't terecht heeft opgemerkt[1], onder de grondvesters der wetenschap zelf, die zich — ook zonder van natuurwetenschap te gewagen — niet van dezelfde meening doordrongen toonde; terwijl het zeker buiten hun schuld was, zoo deze of gene van hun volgelingen daarvan afweek. Schleicher echter ging verder, en overdreef, door geheel eenzijdige toepassing, het in zich zelf loffelijke beginsel. Door den uiterlijken schijn verlokt, liet hij zich van een spelende vergelijking tot een uitsluitende gelijkstelling brengen, en zag daardoor den gehaltvollen inhoud voor den uitwendigen vorm voorbij. De lezing van Darwins bekende werk, hem door zijn natuurvorschenden ambtgenoot Häckel ter hand gesteld, gaf hem zijn boekjen *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft* (Wien, 1863) in de pen, twee jaar later van zijn beschouwingen *Ueber die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen* (ald.) gevolgd, en waarin hij zijne — reeds vroeger in zijn boek over *Die Deutsche Sprache* (Stuttgart, 1860) aangeduide — meening nader blootleî.

---

[1] Dr. C. Lefman, in zijn lezenswaarde *Skizze* van Schleichers leven en werken (Heidelberg 1870) S. 65.

Geheel stoffelijk, grondde deze zich op het uiterlijke klank-beeld alleen, en verwarde wezen en schijn, uitdrukking en bedoeling. Niemand, die hem daaromtrent juister de les las noch treffender verbeterde, dan de niet minder nauwkeurige, maar zielkundig vollediger Steinthal. Tegenover Schleichers meer oppervlakkige bepaling, dat de spraak een „hoorbaar denken", de „uiting der gedachte in klanken" en derg. is, stelde deze al aanstonds de juistere verhouding in 't licht, door te doen opmerken, dat, gelijk de gewaarwordende mensch een of ander kleur of eigenschap meent te zien, terwijl de natuurkenner ons leert, dat hij slechts veranderingen en toestanden der zenuwen waarneemt, dat zulk een kleur slechts een opwekkingsvorm der gezichtszenuw door den lichtstroom, zulk een eigenschap — het zoet van den suiker bijv. — een bepaalde werking van een of ander voorwerp op zijn zintuigen is; — dat zoo ook de sprekende mensch in den waan verkeert de werkelijkheid voor te stellen, terwijl hij niets anders dan zijn eigen innerlijke indrukken uit [1]. De spraak stelt niet een of ander voorwerp, maar de werking daarvan op 's menschen innerlijk voor. De daartoe gebezigde klank is een natuurlijk-zielkundige werking. Dat, wat men ziel noemt, werkt daarbij zoowel opzettelijk, als aanvankelijk onopzettelijk en onbewust. Gelijk het kwikzilver in het weêrglas ons tot maatstaf en kenmerk van den warmtegraad en de zwaarte der lucht strekt, is de klank ons het kenmerk der ziels- of gemoedsbewegingen voor spreker niet minder dan hoorder. Door dien klank komt de mensch het eerst tot zelfbewustzijn, daar hij, hem onbewust uitbrengende, zijn eigen eerste hoorder is. Die klank is daarbij echter zoo weinig het beeld der gedachte, als het kwikzilver dat der warmte is. Wat in de ziel gaande is, werkt op de spraakwerktuigen, en verschillende aandoeningen werken verschillend, roepen verschillende klanken in 't leven. Door de zinnen wordt de ziel tot die aandoening gebracht. Naar de zielkundige wetten van verband en weerklank, wordt uit de gewaarwordingen een macht van zinlijke voorstellingen geboren, die in allerlei zielkundige verhoudingen staan. Gevoel en begeerte komen daar bij, en zoo vormt zich als een bouwstof voor 't bewust-

---

[1] *Ueber Charakteristik der Sprachen*, naar aanleiding van Schleichers *Die Deutsche Sprache* (*Zeitschrift*, u. s. w. II. S. 241, ff.)

zijn, een grondstof voor 't denken, zonder vorm en vormeele beteekenis. Dien vorm erlangt men eerst door de zelfstandige werkzaamheid der ziel, eerst in de spraak, daarna door 't zelfbewuste denken. Terwijl de vormen van 't laatste, eenmaal verkregen onveranderlijk en voor ieder denker proefhoudend zijn, zijn die der spraak daarentegen meer persoonlijke voorstellingen en beelden, verschillend voor de verschillende volken en personen. Zoo openbaart de klank den taalvorscher, wat in den volksgeest plaats grijpt, in het gemoed der volkeren leeft; de vorm, waarin zich die klank aan ons voordoet, leert ons den inwendigen spraakvorm kennen, als die de werkelijke grond of oorzaak van genen is [1]. Ziel- en natuur-kunde van den mensch zijn dus bij dien klank en zijn bedoeling ten nauwste verbonden, en wie er slechts de laatste in wil laten gelden, ziet niet het minst belangrijke bestanddeel voorbij. Dit nu was het te kortkomende standpunt van Schleicher, die, door zijn vergelijkende natuurbeschouwing misleid, alles op den uitwendigen taalvorm terug woû brengen, en zoo tot de zonderlingste uitkomsten aanleiding gaf [2]. „Niet *in*", merkte Steinthal daarentegen te recht aan [3], „niet *in*, maar *door* den vorm openbaart zich het wezen der spraak. Wij hebben geen ander middel, om tot haar binnenste door te dringen, dan hare klanken; maar daardoor moet zich dan ook haar gansche innerlijk voor ons uiten." In hoeverre daarbij haar uitwendige vorm slechts onvolledig middel en voertuig is, heeft de Fransche taalvorscher Bréal, in zijn doordacht opstel over haar „verholen gedachten", ontvouwd [4]. De zin van een woord laat zich niet alleen als de eenvoudige uitkomst opvatten van 't geen in zijn wortel en voor- en achtervoegsels werkelijk uitgedrukt is; er komt steeds een bepaling bij, die er echter slechts stilzwijgend in gedachte onder verstaan wordt, zonder in

---

[1] Verg. boven. bladz. 18. aant.

[2] Zoo blijken bijv. twee zulke, in klankvorm, beteekenis, bestanddeelen. en geheel, verschillende woorden als 't Grieksche *eimi* (ik ben) en *ops* (stem), als *logos* (de rede) en *legomen* (wij zeggen) morfologisch — gelijk Schleicher dat natuur-wetenschappelijk noemen woû, volkomen gelijk.

[3] *Zeitschrift* t. pl. S. 235.

[4] *Les idées latentes du langage*, Paris 1868.

den klank uitdrukkelijk geuit te worden, maar die er eigentlijk toch als het zegel op drukt, en de volle waarde aan geeft. "L'observation extérieure des formes du langage", zegt daarom dezelfde Bréal elders nog te recht [1], "n'est que le commencement et la base de la grammaire comparative. Les faits que l'observation constate ont besoin d'être rapprochés du principe qui les a produits. — Par delà ces causes secondes qu'on appelle la prononciation, l'accent, l'organisme grammatical, la philologie comparée doit nous faire connaître l'homme, puisque le langage est la plus ancienne, la plus spontanée et la plus continue de ses créations." Wie zich uitsluitend of bij voorkeur met de ontleding der klankvormen en de klankwijziging der talen bezig houdt, zal al licht tot een louter werktuigelijke en daardoor eenzijdige verklaring der spraakbeelden gebracht worden. Wie daarentegen bij voorkeur, of liever in gepaste mate, ook de innerlijke ontwikkeling dier beelden nagaat, het ontstaan en beloop der beteekenis van woorden en woordvormen opspoort, zal geen werktuigelijk worden alleen, maar een daadwerkelijk scheppen tevens ontwaren. Zoo doet ons wel, naar Steinthals opmerking [2], het onderzoek der taal- en spraakverschijnselen, gelijk aller andere op 't gebied van den geest, van een treffende overeenkomst met dat der natuur blijken, maar wijst niet minder tevens op beider verschil. Hun gelijkvormigheid berust op de eenheid van ons denken; hun geschil gaat van dat hunner onderwerpen uit, en de verschillende wetten, die daarbij ten grondslag liggen. Voor zoover de spraakvormen en klanken van louter stoffelijken aard zijn, door stoffelijke middelen geuit worden, behooren zij op natuurkundig terrein, dat der zoogenoemde fyziologie, thuis; voor zoo ver zij ons 's menschen zedelijk bestaan en ontwikkeling vertegenwoordigen, op zede- of zielkundig gebied, dat der zoogenoemde psychologie. En gelijk beide deze wetenschappen op enkele punten als in een vloeyen, en de juiste grenslijn nauwlijks valt aan te geven, waar de eene eindigt en de andere haar aanvang neemt; zoo is het ook met de natuur- en zielkundige zij der spraak- en taalvorming. Beiden zijn ze ten nauwste met elkander verbonden, maar

---

[1] *De la forme et de la fonction des mots*, ald. 1867.

[2] *Zeitschrift* u. s. w. V. S. 344.

vereischen daarom ook gelijkelijk de aandacht van eik, die den tot zedelijke ontwikkeling bestemden mensch in zijn waren aard en aanleg wil leeren kennen, en hem, bij dien ontwikkelings-arbeid, op zijn innerlijkste en geheimste werkplaats wil gadeslaan.

Wat bepaaldelijk de door Schleicher het eerst ter vergelijking aangevoerde theorie van Darwin betreft, kunnen de grondtrekken harer leer van 't ontstaan en de handhaving der soorten ook op 't gebied der taalgeschiedenis worden toegepast en waargenomen. Darwin zelf had dan ook, in 't voorbijgaan, zich in dien zin reeds ergens geuit, en in de onderlinge verwantschap en samenhang der talen eene bevestiging van zijn beginselen vermoed. De overeenkomst was dikwerf treffend, en wanneer hij bijv. bij 't spreken over het geheele te loor gaan van eenige minder krachtige groepen schrijft, dat het geheele verdwijnen van zulk een soort-groep vaak maar heel langzaam in zijn werk zal gaan; waar namelijk enkele soorten, in afgesloten en daardoor veilige schuilplaatsen, nog een tijd lang kunnen voortsleuren; — kon Schleicher met recht opmerken, dat dit op spraakgebied, o. a. met talen van bergvolken, gelijk bijv. het Baskisch in de Pyreneeën het geval is. Naast Darwins wijzigingsvatbaarheid der soorten stelt Schleicher, met niet minder recht, het ontwijfelbare feit, dat bijv. de gansche stam der indogermaansche talen, die uit tal van soorten, ondersoorten, en verscheidenheden bestaat, van een enkelen grondvorm, haar aller taalmoeder, is uitgegaan. Bij de waarneming en nasporing dezer verschijnselen, had zelfs de taalvorscher boven de natuuronderzoeker het voordeel, dat hij ze zooveel geleidelijker en in zooveel ruimer omvang kon in oogenschouw nemen, dan dit in den loop der eeuwen bij de verschillende plant- en diersoorten het geval kon zijn; dat hij, een paar duizend jaar lang, sommige in schrift overgeleverde talen en taalgeslachten gâslaan kon. Intusschen is dit alles nog geheel iets anders, dan de wijze, waarop Schleicher nu van deze vergelijkende bespiegeling verder woû gebruik maken, en daartoe van een louter stoffelijke taalbeschouwing uitgaan. Hij wilde met de taal of spraak, gelijk de scheikundige met de zon te werk gaan, welker licht hij onderzoekt, omdat hij de bron van dat licht zelf niet onderzoeken kan Hij wilde dat, omdat, naar zijne meening, bij die spraak, zoowel als bij dat licht, stoffelijke verhoudingen ten grondslag liggen, en oorzaak en werking elkander

dekken moeten. De eenzijdigheid echter dezer vergelijkende of liever gelijkstellende beschouwing van 't stoffelijke zonnelicht en de 's menschen onstoffelijke gemoeds- en verstands-leven vertegenwoordigende spraakklanken en taalvormen, valt ieder in 't oog en spreekt haar eigen doemvonnis uit. Zij was dan ook alleen bij een taalbeschouwing mogelijk, volgens welke — gelijk hij zich vervolgens nog uitdrukte [1] — "de spraak het hoorbare, voor het oor verneembare, blijk der werkzaamheid eener samenknooping van stoffelijke verhouding in de vorming der hersenen en spraakwerktuigen met hun zenuwen, beenderen, spieren", enz. was.

---

[1] *Die Unterscheidung von Nomen und Verbum in der lautlichen Form*, 1865; zie over deze verhandeling de keurige beoordeeling van Steinthal, *Zeitschrift* III. S. 497. ff.

IV.

SPREEKTAAL EN SCHRIJFTAAL; BEELD- WOORD- LETTER- EN KLANKSCHRIFT.

Wij hebben, in 't voorlaatste hoofdstuk, de wording der taal tot op het tijdstip bespied, waarin zij, kinderlijk en instinctmatig, in bijna bandelooze vrijheid hare eerste mededeelingen uitte. Wij leerden er haar als het bewegelijke voertuig kennen, waardoor, van hare wetten nog onbewust, de mensch, in den prillen leeftijd zijns geslachts, zich en anderen rekenschap gaf van de bewuste, levendig gekleurde voorstellingen, uit de waarneming van 't geen binnen en buiten hem omging, met zelfbezef opgevat, en in spraakbeelden, in woorden, uitgedrukt. In dien staat van oorspronkelijke vrijheid der taal, uitte zich — naar Renans woorden [1] — ieder op eigene wijs; alleen — voegen wij er bij — door den algemeenen band van eenheid — niet eenvormigheid — in toom gehouden, die hem, naar vaste natuurwetten, met zijn land- en geslachts-genooten onverbrekelijk verbond, en ook zijn spraak en spraakwerktuigen naar eigenaardige beginselen richtte en werken deed. Algemeene taalwetten daarentegen bestonden er niet. Van daar in de oudere talen [2] die velerlei schijnbaar afgebroken en redelooze woord-

---

[1] *De l'origine du langage*, p. 175.

[2] Men houde daarbij echter de betrekkelijke jeugd ook dier oudere talen wel in 't oog. Zeer terecht toch stelt Hamaker, in zijne bekende *Academische voorlezingen* (bl. 243), deze eerst op den derden trap van vorming. Beide, eerste en tweede taalvorming (die der onbestemde verwarring, en der tot

schikking en zinbouw, met welke de spraakkunstenaar van later tijd, in de bepaalde regelen zijner taalwetten, geen weg meer weet, en die hij zich vergeefsche moeite geeft, door zoogenoemde weglating en afbreking — van eerst later geboren rededeelen en woordvoeging — te verklaren Het mag, gelijk Renan[1] te recht opmerkt, even oppervlakkig heeten, die oorspronkelijke en natuurlijke onregelmatigheid aan de strenge regels van een later kunstmatig taalstelsel te onderwerpen, als er feiten en taalzonden in te zien, overtredingen van zooveel later geboren voorschriften en wetten. Hij die zich, in zijn spreken, zoo ongedwongen, en voor ons zoo onregelmatig, uitdrukte, kon daarbij aan geen overtreding van wet noch voorschrift denken; en zij die hem aanhoorden, hadden dan ook in die schijnbare onregelmatigheid niet het minste erg.

Uit die instinctmatige taalvorming, die vrijheid van alle banden, moest, ook onder de leden van één stam, een verscheidenheid van taaleigen en tongvallen voortspruiten, die slechts de verdere uitbreiding van dat reeds opgemerkte verschil van woordvorming is, dat één wortel in zooveel verschillende wijzigingen liet optreden. En evenmin als men de straks vermelde weêrspraak met later taalregels, voor afwijkingen en overtredingen dier regels houden mag; evenmin mag men de anders niet onnatuurlijke — en dikwerf verkeerdelijk gevolgde — neiging toegeven, die verscheidenheid van tongvallen als de verbastering eener vroegere eenvormigheid te beschouwen, haar uit eene afwijking, naar verschillende richtingen, van die eenvormigheid te verklaren. Eenheid van taal, taalbeginselen, en taalwetten, is de telg eerst van later eeuw, die de willekeurige bontheid van vroeger dagen, naar louterende beginselen, wijzigt, de bandelooze natuur in hare onervaren schreden met wijsheid leidt, haar edelen aanleg bestiert, en haar weelderigen overdaad naar de wetten van den smaak besnoeit en zuivert. Eenheid van taal is de werking der toenemende, der reeds aanmerkelijk voortgeschreden beschaving. In den aanvang daarentegen heerschte

---

orde en regelmaat gebrachte moedertaal; zijn te loor gegaan; en kunnen wij thans dus uit de derde slechts, die van de uit die moedertaal gesproten takken, tot de kennis van haar eigen aard en wezen opklimmen.

[1] T. a. pl.

er de bontste verscheidenheid [1]. Ieder menschenhoopjen, als 't ware, vormde zich zijne taal — wel naar de inspraak en overlevering der natuur — maar tevens met eigenaardig instinct, en onder den invloed aller lot- en levenswisseling, de werking van voedsel en luchtstreek. Men sprak uit maatschappelijke en zielsbehoefte, naar eigen aandrang en dien der gezelligheid; en zoo men zich zelf en anderen zijn voorstellingen en gedachten maar behoorlijk verstaanbaar maakte, bekommerde men zich om geene algemeene eenvormigheid. Zoo werd, onder verschillende samenlevende menschen, die vroeger vermelde overdaad van buigingsvormen; zoo onder verschillende van elkaâr gescheiden groepen, die verscheidenheid van tongvallen geboren, die wij in alle landen, gewesten, steden — ja, stadswijken — en dorpen nog heden, maar thans naast en beneden een meer algemeene taal der beschaving, alom zien heerschen.

Verkeerdelijk hoort men soms die tongvallen voor een ontaarding der taal verklaren; niets ongegronder dan dit. Wat wij talen, beschaafde talen, plegen te noemen, is — naar Max Müllers juiste opmerking [2] — veel meer een kunstmatige dan een natuurlijke spraakvorm. Het werkelijke en oorspronkelijke leven der taal ademt in hare tongvallen, en spijt al de dwingelandij, door de zoogenaamd klassieke of letterkundige taal geoefend, is de dag zeker nog ver af, op welken de tongvallen zelfs van dergelijke talen, als 't Fransch en Italiaansch, verdwijnen zullen. Ook in Duitschland heeft de heerschappij van 't zoogenoemd Hoogduitsch het groot aantal tongvallen der volkstaal nog weinig of niet geschaad. En in de Engelsche volkstaal en haar gewestelijke tongvallen leven nog velerlei vormen, oorspronkelijker dan de taal zelfs van Shakspere; terwijl haar woordenschat die der klassieke schrijvers van eenig tijdvak in rijkdom en verscheidenheid veelsins overtreft. Menigeen — zegt dan ook Barnes, de talentvolle volksdichter in den Dorsetter tongval — die dezen voor een bedorven sprank van 't Angelsaxisch zou willen houden, zou zich verwonderen te hooren, dat hij zuiverder

---

[1] »Die erste Tendenz der Sprache, mag ihr Ursprung irgend welcher gewesen sein, war auf eine unbegrenzte Mannigfaltigkeit gerichtet". Max Müller, *Vorl.* S. 52.

[2] *Vorlesungen*, t. pl. S. 44 ff.

en in menig opzicht rijker is, dan die allengs tot landstaal gelouterde tongval [1]. Tongvallen mogen daarom ook, naar Müllers uitspraak, eer de bronnen dan de zijtakken der letterkundige of schrijftaal heeten, en zij bestonden, in elk geval, reeds lang als natuurlijke stroomen, voor één van hen zich allengs tot hoofdrivier verheven zag. Wat Grimm ergens in tegenovergestelden zin schrijft, kan dus ook alleen maar van die gelden, welke inderdaad door taalbederf en ontaarding in 't leven zijn geroepen. Men behoeft immers een of ander taal slechts aan zijn natuurlijken bodem, den moedergrond, te onttrekken, haar van de tongvallen te scheiden, waaruit zij haar voedsel trekt, om haar natuurlijken wasdom onmiddelijk te zien stuiten. De taal bijv., die door de Noorwegers naar IJsland werd gebracht, bleef daar zeven eeuwen lang dezelfde, terwijl zij zich op eigen bodem tot twee zelfstandige talen, Zweedsch en Deensch, ontwikkelde. Rijk, overrijk is vaak een tongval in zijn verscheidenheid van uitdrukkingen; terwijl in de letterkundige taal er ééne algemeene zich onveranderlijk heeft vastgezet, geeft hij er tal van andere, alle met verschillende schakeering van beteekenis. Ieder beroep en bedrijf, ieder werkkring en betrekking heeft er zijn verschillende soorten van namen en woorden; gelijk Grimm zelf het van de Nomaden — jagers, herders, en veehoeders — opmerkt [2], dat zij een schat van uitdrukkingen voor zwaarden en wapens en veeteelt in ieder omstandigheid hebben, die dan naderhand, bij meer beschaafden toestand, lastig en overtollig schijnen en daardoor weêr te loor gaan. Hun oog zag, bij dat zwervend leven in de vrije natuur, verder, hun oor hoorde scherper; hoe zou niet overal ook hun taal rijker in verscheidenheid van voorstelling geweest zijn? Even zoo weet ons, in de bij Max Müller aangehaalde Lezingen van Marsh over 't Engelsch, de 15e eeuwsche Priores van 't Nonnenklooster Sopwell, van al de wel te onderscheiden namen te getuigen, waarmeê men bijv. een menigte aanduiden kan, als „a congregation of people, a horst of men, a feldshipping of yeomen, a bevy of ladies, a herde of dear, a sege of herons, a

---

[1] Zie zijn inleiding op de eerste uitgave zijner *Poems of rural life in the Dorset dialect.*

[2] *Geschichte der Deutschen Sprache,* S. 833. — [3] T. pl. 20.

muster of peacocks, a watch of nightingales, a flight of doves", enz. En om geen andere reden was het dan ook, dat een Vondel met een zoo gelukkig gevolg bij 't ambachtsvolk en de boeren, langs straten en pleinen, voor zijn Nederlandsche taalverrijking ter markt kon gaan, en een Luther, met niet minder goeden uitslag, zijn krachtig en levensvol Hoogduitsch bij voorkeur van de "huismoeders, de straatjeugd en 't marktvolk" kon leeren.

Uit die oorspronkelijke verscheidenheid van taal en tongvallen — niet uit een eenmaal bestaande, maar thans verloopen eenheid — verklaren zich, op het Semitisch taalgebied, die bijzondere zegsmanieren en spraakvormen, die wij bijv. in de oudste Hebreeusche stukken bewaard vinden, maar die later alleen op 't gebied der Arameesche volkstaal voorkomen, en daarom dan ook den naam van Arameïsmen erlangden [1]. Uit die verscheidenheid moeten even zoo, in het Grieksch, die verschillende eigenaardigheden worden afgeleid, die in de Homerische gedichten naar verschillende tongvallen — Dorisch, Æolisch, enz. — onderscheiden worden; maar die zich, waren die tongvallen toen inderdaad reeds zoo gescheiden, en moest men er niet eerder het uitwerksel dier oorspronkelijke willekeur van taalvorming in zien, die tot geene kunstmatige schifting harer bestanddeelen geboren was; — die zich, zeg ik, dan onmogelijk begrijpen lieten. Zoo min bijv. als dat men zich, hier te lande, een ernstig bedoeld gedicht zou kunnen voorstellen, waar de maker zijne spraakvormen, naar willekeur, dan eens uit den eenen, dan uit den anderen gewestelijken tongval geput had. Neen, die Arameesche beide en Homerische eigenaardigheden van uitdrukking en vorm, laten zich alleen uit den tijd dier onbestemde taal verklaren, waarin al wat later het uitsluitend eigendom van een of anderen erkenden tongval werd, in de vreedzame onbewustheid zijner latere splitsing nog eendrachtig samenleefde [2].

Verscheidenheid van spraakklanken en woordvormen dus, nog heden in enkele sporen zichtbaar, kenmerkte de oorspronkelijke

---

[1] Zie Renan, *Hist. des langues Sémitiques* 1. p. 95.

[2] In dezen zin alleen zou men dan ook met Heyse (*System*, enz. S 224) van een „vervallen" der taal „in Dialekte" kunnen spreken.

menschentaal, en week eerst in later tijd voor de kunstvaardige hand eener toenemende beschaving. Met die verscheidenheid, uit de levendige natuur verklaarbaar, waarin wij ons die oorspronkelijke taalvormers moeten denken, ging eene andere eigenschap — van meer zedelijken, meer innerlijken aard — gepaard, die zich evenzeer uit hunne prikkelbare natuur verklaren laat, en evenzeer ook thans nog sporen heeft achtergelaten: de zinnelijkheid namelijk der oorspronkelijke woorden. Geldt de verscheidenheid van vorm den letterklank, de uiterlijke gedaante, het stoffelijke deel als 't ware; — die zinnelijkheid geldt den onstoffelijken inhoud, het innerlijk gehalte, het uitgedrukte denkbeeld van 't woord. Alles is zinnelijk in die eerste opvattingen en voorstellingen, door 's menschen spraak geuit. Zij spruiten uit de levendigste, de zinnelijkste natuurbeschouwing, de meest kinderlijke bespiegeling der waargenomen voorwerpen voort; voor de onstoffelijke verstandsbegrippen van later eeuw wordt er nog geenerlei vatbaarheid gevonden. Indien wij — voor zoover ons dat gelukken kan — tot de oorspronkelijke beteekenis aller woordstammen teruggaan, zullen wij er een geheel zinnelijke voorstelling ten grondslag vinden, die eerst in later eeuw, door een meer verstandelijke taal, in overdrachtigen zin, op meer afgetrokken begrippen is toegepast; een taal, voor welker afgetrokken voorstellingen vroeger leeftijd niet rijp was, geen uitdrukkingen nog ten beste had[1].

In veel van die oorspronkelijk zinnelijke woorden, voor 't ver-

---

[1] „The analysis of language has shown that Aryan speech in its earliest state consisted wholly of open sounds, and these problably without any aspirates, and that in this stage no words existed except such as expressed sensible ideas. It tells us then, that man had lived, perhaps for ages, before the process of metaphor had created a single term to convey an immaterial conception. It has traced the working of metaphor, in its conversion of general notions into personal beings, and in the translation of phrases, applied originally to outward phenomena into incidents professedly historical. The science of language has shown that man may at the first have been mute, and certainly that he was unable, during a long period, to express more than the merest-bodily sensations. Its dispassionate analysis has shown that it was an event in history of man, when the ideas of father, mother, brother, sister, husband, wife, were first conceived and uttered. It was a new era when the numbers from one

standsgebruik op afgetrokken denkbeelden overgedragen, is zich de oorspronkelijke beteekenis naast de overdrachtige blijven handhaven, worden beide nog dagelijks gebezigd. *Vatten*, *voorstellen*, *inzicht*, enz. worden van 't verstand niet minder, dan in lichamelijken en stoffelijken zin gebruikt; *hart* en *hoofd* gelden zoowel in dadelijken als overdrachtigen zin, en zijn in beide voor ieder onzer volkomen verstaanbaar. Van veel andere woorden daarentegen is de oorspronkelijk beteekenis geheel in 't vergeetboek geraakt, en laat zich eerst door taalvorsching weder opsporen. Ons *ziel* bijv. (uit het Gothische *saivala* (O. D. *sela*) saamgetrokken) en *zee* (het Gothische *saivis*) zijn ons alleen in hun toepassing op de daarmeê genoemde voorstellingen eigen en bekend; hun beteekenis daarentegen is ons geheel vreemd geworden In hun oorsprong geven zij — naar den aard der dingen die zij voorstellen — het *bewegende* en *bewogene* te kennen, van den wortel *si*, *su* (in 't Grieksche *seioo* herkenbaar) *hevig bewegen*. Ons *schrikken* duidde oorspronkelijk *springen* aan, en werd vervolgens zoowel van den rugwaartschen sprong der ontsteltenis, als van dien der verschoven dagteekening in 't schrikkeljaar gebezigd [1].

Bij deze verscheidenheid van vorm en zinnelijke beteekenis der eerste woorden, sluit zich in de oorspronkelijke taal eene derde haar niet minder kenmerkende eigenschap aan; eene eigenschap echter, die uiterlijk zoowel als innerlijk, klank en gehalte samen geldt, die, juister uitgedrukt, beider eenheid in hun verbinding tot woord betreft: hun volledige paring en samensmelting name-

---

to ten had been framed, and when words like law, right, duty, virtue, generosity, love, had been added to the dictionary of man. It was a revelation when the conception of a creator, a ruler, a father of man, when the name of God was for the first time uttered." Een ongenoemde in de Westminster Review, 1865, I p. 62.

[1] Zie over een en ander uitvoeriger bij Heyse t. m. g. pl. S. 97, 98. Hij neemt, met Becker (*Organism der Sprache* S. 80 f.) tweederlei aanduiding van onzinlijke begrippen door zinlijke namen aan: 1. waar (als in *ziel, geest*, enz.) het onzinlijke naar zijn werking en uiting; 2. waar (als in *vatten* en derg.) het onzinlijke door een zinlijk tegenbeeld wordt aangeduid. Over een tweede gevolg der levendigheid van de eerste taal — de verlevendiging ook van levenlooze voorwerpen, waaraan wij voor een deel het onderscheid der geslachten danken — zie aldaar, en S. 99.

lijk, hun volkomen opgang in elkznder. Geen klank, die niet zijn beteekenis, geen voorstelling die niet in de klanken, waarmede zij in 't licht treedt, hare evenmatige uitdrukking vindt; die klanken hadden anders geen reden geboren te worden, die voorstelling, dat spraakbeeld, zou zonder dat niet bestaan [1]. Maar gelijk nu èn zinnelijke beteekenis der woorden, èn overdadige verscheidenheid van woordvormen en klanken, in later tijd en taal — door een beschavende hand en een meer ontwikkeld verstand — allengs gewijzigd werden en zich besnoeyen zagen; zoo ging ook deze eigenschap allengs in de taal te loor, en veranderden gehalte en vorm geheel en al in onderlinge verhouding; waarbij deels gene, veelal echter ook deze het slachtoffer werd. Eene taalwijziging, die ten nauwste met die der ontzinnelijking samenhangt en, even als deze, grootendeels aan verouderde voorstellings- en begripsvormen, aan de vervanging van een kinderlijk vernuft, in den spreker, door

---

[1] Eens zullen, ik twijfel er niet aan, de vereenigde pogingen der psychologen, philologen en physiologen, de wetten ontdekken, die de organische ontwikkeling der klanken regelen, en ons het streng verband toonen, dat er tusschen onze denkbeelden, onze spraakdeelen, en de klanken der woorden bestaat." Hamaker, *Academische Voorlezingen*, bl. 119. — Voorzichtiger Max Müller: „das dem Deutschen in seinem Urzustande eigenthümliche Vermögen, durch welches jeder von Aussen wirkende Einfluss seinen vocalen Ausdruck von Innen erhielt, muss gewissermassen als ein Ultimatum angenommen werden." *Vorl.* S 376. — Behartenswaard zijn vooral ook de treffende opmerkingen van Steinthal (*Zum Ursprung der Sprache; Zeitschrift* V. S. 76); „Ich leugne solche den Lauten von Natur zukommende Bedeutung nicht. Sind die Wurzeln der Sprache Reflexlaute, so reflectirt sich etwas, eine Seelenregung in ihnen und diese ist ihre Bedeutung. Aber was sich in jedem wurzelhaften Lautgebilde reflectirt, was diese Lautstrahlen entsendet, das kann nicht *a priori*, sondern nur *a posteriori*, nicht durch Physiologie, sondern nur durch historische Sprachforschung erkannt werden — wenn es überhaupt zu erforschen ist. Denn jeden der es wagt, die jedem Laute seiner Natur nach inwohnende Bedeutung zu bestimmen möcht ich im Tone des Dichters von Hiob fragen: Standst du dabei, als sich der Brust des noch stummen Urmenschen der erste Sprachlaut entrang? und verstandst du ihn?..... Nichts destoweniger bleibt es eine wichtige psychologische Thatsache, dasz die Laute einen onomatopoetischen Werth haben, dasz wir diesen Werth noch heute fühlen. Nur ist dieses Gefühl nicht sicher genug, um als wissenschaftlicher Beweis zu gelten, wie es denn auch bei den verschiedenen Racen verschieden ist."

een meer mannelijk, in het denken gerijpt verstand, te wijten is.

Waar dat gebeurt, zien wij de zinnelijke klankbeelden allengs als afgetrokkene verstandswoorden bezigen. Die klankbeelden, eenmaal met een bepaalde beteekenis voor een geheel zinnelijke voorstelling, geheel instinctmatig gekozen, hebben, door het voortdurend gebruik, allengs van hun oorspronkelijke levendigheid verloren. Zij zijn, in steeds meerdere mate, tot louter teekens van de door hen geschetste voorstelling ontaard; teekens, op welker volledigen klankvorm, volstandig uiterlijk, de aandacht zich steeds minder bepalen gaat, te vreden met voor die voorstelling een — min of meer volledig — kenmerk te hebben, dat haar voldoende vertegenwoordigt.

Die voorstelling zelve echter wijzigt zich allengs evenzeer; soortgelijke en verwante voorstellingen worden er meê verwisseld, overdrachtige toepassing er van steeds algemeener; en het oorspronkelijke leven, dat vroeger door ieder, die 't bezigde, uit elk der bestanddeelen van 't geuite woord, sprak; dat leven gaat, onder die meer algemeene beteekenis, die 't verkrijgt, en die de volheid der oorspronkelijke klanken niet meer behoeft, die slechts een teeken noodig heeft, waarmede zij zich aanmeldt, allengs te loor. Zij, die het woord uiten, te vreden de beteekenis te doen uitkomen, waarin zij 't — nu eens zoo, dan weder anders gewijzigd — aanwenden, doen daartoe die klanken, waarmeê zij die beteekenis hoofdzakelijk verbinden, des te luider hooren, en verwaarloozen, hoe langer zoo meer, elk ander bestanddeel, dat zich in 't geuite woord bovendien nog vinden mocht. In verminkten vorm treedt dit voortaan op, en moet veelal zijn omvang van beteekenis met afsnijding en verkorting zijner — vaak levenvolste — leden boeten.

Niet in ieder taalstam echter werkt deze wet van ontzinnelijking en afkorting in gelijke mate; zij is bepaaldelijk bij de beide hoofdstammen — de Semitische en Indo-germaansche — van geheel ongelijke kracht. De volken, bij welke de eerste in zwang is, vereenigen, met hun gansch ongelijksoortigen gemoedsaanleg, ook een geheel ongelijksoortige wijze van opvatting en uitdrukking hunner waarnemingen en bevindingen. Hun zinnelijke, beeldrijke natuur bleef den zinnelijken, beeldrijken voorstellingen van 's menschdoms prille jeugd, door alle eeuwen getrouw; en de — zoo te

zeggen — tastbare klankbeelden, waarin wij hen in die jeugd alle voorstellingen zien belichamen, zijn hun ook op rijpen leeftijd steeds bijgebleven. Het is die natuur waardoor, door alle tijden heen, hun uitingen en geschriften van dien schitterenden dichtgloed stralen, die te recht door een harer grootste kenners, als het eigenaardige kenmerk hunner taal geroemd is [1]; en die, door een hunner — door den waterdoop gekerstende, maar van hun vuur nog doortintelde — zonen, in een gloeyenden zang, hunner waardig, tegenover de kalmer poëzy der „lauwe westerstranden" gesteld wordt:

Mijn hart springt op, en wil zijn boei ontglippen,
En golven met uw Hymnen hemelwaart;
De koû der koorts bevangt mijn bleeke lippen!
Rondom mijn hart is 't brandend bloed vergaârd!

Mijn vadren, geeft me uw adem, krachten, woorden!
En stortte ik uit, hetgeen mijn hart doet gloên!
Verhoort gij mij, zoo zullen mijn akkoorden
Den Psalm van 't Oost in 't West weêrgalmen doen! [2]

Als die Psalm van 't Oost, hier zoo levendig herboren, tot de rustiger dichten van 't Westen, staat de taal der Semieten tot die der Indogermanen, als de taal der zinnelijke werkelijkheid tot die van 't nadenkend verstand. Waar hier alras de oorspronkelijke beteekenis van den woordstam in een meer afgetrokken denkbeeld te loor ging; daar verplaatst ons gene geheel in dien zinnelijken voortijd, die de zinnelijke indrukken, op zijn levendiger gestel gemaakt, in even zinnelijke klankbeelden teruggaf. „Wanneer wij", zegt Renan [3], „de Semitische wortelreeks doorloopen, vinden wij er geen enkele bijkans, die niet steeds nog een eersten, stoffelijken zin oplevert. Moet er een gemoedsaandoening voorgesteld worden, men bezigt de werktuigelijke lichaamsbeweging, die er gemeenlijk meê gepaard gaat. Zoo zal men den toorn bijv. met een schat van uitdrukkingen schetsen, allen aan 's menschen zinnelijke natuur

---

[1] Ewald, Gramm. S 16, vermeld bij Renan, *Hist. des langues Sémitiques* I. p. 19.
[2] Mr. Isaac da Costa, Poëzy, II. bl. 49.
[3] *Hist. des langues Sémit.* I. p. 27.

ontleend. Dan eens bezigt de Hebreër daartoe den heftigen ademtocht (*af*), waarin zich de hartstocht uit; dan eens de voorstelling der warmte (*chamah*) of eener ziedende opbruising; dan weder die eener gewelddadige vernieling of van een rillend beven. Ontmoediging en wanhoop worden door innerlijke versmelting, ontbinding des harten; vrees door verslapping der nieren afgeteekend; hoogmoed uit zich in een opgestoken hoofd, geduld in lengte, ongeduld in kortheid van adem; begeerte heet dorst of bleekheid. Wat afgetrokken begrippen aangaat, waarheid beeldt de Hebreër door het denkbeeld van 't geen vast, degelijk is, af; schoonheid, door hetgeen schittert; het goede, door 't geen recht is; het kwade stelt hij door afwijking en 't geen krom is, of ook door stank voor; iets beslissen noemt hij snijden; denken, spreken. Het gebeente heet de zelfstandigheid, de inhoud eener zaak, en staat in 't Hebreeusch met ons *zelf* gelijk." Wel kan men — wij hebben 't boven uit een enkel voorbeeld reeds gezien — ook in de westersche talen, soortgelijke oorspronkelijk zinnelijke beelden voor onstoffelijke begrippen opsporen; maar wat haar kennelijk van de Semitische onderscheidt, is de blijvende aanwending, de handhaving der zinnelijke beteekenis; zoodat men er, naar Renans uitdrukking, »nog als den weêrgalm der prille gewaarwordingen in hoort, die de eerste woordenkeus bepaalden." [1]

Bij deze blijvende beteekenis dier woorden, dit vasthouden aan den oorspronkelijken zin, dien hunne letterklanken uitten, moesten ook van zelf die letterklanken in bijna ongerepten staat blijven, daar de aangegeven reden hunner verminking hier geen toepassing vindt. Dezelfde zinnelijke indruk, waarvan de vroegste Hebreër in zijn klankbeeld rekenschap gaf, bleef voor den versten naneef bestaan, en dat klankbeeld daarom ook in zijn volle waarde voor hem gelden. Geen eigenlijk leven dus, geen krachtige, doorgaande

---

[1] Te recht noemt dan ook Steinthal den geheelen Semitischen taalvorm zelf niet *plastisch*, maar *symbolisch*. „Die Symbolik" (schrijft hij, *Characteristik* S 243) „welche die Semitischen Sprachen in viel wesentlicherer Weise durchdringt als alle übrigen, und die dadurch immer in sich gehaltene Innerlichkeit ist es, auf welchen der Zusammenhang der Sprachen dieser Völker mit dem Principe ihres ganzen geistigen Lebens beruht."

ontwikkeling in die talen; geen groei, geen werking, alleen *duur*[1]. „Het Arabisch", gelijk Renan zich uit[2], „verbuigt zijn werkwoord heden nog op dezelfde wijs, als het Hebreeusch in de oudste tijden; de werkelijke woordstam is in geen enkele letter veranderd, en men mag zich gerustelijk verzekerd houden, dat een Israëliet uit de dagen van Samuël en een Bedoïn uit onze 19e eeuw elkander gemakkelijk verstaan zouden. Dit karakter van onveranderlijkheid" (zoo gaat hij voort), „dit gemis van alle levens-ontwikkeling, is de kenmerkende trek van alle Semitische talen. Zij kennen slechts een ongewijzigden vorm, waarbinnen zij altijd besloten bleven."

Tot die onveranderlijkheid van taalvormen, uit de blijvende zinnelijkheid van opvatting en voorstelling gesproten, werkte echter ten zeerste ook dat klankstelsel mede, dat wij, reeds in het naast voorgaande hoofdstuk, als zoo verschillend van 't Indo-germaansche leerden kennen. Als een tal versteende medeklinkers stelden wij er die taalvormen voor, waarin de honderdvoud geschakeerde klankwisseling een schijnbaar, een tijdelijk leven bracht; maar die zelf voor geen levensontwikkeling vatbaar waren[3]. Renan[4] verklaart die versteening uit „de merkwaardige juistheid van klankdeeling, door de Semieten bij het uitbrengen hunner medeklinkers in acht genomen. Terwijl zij" (zegt hij) „hunne klinkers aan het toeval, aan den gril bijkans der fortuin, overlaten, wijken zij geen haarbreed van de eenmaal gevormde uitspraak hunner medeklinkers af; en het Semitische alfabet is in dit opzicht — zoo in uitspraak als letterschrift — van de oudste tijden her steeds hetzelfde gebleven. Het laat zich begrijpen, welk een invloed dit op de vorming hunner taal hebben moest. Juist voor zulk een taal zal er toch in de eerste plaats van verloop en afslijting kunnen sprake zijn, die uit den

---

[1] „Elles n'ont pas végeté, elles n'ont pas vécu, elles ont duré." Renan, t. pl. p. 407.

[2] Ald. p. 407, 408.

[3] „Das rein Lexicalische" heet het daarom ook bij Steinthal (t. pl. S. 347) „der Semitischen Sprachen liegt im Consonanten, das Grammatische derselben in dem Vocal."

[4] Ald. p. 409.

[5] Ald. p. 410.

mond van een volk gehoord wordt, dat hare klanken niet in hun zelfstandigen vorm weet te handhaven, welks spraakwerktuigen er in tegendeel als een bijtend, een verterend gif op werken. Dat gif echter werd in geen Semitischen strot gekweekt, en in zijn taal ging dan ook geen letter verloren. Steeds in even krachtigen en juisten vorm geuit, konden ze zelden of nimmer ontaarden; de beide klankgeleden van ieder wortel waren als een soort van vast beenderstel, dat ze voor elke verweeking bewaarde. Men zou, omgekeerd, en gelijk wij 't aanstonds deden, die onwankelbare vastheid van uitspraak even goed aan de blijvende gelijkheid van indruk en voorstelling toeschrijven kunnen, voor welke, in elk woord, ieder letter steeds dezelfde waarde houden moest. Zeker is het intusschen, dat beiden ten nauwste samenhangen. —

En laat ons nu een blik op — 't Westen slaan:

het Westen, zeg ik, omdat wij nu eenmaal de gewoonte hebben, de Semitische als de bij uitstek Oostersche volken te begroeten; en omdat de hoofddrom van talen, voor welken de thans — in onderscheiding der Semitische — aan te geven levenswet geldig is, in dat Westen thuis hoort. Zij echter, die aan de spitse dier talen staat, het Sanskriet, behoort niet minder dan de Semitische taalstam in dat Oosten thuis, uit hetwelk trouwens geheel de stoet te recht zijn oorsprong en afkomst dagteekent.

Maar welk een verschil van opwassing en vorming, bij zulk een nabijheid en eenheid bijna van oorsprong en wording. Niet slechts wieg en bakermat, ook oorspronkelijke zinnelijkheid van uitdrukking, en volledige samensmelting van klank en inhoud, hebben beide taalstammen — de Semitische en Indogermaansche — met elkander gemeen. In het hartjen van Aziën geboren, zijn zij de oorspronkelijke voortbrengselen van één zelfde grond en luchtstreek [1]; maar welk een verschil van aard reeds, welk een tegen-

---

[1] „Es bleibt nach wie vor bestehen, dass sowohl Indogermanen als Semiten ein Urland annehmen, aus dem sie ursprünglich ausgewandert sind, und das sie in den hohen Norden, in die Quellgebiete des Oxus und Jaxartes verlegen. Dieses Land liegt am Fusse des Ararat. Dahin setzen die Semiten ihre Vor-

gestelde natuur, waar wij beiden zich voor 't eerst aan ons zien voordoen! En hoe neemt door den tijd dat verschil nog toe, al laat het zich, van den aanvang af reeds, uit de verschillende richting en aanleg der volken niet minder, dan uit den verschillenden aard hunner taalvormen afleiden [1]. Waar wij het ontledende verstand der Indogermaansche volken, van den aanvang af tot den huidigen oogenblik, zich met de bespiegelende navorsching der wetten zien bezighouden, die, in stoffelijken beide en en zedelijken zin, den grondslag van hun bestaan en dat der wereld vormen; waar wij hen van de uitkomsten hunner bespiegelingen in een taal zien rekenschap geven, die hare zinnelijke klanken, voortdurend en bij toeneming, naar den onstoffelijken gang der gedachten weet te regelen en te wijzigen, dien zij geroepen zijn uit te drukken [2]; — daar zien wij den Hebreër en Arabier, niet minder eenvormig in denkkracht als uitdrukking, eenzelfde

---

väter, von denen sie zunächst abstammen; dahin setsen die Eråuier den Stifter ihrer Religion und mithin den Ursprung ihrer Bildung. Noch heute wohnen dort Semiten und Indogermanen in naher Gemeinschaft; dass dies im Alterthume noch weit mehr der Fall war, lässt sich erweisen." (F. Spiegel, *Erân, das Land zwischen dem Indus und Tigris*, Berlin, 1863) S. 28.

[1] Dat men daarom echter nog aan geen oorspronkelijke verwantschap van beide taalstammen behoeft te wanhopen, is, in tegenoverstelling van Schleicher. (*die Deutsche Sprache*, S 21) door Ascoli en Rud. von Raumer betoogd. Verg met name des laatsten *Untersuchungen über die Urverwantschaft der Sem. und Indo-europäischen Sprache*, 1863—1868. Intusschen zijn — naar Bickells onverdachte opmerking — „noch keine *ganz* gesicherte Lautvertretungsgesetze nachgewiesen." (*Grundrisz der hebr. Gramm.* 1e abth. 1869. S. 3.)

[2] Verg. Renan t. pl. p. 17. Zeer juist leidt hij elders, uit dien verschillenden aanleg van beide stammen, hun geheel verschillende rol op het gebied der zedelijke wereld af: „Les Ariens" (zegt hij) „l'emportent tout d'abord sur les Sémites par l'esprit politique et militaire, et plus tard par l'intelligence et l'aptitude aux spéculations rationelles; mais les Sémites conservent longtemps une grande supériorité religieuse, et finissent par entrainer presque tous les peuples Ariens à leurs idées monothéistes. L'islamisme sous ce rapport couronne l'oeuvre essentielle des Sémites, qui a été de simplifier l'esprit humain, de bannir le polythéisme et les énormes complications, dans lesquelles se perdait la pensée religieuse des Ariens. Une fois cette mission accomplie, la race Sémitique déchût rapidement et laisse la race Arienne marcher seule à la tête des destinées du genre humain."

dichterlijke wereldbespiegeling steeds in eenzelfde aanschouwelijke, voor geen onstoffelijke wijzigingen vatbare taal schetsen. Naar de eenvormigheid van hun aanleg, door de eenheid alleen aangelokt, die zij als werkzaam beginsel in de wereldverschijnselen zagen doorstralen, bleef hun oog voor alle verscheidenheid gesloten. Die eenheid, hun eenmaal kenbaar geworden, bleef het onveranderlijke onderwerp hunner beschouwingen; en de Semitische wijsgeer die, onder den naam van Prediker, ons, aan het eindpunt der Oudjoodsche beschaving, zijne bevindingen over den aard der wereldsche zaken meêdeelt, scheept onze Indogermaansche weetlust met een: „ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid!" onbevredigd af. Als die veelbelovende, maar weinig vruchtdragende mensch, dien wij, na een aanvallige, vroegrijpe kindschheid, op mannelijken leeftijd slechts zeer middelmatige gaven zien ten toon spreiden; heeft ook de Semitische volkstam zijn toppunt van rijpheid reeds op kinderlijken leeftijd bereikt, en moet, in zijn volgende levensjaren, zich met de lauweren zijns verledens troosten, is voor geen verdere ontwikkeling gevormd [1]. Die ontwikkeling te bewerkstelligen was voor den Arischen, den Indogermaanschen volkstam bewaard; tot die roeping bereidde hem, boven den beeldrijken Semieter, zijn gedachtenrijke aanleg, stelde hem zijn buigingsrijke spraak, tegenover hun versteende taalvormen, in staat.

Door verschillende volken heen, hoewel eerst van betrekkelijk laten tijd af, kunnen wij de taal der Indogermanen in haar loop bespieden: in het oude Indiën en Perziën, in Griekenland en Rome, en bij de Keltische, Slavoonsche, en Germaansche stammen, die in vroeger en later tijd ons werelddeel bevolkten. Voor zij nog uit elkaâr raakten, waren deze stammen trouwens, in hun oorspronkelijke eenheid van bestaan, reeds een betrekkelijke hoogte van beschaving deelachtig. Wij treffen althans bij allen overeenkomstige namen en woorden niet alleen voor het familieleven, huiselijke en burgerlijke inrichting, veeteelt en akkerbouw, maar ook voor denkbeelden aan, die eene reeds ontwikkelde godenleer en overlevering doen veronderstellen. Uit de omstandigheid, dat wij doorgaans gemeenschappelijke namen voor familieleden en

[1] Verg. Renan p. 475.

een schat van verwantschapsnamen vinden, laat zich opmaken, dat het familieleven toen reeds volkomen geordend was. Uit den woordenschat voor veeteelt en landbouw blijkt, dat beide deze takken van nijverheid toen bloeiden; en mogen ook de uitdrukkingen voor 't herdersleven bijzonder talrijk zijn, zoo toonen toch de namen der huisdieren in de omgeving van den mensch, die der graansoorten, hun aanbouw en wijze van bereiding, de woorden voor huis en hof, dorp en stad, dat het reeds een gevestigd en landbouwend volk was, 't welk, bij al zijn rijkdom aan vee, het zwervende herdersleven er toch reeds had aangegeven. Ook de uitdrukkingen voor volk en regeering doen van een aanvankelijke staatsinrichting blijken, die de zoogenoemde aartsvaderlijke toestanden reeds achter den rug heeft. De godsdienst was tamelijk ontwikkeld; de heldere, glansrijke Hemel straalde hun als de hoogste Godheid toe. De tijdsverdeeling in jaren en maanden was hun bekend; het tientallig stelsel stond vast; de eenvoudige telwoorden van één tot negen, de tientallen tot 50, het telwoord voor honderd waren in gebruik; slechts voor duizend had men geen gemeenschappelijken naam.[1] Over de wijze en volgorde der splitsing en scheiding van de verschillende stammen, is men 't, bij afwijking in enkele byzonderheden, over 't algemeen vrij eens. Terwijl men beide Arische — de Indische en Eranische [2] — stammen nog eenigen tijd gezamenlijk bijeen laat blijven, scheiden zich Kelten, Grieken, Latijnen (of liever Italiërs), Germanen en Letto-Slaven [3] van hen af; van welke beide laatste dan nog weder eenigen

---

[1] Zie, behalve Kuhn (*Zeitschrift IV.* S. 81 ff.) en de min of meer gewaagde gissingen van Pictets lijvig *Essai de paléontologie linguistique*, thans vooral ook Victor Hehns doorwrochte *Historisch linguistische Skizzen* (*Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien, so wie in das übrige Europa*) *Berlin*, 1870.

[2] Zie over deze laatste en hun taalgeschiedenis vooral Spiegel in de *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung* II. 1. S. 1—37.

[3] Uit de door Stokes verklaarde oudgallische opschriften blijkt, dat de in 't Iersch bewaarde naamvalsbuiging ouder is dan de Walsche buigingsloosheid; maar dat al die vreemdsoortige klankeigenaardigheden van het jongere Keltisch de klankwisseling, geaspireerde en neus-letters, het oud-Keltisch vreemd waren. Daaruit schijnt dan echter tevens te volgen, dat Italiërs en Kelten nader bij elkander staan dan twee der andere takken, en beiden nader bij de Noord-

tijd langer bijeen blijven [1], om zich vervolgens op hunne beurt te splitsen, en in hun eigen verschillende taaltakken te verdeelen.

In al die staten en stammen intusschen vinden wij een zelfden taalstam, met geheel dezelfde, slechts naar tijd, plaats en omstandigheden gewijzigde, vormen; vormen, die in het Sanskriet — het oude Indisch — en 't Gothisch, zich het rijkst voor ons ontvouwen, in het Engelsch daarentegen, tot geheele wegslijting toe, zijn verloren gegaan.

Tot zulk eene wegslijting, die men, in tegenoverstelling der buiging, eene ontwrichting der taal zou kunnen noemen, heeft meer dan eene oorzaak bijgedragen [2]. Wij hebben er vroeger reeds eene van aangegeven: de voortdurende ontzinnelijking der taal, die allengs, in hare woorden, niet meer de gehaltvolle vertegenwoordigers eener opgevatte en voorgestelde waarneming deed zien, maar ze tot de dikwerf willekeurige namen van denkbeelden en begrippen maakte. Niet meer aan de eenmaal geuite klanken in al hun bestanddeelen gebonden, wijzigde men die klanken, deels naar de uitwendige eischen der welluidendheid, deels vooral ook naar de gewijzigde bestemming van het woord, dat zij vormden. Hun oorspronkelijke vorm raakte daardoor verloren, hun beteekenis

---

sche volken dan 't bij 't Grieksche. Het eerst moet dan dit laatste, de Hellenen, uit den algemeenen groep gescheiden zijn, terwijl de overige daarop in twee afdeelingen Zuidwest- en Noordwaarts trokken; van dezen splitsten zich de eerste in Kelten en Italiërs, de laatste in Germanen en Letto-Slaven. Zie Lottner in de *Beiträge zur vergl. Sprachorschung* III. 3. Anders daarentegen luidt de voorstelling van Ebel (*Stellung des Celtischen*, ald. 2), gelijk er steeds veel twijfelachtigs in de verschillende gissingen omtrent de tijdsorde van al deze splitsingen blijven zal.

[1] Volgens Schleicher (*Beiträge* V. 1.) begint het tijdvak van 't Slavo-germaansch na de afscheiding uit het tot rijke buigingstaal ontwikkelde Indogermaansch, en splitste zich vervolgens in 't Germaansch en Letto-slavisch; uit welk laatste daarop eerst het Lettisch en Slavonisch, en uit dit weder het West- en Oost-Slavisch voortkwamen. Dat Oost-Slavische verdeelde zich dan weder in 't Russisch en Zuid-Slavisch, en dit in Servoslavisch en Bulgarisch. — Op de germaansche taaltakken komen wij van zelf later terug.

[2] Wij bepalen er ons hier toe, de meer algemeene aan te geven; op de meer byzondere, bij de verschillende talen werkzaam, vinden wij later gelegenheid terug te komen.

verzwakt, hun bestaan vaak geheel te niet. De klemtoon allengs op dat deel, dien klankgreep van 't woord gelegd, die voor het gewijzigde denkbeeld het belangrijkst waren, deed deze uitsluitend gelden, de overige, in hun belang, zwichten en wegsterven. Zij werden òf afgekort òf saamgetrokken en in de hoofdklank ontbonden [1]. De buigingsvormen, die eerst, met bepaalde bedoeling en met zelfstandige beteekenis, waren aangehecht, zagen zich steeds meer verwaarloosd en aan den gril van het toeval prijsgegeven. Het meer ontwikkelde, het voortvarende verstand versmaadde haar uiterlijken steun — vroeger zoo onontbeerlijk en uit de natuur zelve ontleend — en trachtte zich, in het ontvouwen zijner gedachten, met den samenhang der woorden zelf te helpen. Waar deze niet volstond, wist men zich in de plaats der verworpen uitgangen, die de vaart der rede slechts stremden, hulpwoorden te scheppen of liever te baat te nemen; die, in steeds uitgebreider aantal optredend, allengs ook de weinige overblijfselen van den vroegeren buigingsrijkdom met volkomen ondergang bedreigden. En men deed dat zoowel door, bij de verbuiging der naamwoorden, verschillende zelfstandige voorzetsels: *van*, *aan*, *tot* of *te*, tot vervanging der buigingsvormen van den zoogenoemden genitief, datief, of locatief te bezigen; als ook door, bij de werkwoorden bijv., de verdubbeling der wortelklanken, ter aanduiding van 't verleden (die het Gothisch nog met het Grieksch gemeen had, maar die allengs door samentrekking geheel verloren ging) door de aanwending der werkwoorden *hebben* of *zijn* te vervangen [2]. Niet alleen de voortvarendheid echter van 't meer ontwikkelde verstand draagt daarin de schuld — zoo men van schuld spreken mag; — ook de meerdere

[1] Verg. over deze werking van den klemtoon ook Renan, t. pl. p. 410: „L'accent, loin de servir à la conservation d'une langue, est pour les radicaux et les finales une cause de destruction, en ce sens que la syllabe accentuée dévore autour d'elle les voyelles plus faibles." — Merkwaardig is de invloed, door dien klemtoon in 't Nieuw Grieksch o. a. uitgeoefend, waar *Korinthos* tot *Korthos*, *triakonta* en *tessarakonta* tot *trianta* en *saranta*, *hexékonta* tot *hoxeenta*, enz. werden.

[2] *Haihald* en *kaiskald*, zoo luidde bijv. het Gothische Præt. van ons *houden* en *scheiden*, dat, tot *hiald* en *skiad* saamgetrokken, ons Imperf. *hield* en *schied* (thans door het zwakke *scheidde* vervangen) gaf.

achteloosheid van den dagelijkschen kout, die zich, voor de uitdrukking zijner mededeelingen, met mindere juistheid van zegging, mindere stiptheid van uitspraak kan tevreden stellen; ook deze brengt er het hare toe bij. Zij verkort en trekt samen, veronachtzaamt en laat glippen, al wat zij voor de behoefte van 't oogenblik niet in zijn volle uitgebreidheid van doen heeft. Maar, gelijk men te recht heeft opgemerkt [1], het is niet aan deze achteloosheid in de eerste plaats, noch aan een toevallig verzuim van vroeger algemeen gebezigde, maar thans ontbeerlijke woordbuiging, dat die ontwrichting der taal in later tijd geweten worden moet. Het gehcele verschijnsel berust op een veel dieper grond; het spruit uit de voortdurende ontwikkeling van den Indogermaanschen geest voort. Die zelfde geest, die voor zijne eerste uitingen zich met een onredzamen wortel, met een wanstaltigen woordklomp, heeft moeten behelpen, en daaruit allengs de hoofdrededeelen zijner latere taal heeft leeren afscheiden en aan den dag brengen; die geest gaat in die ontledende taak [2] met klimmenden ijver voort. De buigingsvormen, voor de onderlinge betrekking der woorden gebezigd en met die woorden als saamgegroeid, zien, bij het opzeggen — het miskennen zoo men wil — van hun eigen dienst, hun werk door de kleinere rededeelen — door lidwoorden en voorzetsels — daartoe, als eerst het naamwoord zelf, uit de vroegere samenvatting geboren, op breeder schaal tot stand brengen [3].

---

[1] Heyse, S. 222. Verg. ook W. von Humboldt, *Ges. Werke*, VI. S. 290: „Es ist ein Uebergang von mehr sinnlicher zu reinerer intellectueller Stimmung des Gemüths, durch welchen die Sprache hier umgestaltet wird". Waarbij dan voorts „die vorwaltende praktische Richtung der Sprache Abkürzungen, Auslassungen u. s. w. aufdringen (kann), weil man, nur das Verständniss bezweckend, Alles dazu nicht Nothwendige verschmäht."

[2] Wanneer Renan ergens (p. 400) van de Semitische talen, als „des langues essentiellement *analytiques*" spreekt, dan zal men dit — wil men hem niet zich zelf laten weêrspreken — wel in dien zin moeten opvatten, dat zij al aanstonds tot dien graad van ontleedkracht geraakten, waartoe zich de aanleg van hen, die ze bezigden, beperkte.

[3] „De præpositiën", zoo luidt het terecht bij Hamaker (*Acad. Voorl.* bl. 62) „zijn alleen in staat, den afstand tusschen de groote verscheidenheid der betrekkingen en de beperktheid der casus weg te nemen; want ook bij den

Het werkwoord verliest zijne kennelijke persoonsuitgangen, om ze als zelfstandige voornaamwoorden te zien herboren worden; en de verdubbeling van zijn wortelklank, waarmede het, op meer kinderlijken trant, eerst gewoon was het verleden aan te geven, wordt door de medewerking van een zelfstandig vennoot vervangen, die zulken bedoeling nadrukkelijk te kennen geeft.

Deze ontwrichting — gelijk wij ze willen blijven noemen — die wij niet slechts bij de onderling vergeleken reeks van Indo-Germaansche talen, maar ook binnen dezer afzonderlijk gebied zelf zien plaats grijpen; — die ons niet slechts bij de zoo verschillende buigingsvormen van bijv. het Sanskriet, het Gothisch, en 't Nederlandsch in 't oog valt; maar die ook binnen de Duitsche talen zelf, en dat zoowel de Opper- als Nederduitsche, werkzaam is; — die ons het verschil in taalvorm van Oud- Midden- en Nieuw-Nederlandsch zoowel als van O. M. en N. Hoog-Duitsch verklaren kan, is, in tegenoverstelling der Semitische, een algemeene taalwet op Indogermaansch gebied. Een taalwet, die (wij hebben 't herhaaldelijk reeds gezegd) met de menschelijke verstandsontwikkeling niet slechts samenhangt, en ten nauwste verwant, maar daarvan het natuurlijke gevolg, de eigenaardige uitwerking is. Zij is dat zoo zeer, dat zelfs de Semitische volksaard, in hoe geringe mate dan ook, zich op den duur niet geheel en al buiten haren invloed houden kon. Renan heeft, in zijn meermalen aangehaalde *Geschiedenis* [1], verschillende voorbeelden bijgebracht van eene ontledende zegsmanier, zoowel op Hebreeusch en Arameesch, als vooral op Arabisch taalgebied, voor vroegere woordverwikkeling in plaats gekomen; ten blijke, dat ook dáár — bij zoo tegenstrijdigen aanleg, zoo geheel tegenovergestelde richting van aard en taal — die wet zich min of meer heeft laten gelden. Te recht wijst hij echter tevens op het aanmerkelijke verschil, dat er daaromtrent tusschen Semitische en Indogermaansche talen plaats grijpt. Bij gene toch heeft het die ontledende strekking nooit tot

---

grootsten rijkdom aan casus — — zou men op verre na niet alle wendingen en gedaanteverwisselingen kunnen uitdrukken, die de beteekenis van het naamwoord dikwerf ondergaat.

[1] P. 403–406.

een wijziging van geheel de taalregels kunnen leiden; en hebben zij ook, in den kiem als het ware, het tweeledige beginsel werkzaam gezien, dat zich te dezen opzichte in de Westersche talen deed gelden; hebben zij eensdeels haar klanken zich soms zien verzachten en ontbinden, anderdeels hier en daar een ontleding van denkbeelden en woordvormen zien plaats grijpen; zoo beperkte zich het eerste bepaaldelijk tot een enkelen maatregel van welluidendheid, en het tweede — wel verre van, als in 't Westen, tot een onderscheid als dat van 't Sanskriet, of ook maar Gothisch, en 't Nederlandsch bijv. te leiden — heeft alleen tot het in 't werk stellen van een enkelen geleidelijken handgreep aanleiding gegeven [1].

Toch schijnt het, als maakte het Arabisch daarop eene uitzondering, als ware hier werkelijk geschied, waarvoor de Semitische taalstam elders niet vatbaar scheen, en als zou daarmede dus het verschil wegvallen, tusschen de taalwetten en het karakter van beide — Semitische en Indogermaansche — stammen, zoo voorbarig, gesteld. Ieder, die maar een enkele schrede op Arabisch taalgebied gezet heeft, weet er van het onderscheid te gewagen, tusschen een klankrijke dusgenoemde geletterde taal en de meer verwaarloosde volkstaal waar te nemen, en dat met het verschil tusschen den lateren en vroegeren staat der Indogermaansche talen overeenkomstig schijnt. Wij zullen zien, dat die overeenkomst slechts schijnbaar is, er hier, bij geheel anderen aanleg, geheel andere oorzaken ook een geheel ander gevolg gehad hebben. Voor wij ons echter daartoe nog kunnen wenden, en om dat met te beter gevolg te doen, moeten wij de taak in 't oog vatten, waartoe het opschrift, boven dit hoofdstuk gesteld, ons reeds te lang noopt: om namelijk die splitsing der taal te behandelen, die met geheel dit vraagpunt ten nauwste samenhangt, de kennelijke splitsing, in de onderscheiding eener Spreektaal en Schrijftaal tot stand gebracht.

Hoe leert de mensch schrijven? — De vraag, al schijnt ze een weêrklank op die nopens het spreken, dient echter in gewijzigden zin genomen. Niet toch is zij, hoe de mensch in zijn allereersten levenstijd, onder de leiding van ouders of schrijfmeester, zijn eerste

---

[1] Ald. p. 407.

schrijfles noemt, streepjens en hanepootjens zetten leert; en wij zouden ons hier dus te vergeefs tot de kinderkamer om uitkomst wenden. Het eerste spreken of, wil men, stameren van 't kind geschiedt uit een innerlijken aandrang, en vóór hem de gaaf daartoe kunstmatig is aangebracht. Maar lang voor dat kind zich, uit eigen aandrift en behoefte, aan een eerste poging tot schrijven wagen kon, heeft het de beginselen dier heilzame kunst reeds doorloopen; en de werktuigelijkheid, waarmede het ze noodzakelijk beoefenen moet, neemt alle mogelijkheid van nasporing harer natuurlijke wording en ontwikkeling uit instinctmatige aandrift weg. Maar waar het kind ons in den steek laat, komt ons de geschiedenis van het schrift zelf te hulpe; en vollediger dan bij het spreken, kunnen wij hier den weg nagaan, langs welken zich de verschillende volken, van het oudst verleden her, het schrift hebben weten eigen te maken, en de toenemende vaardigheid en beknoptheid, waartoe zij, van de onredzaamste eerste pogingen af, daarbij allengs geraakt zijn. Waar hun eerste taal zich, uit de overgebleven geschreven stukken van een zooveel later tijd, grootendeels slechts bij toenadering liet opmaken; en de eerste spraakuitingen van het kind ons noodzakelijk ter zijde moesten staan, om bij die toenadering niet te falen; daar vinden wij ons, uit den meest kinderlijken schrijftijd — om 't zoo noemen — der volken, eerste schrift- (of, wil men, want dien naam dragen zij juister, teeken-) proeven bewaard, die ons den natuurlijken weg leeren kennen, op welken het later zoo veelzijdig ontwikkelde letterschrift allengs geboren is.

Schrift, heeft men gezegd [1], is spraak voor 't oog; wat deze in hare klanken voor 't gehoor, is gene voor 't gezicht in hare trekken. En men kan inderdaad in het schrift, zonder veel moeite, dezelfde trapsgewijze opklimming terug vinden, die men in de spraak — of, wil men, de taal — van hare eerste plompe en ingewikkelde vormen af, tot hare latere begrips-ontwikkeling toe, opmerkt. Wanneer de Americaansche wilde, of ook de reeds meer beschaafde Mexicaan, in kinderlijk kunstelooze trekken, een of ander hem wedervaren feit, een gebeurtenis voor hem belangrijk of ook maar wenschelijk, zich of anderen aanschouwelijk maken

---

[1] Steinthal, *Die Entwicklung der Schrift*, Berlin 1851; S. 52.

wil; dan doet hij, in beeldschrift, weinig anders dan 't geen zijne spraak, met een onbestemd wortelwoord of een ingewikkelden woordklomp, zoekt te openbaren [1]. Het beeld van 't geheele feit is daarin min of meer afgeteekend, maar mag geen eigenlijke voorstelling nog heeten, gelijk ons de meer ontwikkelde taal er in elk harer woorden een geeft. Daartoe kon geen — gansch en al verwarde — kinderlijke afteekening van een geheel voorval volstaan; daartoe diende zulk een voorval in zijn bijzondere deelen en omstandigheden — als in zooveel woorden en woorddeelen — ontvouwd te worden [2]. Tot die hoogte bracht het echter de Mexicaan nog niet. Eerst het Egyptische beeldschrift, uit de bespiegelende diepten van een godsdienstig bewogen gemoed gesproten, brengt ons tot dien aanmerkelijk gevorderden stap op den weg der schriftbeschaving De Egyptenaar, die niet meer de aanschouwelijk-vermeende schets van een of ander feit of verlangen op het oog heeft; die, door zijn ernstig gestemd, maar onbestemd werkzaam gemoed, tot een zinnebeeldige uiting der indrukken en gewaarwordingen gedreven wordt, door de natuur bij hem te weeg gebracht; vond het middel daartoe in de min of meer gelijkende afbeelding der verschillende in die natuur voorhanden wezens. Elk van deze drukte hem dan een eigen denkbeeld — onverschillig òf van werkzaamheid òf van zelfstandigheid — uit; met een taal dus, als 't ware, die werkwoord en naamwoord nog niet onderscheidde. Een kind bijv., een grijzaard, een sperwer, een visch, en een nijlpaard vereenigden zich voor hem tot de volgende vermaning: „geborenen, stervenden, God haat onbeschaamdheid!" [3] Even zooveel verschillende schriftbeelden dus, als er voorstellingen in zijn gemoed ontkiemden; maar geen dier beelden nog met een onzer woorden gelijkbaar. Niet als dat woord toch, geven zij een of andere, of ook meer dan eene, sprekende eigenschap of kennelijk teeken van 't uitgedrukte vóorwerp terug;

---

[1] Proeven, uit Schoolcrafts en A. v. Humboldt's prentwerken aangehaald, zie bij Steinthal, t. pl. S. 61—65 en 70 ff.

[2] „Wahre Schrift kann man nur diejenige nennen, welche bestimmte Wörter in bestimmter Folge andeuten." W. v. Humboldt, *Ges. Werke*, t. pl. S. 85.

[3] Steinthal, t. pl. S. 85.

maar zoeken dat voorwerp zelf, zoo goed en zoo kwaad als 't lukken wil, in geheel zijn onbestemdheid, af te beelden [1]. Een treedjen verder echter brengt ons, tot die overeenkomst met het gesproken woord, een goede schrede nader; als wij namelijk niet meer geheel het vermeende beeld van eenig voorwerp, maar slechts eenig byzonder kennelijk deel, dat het ons onmiddelijk voor den geest roept, vinden afgeteekend: een arm of been bijv., om een mensch aan te duiden. Op geheel gelijksoortige wijs dus, als het woord ons een of ander sprekend kenteeken aangeeft. Daarmede is het zoogenoemde Hieroglyfen-schrift geboren, maar nog verre van aan de eischen eener werkelijke schrijftaal te voldoen. Het zoogenoemde Demotische, het Volks-schrift schreed nog weder een stapjen verder; het verminkte namelijk die licht herkenbare afbeeldingen tot geheel willekeurige figuurtjens, die slechts tot het aangenomen teeken van een of andere voorstelling strekken konden; even als een woord, van 't welk de oorspronkelijke beteekenis verwaarloosd is. Tusschen de gesproken woorden en de geschreven beelden of figuurtjens — hoe ook op elkander gelijkend — bleef er nu inmiddels een groote klove bestaan. Zij hadden zich beiden, geheel onafhankelijk van elkander, ontwikkeld, waren beiden uit denzelfden drang voortgesproten, de een, om voor 't gehoor, de ander om voor 't gezicht verneembaar te zijn; maar hoe — bij die afzonderlijke ontwikkeling, die blijvende scheiding — den stap te verklaren, waardoor wij beiden — schrift en spraak — in later tijd vereenigd, deze door gene vertegenwoordigd, gelijk gene weder uit deze herleven zien? Het schrift, het beeld- en figuurschrift was tot dusver niet voor woorden, maar slechts voor de voorstellingen zelve gebezigd, die, in spraak geuit, woorden werden, maar, in schrift gebracht, die verkorte en verminkte beelden gaven [2].

[1] »Alle Schrift war ursprünglich Bilderschrift, und der Gegenstand ward unmittelbar durch sein Bild bezeichnet.« Wundt. *Vorlesungen*, II. — „Nachahmung und Eingrabung des Geschenen, die Fixirung des Bildes in seinen Umrissen, das sind die Urelemente aller Schrift. Mit dem Eingraben des Bildes hatte der Mensch den ersten Schritt zur Schrift gethan. Am häufigsten ist (daher auch) die Bezeichnung für *Schreiben* und *Schrift* der uralten Vorstellung vom Einkratzen entlehnt." Brugsch *Ueber Bildung und Entwicklung der Schrift*. Berlin, 1868, S. 7.

[2] „Wenn sich das Bild zum Schriftzeichen aufwirft, so drängt es unwill-

De vraag laat zich uit den samenhang oplossen, die een en 't zelfde beeld of figuur, bij verwantschap van voorstelling, voor twee — of meer — tevens gelijkluidende voorwerpen deed bezigen[1]. Een steenuil bijv. werd met denzelfden wortelklank *ba* genoemd, waarmede ook de geheimzinninge voorstelling der ziel werd uitgedrukt; beiden, *ziel* en *uil*, werden daarenboven met hetzelfde figuurtjen — dat van een uil — afgebeeld; onze voorstellingen van *jong*, *kind*, en *baren* werden alle drie *mas* genoemd, allen dus ook met een zelfde figuurtjen geschreven[2]. Zoo smolt, hier en elders, naam en beeld geheel samen; en moest nu alras, bij de toenemende achteloosheid omtrent den eigenlijken grond van ieder afbeelding — geheel met het verloren gaan der grondbeteekenis onzer woorden gelijkbaar — het beeld met den, doorgaans éénlettergrepigen, klank zelf, zonder eenige zinspeling op de dikwerf geheel verschillende beteekenis, vereenzelvigd worden. Dus zien wij bijv. het beeld van een *mandjen*, dat een *mand* zoowel als een *heer* vertegenwoordigde, ook nog voor een derde voorstelling, die van 't onbepaalde voornaamwoord *ieder* bezigen; omdat namelijk alle drie *neb* luidden. Terwijl meerlettergrepige vreemde woorden of namen (gelijk die des vorsten *Sa-pe-sje-ro* bijv.) met Egyptische figuurtjens werden geschreven, die daar dan natuurlijk — lettergreep aan lettergreep — enkel als klanken bij optraden.

---

kührlich dasjenige zurück, was es bezeichnen will, das Wort; — der Gegenstand wirkt nach allen seinen Beschaffenheiten auf den Geist, nicht nach denjenigen, welche das Wort, in Uebereinstimmung mit dem individuellen Geiste der Sprache, auswählend zusammenfasst; die Schrift die nur Zeichen des Zeichens sein soll, wird Zeichen des Gegenstandes, und schwächt, indem sie seine unmittelbare Erscheinung in das Denken einführt, die Wirkung, welche das Wort gerade dadurch ausübt dass es nur Zeichen sein will." W. v. Humboldt, *Ueber die Buchstabenschrift, und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau* (Gesamm. Werke, VI. S. 531).

[1] Waar dit plaats greep, werd dan — gelijk ook in 't Sineesch — bij het woordbeeldjen een aanwijzingsbeeldjen gevoegd, dat de nadere toepassing en verklaring aangaf. Zoo heette bv. een *luit*, *nefel*, en werd haar afbeelding dus het teeken voor alle gelijkluidende woorden, maar deze, in hun eigenlijke beteekenis, dan door een tweede afbeelding van 't eigenlijk bedoelde voorwerp aangegeven: een *veulen*, *maagd*, *jongeling*, *rekruut*, *vuur*, *deur*, *strik*, al naar mate deze er bij afgebeeld waren. Zie Brugsch t. pl. S. 15.

[2] Verg, Steinthal t. pl. S. 94.

Van den lettergreep tot de letter bleef er nu echter nog één schrede over, en deze gansch niet onbelangrijk voorzeker. Van waar, zoo moeten wij bijv. vragen, van waar dat beeld van den *runderkop*, dat allengs tot onze *a* verschrompeld is? Van waar dat niet meer herkenbare *huis* dat onzer *b* oorspronkelijk het aanzijn gaf? — Wel waren het — 't is bekend genoeg — de beginletters van beide Hebreeusche namen dier zaken (*Alef*, *Beth*), die, even als het Hebreeusche Alfabeth, ook alle andere, gelijk thans nog het Nederlandsche openen, allen, zonder onderscheid, naar de Semitische letterteekens gevormd[1]; — daarmede is echter alleen de naam van beide letterteekens, niet het feit hunner wording zelve, niet de reden nog verklaard, waarom — in plaats van een woord of lettergreep — thans slechts één letter met een dergelijke — 't zij dan deze of een andere — figuur werd afgebeeld. Die wording laat zich inderdaad slechts bij benadering voorstellen. Geen schriftelijk gedenkstuk, geen opschrift, dat er ons de heugenis van bewaard heeft, dat ons, door de daad zelve, het feit voor oogen stelt. Wij kunnen ons slechts, van stap tot stap den weg herdenkende, van beeld- tot letterschrift door den Egyptenaar genomen, de mogelijke toedracht der zaak voorstellen, zonder tot de feitelijke waarheid door te dringen. Wij kunnen ons voorstellen, dat, gelijk eerst de gelijkvormigheid van beeld en klank tot eene vereenzelviging van beiden drong, die alle oorspronkelijke onder-

---

[1] Over den Semitischen oorsprong der Indogermaansche Alfabets, ook het Indische zelf niet uitgezonderd, verg. Weber in zijne *Indische Skizzen*; Berlin 1867, S. 125 ff.

Eigenlijk waren 't onder de Semieten dan de Feniciërs, door welke aan het oud Egyptisch letterschrift hun letterteekens ontleend, en op hun eigen taal toegepast werden; gelijk dat door den Franschen burggraaf E. de Rangé is aangetoond; zie Brugsch t. pl. S. 17. Dit Fenicische Letterschrift, het gaafst in het handschrift van Etzmunahar en in een paar opschriften op 't eiland Malta bewaard, werd zoowel door alle Semitische volken, in min of meer gewijzigden vorm gebezigd, als het ook door de Grieksche volkstammen, aan de kusten der Middellandsche zee, werd overgenomen.

Wie zich den overgang der letterteekens van 't oud Egyptisch tot onze nog altoos gebruikte hoofdletters duidelijk voor oogen wil stellen, zie de nevenstaande afbeeldingen. Voor de Hebreeusche en verdere Semitische letterteekens zie de uitvoerige tafels bij Bickell.

scheiding steeds meer vergeten deed; zoo ook behoefte aan behoorlijke onderscheiding derzelfde, door één beeld en klank vertegenwoordigde, woorden en voorwerpen, tot de toevoeging van andere beelden en klanken aanleiding geven moest, die dat onderscheid in 't licht stelden [1]. Waaruit wij ons dan, met Steinthal [2], het ontstaan van 't eigenlijke letterschrift bijv. op volgende wijze kunnen voorstellen. Wilde men een of ander figuurtjen, dat bijv. waarmeê men gewoonlijk de lettergreep *men* aanduidde, voor een ander geval bezigen, waarin het wellicht tot dus ver niet gebezigd was [3]; zoo kon men zich allicht gedrongen vinden, een ander figuurtjen naast dat van dit *men* te plaatsen; een figuurtjen voor *en* bijv. — de tweede helft van 't woord — zoodat men dus *men* en *en* nevens elkander gesteld vond. Van dat *men* moest dan echter alras voor 't gevoel zooveel verloren gaan, als dat *en* op zich zelf reeds uitmaakte, en het teeken van de *m* was onwillekeurig daar. Op gelijke wijs kon de, aan *ka*, *kan*, *kat*, en *ska* (offeren, zwart, bouwen, ploegen) gemeenschappelijke *k* al spoedig opgemerkt worden; en moesten ook de voor- en achtervoegsels, uit een medeklinker met doffen klinker bestaande, alras de aandacht trekken, en van dien medeklinker — en een hem afbeeldend figuurtjen — bezef doen krijgen.

Was deze weg, om de beginletter van eenig woord, door het schriftelijke beeld van dat woord (gelijk de *A* van den Alef bijv. door den *runderkop*) af te beelden, eens gevonden; dan liet zich die voortaan geheel naar willekeur inslaan en bezigen, en kon men zoo allengs tot een vast stel van letterteekens geraken, dat met bepaalde en daardoor kennelijke beteekenis, bij alle schriftelijke voorstellingen optrad en werkzaam was. Hoe ver de afstand van dit enkele bezef tot de geleidelijke aanwending, en het veelvuldig verscheiden gebruik dier letterteekens, wezen mag; de eerste — te

---

[1] Zie aant. [1] der naastvorige bladz.

[2] T. pl. S. 106.

[3] Te recht toch doet Steinthal (t. pl. S. 106) opmerken, dat het aantal der lettergreepbeeldjens van nature beperkt was, gelijk men in 't geheel tot dus ver slechts een 70 gevonden heeft, en dat men dus onmogelijk ieder gelijkluidende, maar in beteekenis verschillende lettergreep steeds met hetzelfde *beeldjen kon weêrgeven.*

recht steeds zoo beruchte — stap was gedaan, en het was slechts een ongevoelige werking, door de klimmende beschaving, de toenemende ontwikkeling, bij behoorlijke mate van tijd, te weeg gebracht, die tot verdere stappen op den weg van 't schrift dreef. Bij de klankdeeling, die het zinnelijk bestaan der spraak uitmaakt, moest de veraanschouwelijking van den afgedeelden klank op den weg der ontwikkeling van 's menschen spraakzin liggen; en deze, bij genoegzame ontwikkeling en waar hij niet halverwegen staan bleef, uit eigen beweging, de geboorte van het letterschrift in de hand werken en als te gemoet komen [1]. Waar dan die beschaving en ontwikkeling hoog genoeg geklommen was, om 's menschen oor de afgedeelde klanken, door zijn mond geuit, in hun verschillende bestanddeelen te leeren splitsen, en zich — gelijk hij dat van geheele voorstellingen en woorden reeds deed — ook van elk dier bestanddeelen in schrift rekenschap te geven [2]; — daar was hem, door dat schrift, het middel geboren, om, naast zijn spreektaal van vroeger, tevens een haar vertegenwoordigende schrijftaal te zien geboren worden.

„Welk een afstand" — zegt Rumpelt, deze trapsgewijze ontwikkeling van 't letterschrift gedenkende [3] — „van het *beeld-* tot het *woord-* en van dit tot het *letter-*schrift! Welk een afstand, maar welk een tijdruimte ook tusschen de verschillende trappen! Niet gering voorwaar is het vermogen, van lieverleê aldus verworven, de gesproken rede zoo in hare laatste bestanddeelen te ontbinden en deze, als zooveel spraak-atomen in schrift te stellen. Toch blijft er nog één verdere stap te doen, die, namelijk, om, nadat men drie duizend jaar lang de klanken door willekeurige, uit zich zelf niets zeggende teekens heeft aangeduid, die klanken eindelijk door teekens te gaan aanduiden, met de klanken zelf in verstandelijk verband, en zoo der doode letter als een levenden adem in te blazen, ze te verwarmen en bezielen. Dit moet en zal thans ge-

---

[1] Verg. W. v. Humboldt, *Gesamm. Werke*, VI. S. 537.

[2] „Die Spaltung des einfachen Wortes ist das Geschäft der Buchstabenschrift. Eine Sprache die sich einer andern Schrift bedient, vollendet das Theilungsgeschäft der Sprache nicht, sondern macht ein Stilstand, wo die Vervolkommnung der Sprache weiter zu gehen gebietet." W. v. Humboldt, ald. S. 536.

[3] In zijn aangeh. werk S. 226.

schieden. De noodzakelijkheid daarvan ligt in de zekerheid, door de geschiedenis van alle tijden gegeven, dat ten slotte altijd de doelmatigheid over den sleur, beginselen boven willekeur, en de zelfbewuste geest boven de onbewuste stof heeft gezegevierd. Langzaam zal het ook daarmeê gewisselijk gaan; zelfs het tientallig stelsel toch, welks onmisbaarheid voor wetenschap en handel zooveel krachtiger nog gevoeld werd, schrijdt eerst langzaam, maar tevens zeker voort. Even zoo ook het thans nog te wachten *klank*-schrift".

Een eerste proeve daartoe werd door Brücke genomen [1], en door Rumpelt zelf, min of meer gewijzigd, uiteengezet en aanbevolen [2]. De daarbij den klankteekens gestelde taak is, vooreerst, door bepaalde, in alle verwante letters terugkeerende merken, de natuurlijke vorming der klanken in hun onderlinge verwantschap aan te geven; zoodat men terstond aan ieder klankteeken ziet, of het een lip- tong- of keelletter, een neus- of sis-klank, enz. aanduidt. Alles, wat men bij de gewone letterteekens slechts bij overlevering weten kan, en dat hier dus tot die innerlijke voldoening leiden zou, door een gezonden zin steeds overal gesmaakt, waar hij onder een schat van zinlijke indrukken een verstandelijk verband bespeurt, zoodat inhoud en vorm elkander volkomen dekken. Buitendien echter moet dit nieuwe klankteeken-stelsel ook stoffelijk de tegenwoordige schrijfmanier verbeteren, door eenige eigenaardigheden der taal schriftelijk aan te geven, waarop tot dusver weinig of geen acht geslagen kon worden. Daartoe behoort de meer nauwkeurige bepaling der klinkers, die van den duur van iederen klank, van de onvolledige klankvorming, der verhouding van 't strottenhoofd bij 't uitspreken, enz.; dingen, waardoor de spraak van ieder mensch, gelijk van geheele volkstammen, wezenlijk gewijzigd wordt, maar waarvan men zich tot dusver nooit volkomen bewust werd, omdat het schrift ze onopgemerkt liet, en haar bestaan dus wetenschappelijk nog in 't geheel niet erkend was. Men zou er niet alleen door in staat gesteld worden, alle klankverhoudingen met bijna meetkundige striktheid te be-

[1] *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute* (Wien 1856) en *Ueber eine neue Methode phonetischer Transcription* (1863).

[2] *Ein neues Schriftsystem auf Grund der natürlichen Eigenschaften der Laute* t. pl. S. 206—227.

palen, maar vooral ook — wat van nog grooter belang haast is — opgewekt, ja, bijna gedwongen worden, om die verhoudingen niet eenzijdig, maar van alle kanten, ieder klank in zijn geheel, te beschouwen [1].

Hetzij echter die schrijftaal, t' avond of morgen, in zulk een verstandelijk sprekend, ingewikkeld klankteekenstelsel, hetzij ze ook voorshands nog steeds in het zooveel gebrekkiger gewone letterschrift optrede, zij doet zich daarbij niet alleen als vertegenwoordigster der spreektaal voor. Zij zal tevens, als het noodwendig gevolg dier vertegenwoordiging, zoowel die spreektaal bij haar op schrift stelling aanmerkelijk zien wijzigen, als, in haar verdere ontwikkeling en aanwending, minder nog een richtsnoer krijgen, waar zij zich naar zou laten leiden, dan wel een middel en maatstaf, die haar, in haar loop en voortgang, aan de bespieding en waardeering harer belangstellende beschouwers geleidelijker zouden voor oogen stellen. Gelijk het uitgesproken woord, de in klanken — en slechts voor 't gehoor dus — belichaamde voorstelling is, vinden die klanken zelf hunne blijvende belichaming in het schrift. Zij worden daardoor als staande gehouden en vastgesteld, en aan de bespiegeling hunner sprekers en schrijvers ten beste gegeven. Terwijl de verstervende klank in 's menschen geheugen slechts een onzekere bergplaats vond; vindt hij zich hier, aan het schrift geboeid, blijvend bewaard, en lokt tot een steeds nauwlettender, doordringender nadenken, over zijn aard en roeping, zijn wezen en werkzaamheid, uit. Met zelfbewust nadenken begint de mensch zich rekenschap te vragen van hetgeen hij eerst instinctmatig uitte, en in klanken het aanzijn gaf; maar welks wetten hij thans met zijn verstand zoekt in te zien, welks regelen hij zich zoekt vast te stellen. De in hem gelegde zin voor orde en regelmaat verzaakt ook op taalgebied zijnen aard niet; hij drijft hem tot het bewerkstelligen van die eenheid, het nasporen van dat verband, dat hij in de meer willekeurige ormen der gesproken taal te vergeefs zou willen zoeken of tot stand brengen. De doorgaande wijziging, de onafgebroken veranderingen, waaraan deze blootstaat, en waarin zij zich verbrokkelt en dreigt te ontaarden, worden

[1] T. pl. S. 226. f.

door het schrift gestuit. En zoo zij er ook al — wat allesins gelukkig mag heeten — niet geheel door voorkomen worden; — daar de spreektaal, buiten het schrift om, in den mond van 't volk haar eigen weg blijft volgen; – zij worden er toch merkelijk door getemperd en ingetoomd. De verschillende tongvallen, of liever de bonte verscheidenheid, waarmeê de ongeschreven woordvorm, al naar den grilligen indruk op 's sprekers gemoed, geuit werd, wordt als tot de orde geroepen, en moet voor eene — dikwerf niet minder willekeurige — eenheid wijken. Zoo splitst zich thans, wat vroeger in verwarrende, maar argelooze bontheid naast elkander stond, in wettig erkende taal en ter zij geschoven, verwaarloosden tongval; een tongval, die nu voortaan op eigen grond voortwoekert, en in steeds kennelijker afscheiding van de schrijftaal der beschaving optreedt. Als een saprijke boom, die, geheel aan eigen aandrift en groeikracht overgelaten, zijn weelderige loten naar alle kanten uitschiet, heeft zich de ongeschreven spreektaal tot dusver geheel bandeloos ontwikkeld. Met het schrift, naakt haar de beteugelende hand van den kweeker, die de weelderige overdaad harer takken besnoeyen, haar woekergroei leiden zal. Wat zij daardoor aan buitensporige weelde verliest, wint zij in regelmatig schoon terug; zij wordt armer in overtollige vormen voorzeker, maar rijker in vastheid en zelfstandige kracht.

Men wachte zich echter om die vormen, die zij thans afstoot en uitbant, of liever regelt en beperkt, met die te verwisselen, welke haar, in dien tijd van haar krachtigen bloei, nog in de rijkste mate eigen blijven. Naar mate zij, eenmaal tot het letterschrift gekomen, zich eerder van de buigingswetten rekenschap geeft, naar welke zij zich uit en ontvouwt; zullen die wetten in rijke mate haar schriftelijken aard blijven kenmerken, door den tijd alleen aan die ontwrichtende wijzigingen onderworpen, die wij voorloopig reeds als algemeene taalwet leerden kennen, en tot welker nadere beschouwing wij thans terugkeeren. Krachtiger of zwakker zal de uitwerking dier ontwrichtingswet in de verschillende talen zijn, naarmate er, buiten de aangestipte algemeene, nog andere — dikwerf krachtig werkende — bijoorzaken toe medewerken. Oorzaken, die haar òf tot een in de levende spreektaal geheel verzaakte en daardoor doode — of heilige — schrijftaal maken, en een nieuwe taal, in

plaats dier verouderde, in 't leven roepen, welke op hare beurt schrijftaal wordt; - òf die ook maar zich tot het afwerpen en verzaken van velerlei buigingsvormen en woorden bepalen, voor welke dan betrekkingswoordjens en nieuwgeboren of gewijzigde uitdrukkingen in de plaats treden. Op Indogermaansch taalgebied is het eerste bijv. met het zoogenoemde Sanskriet, met het Latijn — tegenover de verschillende Romaansche talen — en met het Angelsaxisch — tegenover het Engelsch — het geval geweest; het tweede heeft er bij de Hoog- en Nederduitsche — onze eigene, de Nederlandsche, daaronder — bij haar eigen ontwikkeling zelve, plaats gegrepen.

V.

INDISCHE EN GERMAANSCHE TAAL-ONTWIKKELING; OUDER EN NIEUWER TAALVORMEN IN DUITSCHLAND EN NEDERLAND.

Kort na den tijd des Macedoonschen Alexanders, treffen wij reeds in Indiën, naast het rijk ontwikkelde Sanskriet, andere daaruit voortgesproten talen aan, die wij in enkele koninklijke voorschriften als schrijftaal zien gebruiken. De Buddhistische koning Asoka, de Liefderijke, gelijk hij zich zelf plag te noemen, grifte, derd'halve eeuw voor Kristus, ettelijke, voor het zedelijk heil zijner onderdanen, door hem uitgevaardigde besluiten in zuilen en rotsen, en bewaarde daardoor de gedachtenis aan de driederlei volkstaal voor ons, waarin hij zijne vermaningen uitte. Een blijk dus, dat voor een groot deel der Indiërs de schrijftaal hunner vaderen toen niet meer leefde [1]. Waaraan die versterving toe te schrijven? Buiten de algemeene taalwet — zoo zegt ons de Indische taal- en geschiedkenner Chr. Lassen [2] — de wet van vereenvoudiging en afneming, had daartoe vooral mede gewerkt, dat de leden

---

[1] Verg. Lassen, *Indische Alterthumskunde*, II. S. 487, die daarbij nog te recht de opmerking voegt: „die Anfänge der Entartung müssen schon früher gesetzt werden, und zwar (wie ich glaube) um mehrere Jahrhunderte, weil sie durch die Litteratur und die Grammatik eine grosse Fertigkeit erhalten hatte, und die Auflösung ihres Organismus nur langsam vor sich gegangen sein wird."

[2] T. pl.

der laagste kasten uit een ingeboren volksstam voortsproten, en niet van Arischen oorsprong waren. Na hun opneming in het staatsverband verleerden die kasten nu wel allengs hun eigen taal, maar leerden waarschijnlijk de hun opgedrongene hunner overweldigers niet volledig en zuiver aan, en droegen daardoor tot hare ontaarding bij. Andere ingeboren volksstammen werden zelfs niet eens bij het kastenstelsel ingelijfd, en moesten daarom, in nog hoogere mate waarschijnlijk, de binnengedrongen taal der Arische overheerschers verminken. Zoo werden nu allengs talen geboren, in welke de buigingsvormen der vroegere en meer beschaafde, wel ten deele, maar niet dan aanmerkelijk gewijzigd, nog voorkomen. Hun ingewikkelde bouw, door die ruwere volkstammen niet begrepen en onhandig aangewend, werd verwrongen en onderdrukt, en week voor geheel andere vormen, uit den woordenschat der mishandelde taal zelf, instinctmatig voortgebracht. Geheel — want men vindt er zich daar onwillekeurig aan herinnerd — geheel als, zooveel eeuwen later, Gallische overwonnelingen en Germaansche overweldigers, in de Romaansche landen, met het hun vreemde, en voor meer beschaafde hanteering geboren Latijn te werk gingen. En wat in die landen van Gallië, Iberië, en Italië met dat Latijn gebeurde, greep elders — in Engeland — met een Germaansche taal, het buigingrijke Angelsaxisch, plaats. Dit verloor, onder de ruwe behandeling van den Normandischen overheerscher, zijn rijke verbuigingen en veellettergrepigheid bijna geheel en al [1]; en het ontving

[1] Zoo volkomen, dat men, niet geheel ten onrechte, het Engelsch — in zijn jammerlijken staat van ontwrichting — met het Sineesch vergeleken heeft. „Die Englische Sprache", zegt Mahn (in zijn vroeger aangehaalde *Einleitung*), „ist so ziemlich jetzt in grammatischer Beziehung auf dem Standpunkte angekommen, auf welchem die Chinesische stets blieb." Hij meent daarom ook niet met Grimm te mogen instemmen, die (*Ueber den Ursprung der Sprache* S. 50) haar daardoor een uitdrukkingskracht verworven acht, als geene andere taal zich beroemen mag te bezitten. „Denn aus den Gründen, die für dieselbe geltend gemacht werden, würde Chinesisch noch viel vorzüglicher sein; und wirklich hat von allen Sanskritischen Sprachen, das Englische mit dem Chinesischen die meiste Aehnlichkeit. Es kommt alles auf den Zusammenhang, auf das Vorhergehende und das Folgende an, wenn man den Sinn eines Satzes herausbringen will." Daarop haalt hij dan een versregel van Byron aan, om welken

ter vergoeding alleen de reeks van woorden, door zijn verdringers, ter aanduiding hunner eigene behoeften en begrippen, aangebracht [1]. Op Duitsch taalgebied was, in onderscheiding van 't geen in de Romaansche landen en in 't oude Indiën gebeurde, de verandering minder groot. Zoo men in gene van een omwenteling spreken mag, hier moet men eerder van ontwikkeling, en dat niet overal nog in gelijke mate, spreken. Het hedendaagsche Hoogduitsch toch staat, bij al zijn ontwrichting, tegenover de zooveel rijkere Gothische en Oudduitsche taalbuiging, veel minder naakt ten toon, dan het onze moedertaal in hare hedendaagsche buigingsarmoê doet. Het geschied-verschil van beide talen zal er ons de oorzaak licht van leeren kennen; terwijl ook de verschillende verhouding in de landen, waar die talen geschreven worden, tusschen de schrijf- en de spreek- of volkstaal, zich uit de geschiedenis der verschillende Duitsche volksstammen, die er hun invloed geoefend en er achtervolgens of blijvend gehuisd en zich gevestigd hebben, zonder veel moeite ophelderen laat. Om het belang, dat geheel de zaak voor de ontwikkeling- en ontwrichtings-geschiedenis onzer eigene taal heeft, blijven wij er wat langer bij stilstaan.

Als de oudste, buiging- en vormrijkste, tot ons gekomen Germaansche taal [2], doet zich, uit de vierde eeuw onzer jaartelling, het Gothisch van Bisschops Ulfilas Bijbelvertaling aan ons

---

juist te vatten, men er bepaaldelijk 95 andere terug moet gaan, terwijl hij in een buigingsrijker taal onmiddelijk uit zich zelf gevat ware. „Mann musz wie im Chinesischen (oft) erst wissen, was die Convenienz zu verabreden beliebt hat; man musz häufig negatif ausfindig machen, was es nicht bedeutet. *I am dressing* bedeutet soviel als *I am dressing my self*; woher weisz ich das? Weil, wenn es dies nicht bedeutete, ein Object, und zwar ein anderes Object folgen würde. Die Abwesenheit des Objectes zeigt negatif das Dasein des Pron. refl. an", enz. (*Denkmäler der Bask. Sprache*. S. XLIX).

[1] Verg. Brills doordachte *Opmerkingen op het gebied der Engelsche Spraakkunst* (Leiden, 1858) bl. 2 en volg.

[2] Met haar behooren verder tot den Germaanschen tak het Skandinavische in zijn ouden en jonger vorm (Oud-Noordsch, Zweedsch en Deensch) het Oud- en Angelsaxisch (en daaruit herkomstige Engelsch), oud en jonger Friesch, de oude en jonger Opper- en Nederduitsche tongvallen, het Hoogduitsch en 't Nederlandsch.

voor [1]. Daarin leggen zich de spraakvormen voor ons bloot, waarin zijn gekerstende stamgenooten zich in zijn tijd uitten, en die ons den maatstaf ter hand stellen, waar zich alle, 't zij hooger of lager, vervolgens met den naam van Duitsch gedoopte talen, naar laten afmeten en toetsen [2]. In zware klanken dreunen ons de volle buigingsvormen in de ooren, die, als uitgang of binnengalm, de onderlinge verhouding der woorden in hun verschillende wijzigingen aangeven. Slaan wij, onverschillig waar, het purperen Evangelie-handschrift [3] op, om in zijn zilveren letters het Germaansch taaleigen, nog in zijn oorspronkelijke volheid en kracht, te zien herleven: (Marcus I. 32—34) „Als het nu avond geworden was, toen de zonne onderging, brachten zij tot hem alle die kwalijk gesteld en van den Duivel bezeten waren; en de geheele stad was bijeen vergaderd omtrent de deure; en hij genas er veel, die door verscheiden ziekten kwalijk gesteld waren, en wierp veel Duivelen uit, en liet de Duivelen niet toe te spreken, omdat zij hem kenden".

Andanahtja than vaurthanamma, than gesaggq saull, berun du imma
Tegen nacht dan geworden (zijnde) dan ge-zonk zon, droegen tot hem

---

[1] In 311, denkelijk van aanzienlijken Gothischen huize, geboren, was Ulfilas waarschijnlijk als gijzelaar in 328 het eerst naar Konstantinopel gekomen, en daar vervolgens als Lector onder zijne stamgenooten werkzaam geweest, tot hij in 341 te Antiochië tot bisschop der Gothen aan den linkeroever van den Ister (of Donau) gewijd was, en zeven jaar later zich met hen, de rivier over, in Mœzië kwam neêrzetten. Zijn Bijbelvertaling had hij zeker als Lector reeds aangevangen. Hij overleed in den winter ven 380 op 381, bij gelegenheid eener vergadering te Konstantinopel. Zie Dr. W. Bessel, *Ueber das Leben des Ulfilas* (Göttingen, 1860), die het eerst deze verschillende jaarcijfers heeft vastgesteld.

[2] Te recht heeft er echter Schleicher aan herinnerd, dat men 't Oud-Duitsch zelf niet als dochter, maar zuster, uit een gemeenschappelijke „urdeutsche" taalmoeder, van 't Gothisch beschouwen moet, en daartoe een overzicht van ettelijke oud-duitsche klankvormen gegeven, die zich niet uit het Gothisch laten afleiden (*Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* II. S. 266 f.)

[3] Gelijk bekend is, is het in Upsala bewaarde handschrift op purperkleurig perkament in zilver-schrift geschreven. Na vroeger steeds minder nauwkeurig te zijn uitgegeven, raakte het in de laatste jaren, door de nauwlettende zorg van Uppström, in volledige juistheid bekend. Zie den text in M. Heines laatste uitgave van Stamms *Ulfila*, Paderborn, 1868.

allans thans ubil habandans jah unhulthons habandans; jah so baurgs alla
allen de euvel hebbenden en boozegeesten hebbenden; en de burg alle

garrunnana was at daura; jah gahailida managans ubil habandans missa-
geronnen was na deure; en geheelde menigen euvel hebbenden(van) ve-

leikaim sauhtim, jah unhulthons managos usvarp jah ni fralailot rodjan
lerlei ziekten, en boozegeesten menige uitwierp en ne liet-toe spreken

thos unhulthons, unte kunthedun ina.
de boozegeesten, want (zij)kenden hem.

Reeds de allereerste woorden wijzen ons, in de zwaarte van hun val, op het spraakverschil met onze ontwrichte taalgeledingen. Het met *anda* (ons *tegen*) verbonden *nahta* blijft in zijn zelfstandige werking behouden, en neemt den (als ablatief optredenden) datiefuitgang aan; terwijl het verleden deelwoord van *vairthan* (ons *worden*, of liever *werden*) zich, met gelijken datiefuitgang, aan zijn naamwoord sluit. *Sauil* (verg. het Grieksche *helios* en 't Latijnsche *sol*) en *berun* zijn beide voor ons verloren gegaan; voor het eerste gebruiken wij het evenzeer den Gothen bekende *zon* (*sunna*), van 't laatste hebben wij in *baren* en *geboren* nog de herinnering bewaard; *du imma*, *tot* (liever *te*) *hem*, in welk voornaamwoord de uitgangsklinker bij ons is weggesleten; *allans* en *habandans*, met verlies der *n* en *s*, tot *alle* (*de*) *hebbende* verkort. Even als dat *thans* (vierden naamval meerv.) is ook het nu volgende *so* (*sa-so-thata*) oorspronkelijk een aanwijzend voornaamwoord, dat allengs voor lidwoord in gebruik is geraakt; *baurgs* voor *stad* (verg. ons *burgemeester*) heeft, behalve zijn *s* als kenmerk van den nominatief, den zwaarderen tweeklank nog, die ook in *sauhtim* (ons *zuchten*) en den uitgang van *misseleikaim* (verg. 't verouderderde *mischen* d. i. *mengen*) nog voorkomt. De *o* in 't eerstgenoemde, gelijk in *managos* en *unhulthons*, wijst ons op de thans in een stomme *e* verstorven, verscheidenheid van buigingsklinkers. In *fra-lailot* treffen wij nog de wortelverdubbeling als kenmerk van 't verleden aan; gelijk in *berun* den meervoudsklinker der sterkverbogen werkwoordeu, die thans voor enkel- en meervoud één is. De zwak verborgen werkwoorden, *kunthedun* en *gahailida*, zijn voor ons tot *kenden* en *heelde* geslonken.

Wij springen drie, vier eeuwen Germaansche geschiedenis over; de Gothen en hun tijdgenooten hebben sedert lang Germanje ge-

ruimd, en andere, hen vervangende stammen zijn hen deels reeds over de Westgrens gevolgd, hebben zich deels in de nu weldra Duitsch[1] genoemde landen gevestigd. Drie hoofdstammen trekken onze aandacht, waarvan de een zich voor een deel over Nederduitschland en Belgiën werpt, voor een ander deel zich aan de boorden van den Rijn zetelt, vervolgens in Gallië een eigen rijk naar zijn naam — dien van *Franken* — doopt, en, in het vorstenhuis der Karolingen, geheel Germanje en Gallië beheerscht. Een tweede hoofdstam is die der *Saxen*, die, op het voetspoor der Franken, maar van meer Noordelijke zijde, onze lage landen binnen trekt, en daar door den derden, dien der *Friezen*, in 't Noorden, door dien der Franken in 't Westen en Zuiden, in zijn verdere uitbreiding gestuit wordt. Onder den krachtigsten Karoling — den grooten Karel — door de Franken onderworpen en gekerstend, handhaven zich de Saxen echter met eigen taal en zeden, zoover hun woonplaats in de Noorderhelft van het Duitsche rijk zich uitstrekt; dat rijk, dat zij zelfs weldra — in Hendrik den Vogelaar — een koning uit hun stam zullen schenken, nadat het Frankisch-Duitsche vorstenhuis met den Salischen Koenraad is uitgestorven. Hunne taal evenwel zal zich tot hun eigenlijk woonland blijven beperken, en zich hoe langer zoo meer van die hunner Zuidelijke naburen en medeburgers onderscheiden. Voor 't oogenblik gaan wij nog zoo ver niet, maar vatten vooreerst in de 8e en 9e eeuw stand, om de talen in oogenschouw te nemen, die wij dan, ter vervanging der Gothische, op Germanjes grond vinden. Der Saxen verzakings- en geloofs-formulier, waarmede zij zich den Franken voor het Kristendom gewonnen gaven, zal er ons ter eerste proeve van strekken:

---

[1] De naam kwam het eerst vooral in de tiende eeuw tegen de Slavonen in gebruik; verg. verschillende in Giesebrechts *Geschichte der Deutschen Kaiserzeit*, I. S. 801, aangehaalde oorkonden van Otto I. De eerste Duitsche schrijver, die hem bezigde, is de H. Bruno; Widukint en Hroswitha spraken nog steeds van Franken en Saxen. In nog onduitschen zin, wordt hij daarentegen, in 't 17e voorschrift der Synode van Tours, in 813 gebezigd, waar het heet: „ut easdem homilias quisque aperte transferre studeat in rusticam romanam linguam aut *theotiscam*, quo facilius possint intelligere quae dicuntur."

Forsachistu diabole? Ec forsacho diabole end allum diabol-gelde ende
Verzaakstu duivel? Ik versake duivel en allen duiveldienst en

allum diaboles wercum. Gelôbistu in Got, enz.? Ec gelobo in Got alamchtigan
allen duivels werken. Gelovestu in God, enz.? Ik gelove in God almachtigen

fader, in Crist Godes suno, in hâlogan Gâst. [1]
vader, in Kristus Godes zone, in heiligen Geest.

De spraakvormen zijn hier nog vol genoeg, en, een *o* voor Goth. *au*, *e* voor *a*, enz. daargelaten, allen met de vroegere vormen overeenkomstig; het geheel trouwens te beperkt, om er eene deugdelijke vergelijking op te gronden. Het bekende Saxische dichtwerk van den *Heliand* — van een eeuw later — zal ons echter van die overeenkomst doen blijken, en tevens, naast den *Christus* des alemannischen Franken [2] Otfried gelegd, de gelegenheid bieden, beide deze Oud-Duitsche tongvallen in hun toenemende verscheidenheid ga te slaan. Hooren wij eerst den Sax, over de Bruiloft te Cana:

Cristus môder gêng wid iro kind sprecan,
Kristus moeder ging met haar kind spreken

Wid iro sunu selbon, sagda im mid wordun
met haar zone zelven zegde hem met woorden

---

[1] Grimm (*Geschichte der Deutschen Sprache* S. 537) noemt de taal van dit formulier oud-Frankisch. Men moet echter wel in 't oog houden, dat 1. in die weinige woordvormen het — nader te bespreken — verschil tusschen deze beide — Nederduitsche — tongvallen slechts weinig kan uitkomen; en dat 2. het onderscheid, dat wij aanstonds tusschen 't Saxisch en 't zoogenoemde Frankisch, van een eeuw later — in tong- en sisletters — zullen opmerken, door Alemannischen invloed werd te weeggebracht (zie de naast volgende aant.), doch op deze oudere taal nog niet toepasselijk is. Voor ons doel is het hier voldoende, overeenkomst en verschil tusschen het Germaansch van 't Verzakingsformulier en dat van Ulfilas' Evangeliën in 't oog te vatten. Een Frankisch doopformulier van denzelfden tijd intusschen luidt met geringe wijziging, als volgt:

Forsahhistu unholdun? Ic forsachu. Gelaubistu in Got fater almachtigan? Ic gelaubu, enz. Zie het geheel in de *Denkmäler Deutscher Poesie und Prosa* aus dem VIII—XII Jahrhundert, von Müllenhof und Scherer, Berlin, 1864 S. 154.

[2] Verg. Grimm. t. pl. S. 847, en de hier volg. aant.

That theâ werdôs thô mêr wînes ne habdun,
Dat die waarden toe(n) meer wijns en hadden

Thêm gestiun te gômu. Siu thô gerno bad
Den gasten te dienst. Zij toe(n) geerne bad

That is the hêlogo Crist helpa geriedi
Dat des de heilige Kristus hulp bereide

Themu werode te willeon, Thô habda eft is word garu
Den waarde te willen, Toe(n) had echt(er) zijn woord klaar

Mahtîg barn Godes, endi wid is môder sprac:
Machtig (ge)boren(e) Gods, ende met zijn moeder sprak:

Hvat ist mî endi thî, quadh he, umbi thesôrô mannô lîd
wat is my ende dy zeî hij, omme dezer mannen drank

Umbi theses werodes win? Te hvi sprikisthu thes wif
Omne dezes waardes wijn? Tot wie spreeketu des wijf

so filu Manôs mî fur thesôro menigî, Ne sint mînâ noh tîdî cumanâ.
zoo veel? Vermaans mij voor deze menig(t)e? En zijn mijne noch tijden (ge)komen.

Daarna Otfried bij het zelve feest:

So thes thritten dages sar, so ward thiz thaz ih sagen thar:
Zoo des derden dages daarop, zoo werd dit dat ik zeggen dar:

Thar was Krist, guater, Joh selba ouh thiu sin muater
Daar was Kristus goede, En zelve ook die zijn moeder

Ouh man thara ladota Thie jungoron thi er tho habeta
Ook men daar noodde De jongeren die hij toe(n) had

Thiu hiun warun filu fro; giwerdan mohta siu es tho:
Die hier waren veel vro(lijk); gewerden mochten zij het toen:

Si habetun thar selbon Krist, Ther alles blides furista ist, enz.
Zij hadden daar zelven Kristus, Die alles blijds voorste is, enz.

Wib ih zellu thir ein: waz drifit sulih zi ons zweiu?
Wijf ik (ver)tel dy een: wat raakt zulk te ons tween?

Ni quam min zit noh so fram.
Ne kwam mijn tijd noch zoo ver.

Een ander Alemannisch-Frankisch stuk uit dezelfde eeuw, dat wij nog volgen laten, is het eedsformulier, door Karel den Kale en de Duitschers weêrkeerig bezworen, toen, bij het verdrag van Straasburg (842), het rijk van Karel den Groote in een Duitsch en Fransch rijk (beide voortaan als staten, gelijk toen reeds in taal gescheiden) verdeeld werd. „In Godes minne”, zwoer Karel

In Godes minna ind in thes Christianes folches ind unser bêdherô
In Gods minne en in des Kristelijken volks en onzer beider

gehaltnissî, fon thesemo dage frammordes, sô fram sô mir Got gewizci
gehoudenis, van dezen dage voortaan, zoo verre zoo mij God geweten

indi maht furgibit, sô haldih thesan mînan bruodher sôso man mit rehtû
en macht geeft, zoo houd-ik dezen mijnen broeder zooals men met rechte

sînan bruodher scal, enz.
zijnen broeder zal, enz.

en de Duitschers zwoeren:

Oba Karl then eid, then er sinemo bruodher Ludhuwîge gesuor, geleistit,
Of Karel den eed, dien hij zijnen broeder Lodewijke zwoer, vervult,

indi Ludh. mîn hêrro, then er imo gesuor, forbrihhit, ob ih inan es
ende Lod. mijn heere, dien hij hem zwoer, verbreekt, of ik hen het

irwenden ne mag, noh ih noh therô nohhein, enz. [1]
verkeeren ne kan, noch ik noch dezer ne-geen, enz.

Wat ons in deze aanhalingen, bij onderlinge vergelijking en met de Gothische van straks, in 't oog moet vallen, is èn de verzwakking in sommige uitgangen der buigingsklinkers, èn de verwisseling van enkele medeklinkers. Wel zien wij, wat dit laatste betreft, de Gothische *th* in allen nog bewaard en gebezigd, hoewel zij toch reeds in het Al.-Frankische *bruodher* door de zachtere *dh* vervangen wordt; maar in plaats der Oud-Saxische *k* in ons *ik* (daarin met het Gothisch overeenstemmend), vinden wij in dit

---

[1] „Was der Frankenkönig Karl im Jahre 842 Deutsch schwur, klingt fast ganz alamannisch und hat namentlich A.H.D. *z* und *uo*, nur das noch *d* in *Godes*, und *tag*, *th* und *dh* behalten sind, wie wir sie in Otfried vorfinden. Will man dies etwas weichere H.Deutsch, im Gegensatz zur streng Ahd. Mundart der Schwaben und Beiern, Fränkisch nennen, so habe ich nichts dawider, da Otfried selbst, den ich für einen Alemannen halte „in frenkisga zungun" dichtete, und sein Deutsch für Fränkisch gibt. —— Fränkisch aber, im Sinne des Altfränkischen zur Zeit der Merovinge, können diese Denkmäler nicht heissen, und es wird sichrer sein sie den Ahd. bei zu zählen." Grimm, t. pl. S, 547 f. — „Das die karlingische hofsprache rheinfränkisch, und nicht etwa niederfränkisch war, stellen die eide, von Nithard dem Sohne Angilberts und Tochterkind Karls des Grossen aufgezeichnet, und das Ludwigslied" (zie lager, en verg. de *Bekn. Geschiedenis der Ned. letteren*, 2e druk. bl. 10) „ausser Zweifel." Müllenhof, *Denkmäler*, Vorrede S. XX.

Frankisch de *h* gebezigd: hald-*ih* zweert Karel, waar de Sax *ec* zegt; even zoo *folches* tegenover *sprekan*, enz. Op gelijke wijs zegt de Frank, in *habeta*, *t*, waar de Sax, in *habda*, *d* spreekt; dit zelfde *habda* en *habeta*, met den vollen Goth. vorm *habaida* vergeleken, doet ons de verkorting (zeker niet alleen door den maatgang geboden) van dit laatste opmerken. Voor *imma* vinden wij reeds *im* gebruikt; in andere woorden daarentegen is de vollere verbuiging nog bewaard, dat ten deele door dien zelfden maatgang en de ernst der gelegenheid mag bewerkt zijn; zoo bijv. *thesero* voor ons *dezer*, en in den eed van Karel *thesemo*, *dezen*. Vooral echter verdient het onze opmerking, hoe wij voor de *t* van 't Saxische *that*, *tidi*, *what* enz. de Al.-Frankische schuringsletter *z* (*thaz*, *zit*, *waz*) vinden; eene eigenaardigheid, die het Hoog- en Nederduitsch blijvend gekenmerkt en onderscheiden heeft [1].

Wenden wij ons thans eerst naar de Opper-, of (wil men) Zuidduitsche zijde, om later, in betrekking vooral tot onze eigen taal, de Nederduitsche en bepaaldelijk ook de Friesche en Saxische talen weder in 't oog te vatten. Wij vinden dan de reeds in enkele letters opgemerkte wisseling van medeklinkers, naarmate wij hooger en zuidelijker gaan, ook in sterker en algemeener mate:

Daz Evangelium zelit uns daz unser herro Ihc Chr. zuo den heiligen
Het Evangelie (ver)telt ons dat onze heere Jezus Chr. tot de heilige

boton imo irwelite sibinceh unto zwene jungerun.
boden hem koos(erwählte) zeventig ende twee jongeren.

Zoo heet het bijv. in een Zuidduitsche preek uit de 9. eeuw, over Lukas X gehouden; in Norberts Psalmvertaling uit de 10. eeuw:

Uffen berge werdent die hohesten *cedri* die brichet er. — Truhten habet
Op den berg worden de hoogste ceders, die breekt hij. — (de)Heer heeft

sin gesaze in dero fluote. Truhten was in dero *arca* sament dier
zijn gezate in den vloed. (De)heer was in der ark met *(sammt)* den

sinen, do hi in dere fluote saz; so ist er noch kezezzen in dero *ecclesie*, enz.
zijnen, doe hij in den vloed zat; zoo is hij nog gezeten in de kerk, enz.

De voorrede eener vertaling van Boëthius uit de elfde eeuw meldt ons, hoe het

---

[1] Zie lager, bl. 117.

geskah pi des cheiseres ziten *Zenonis*, taz zwene chuninga nordenen
geschiedde bij des keizers tijden *Z.*, dat twee koningen van 't Noorden
chomene. Ener hiez in unsera wis Otacher, tiser hiez Thioterich. To ward
(ge)komen. Een heette op onze wijs Ottokar, deze heette Diederik. Toen werd
taz ten cheiser lusto, dat er Dioterihe vriuntlicho ze hove ladete.
dat den keizer luste, dat hij Diederik vriendelijk te hove noodde.

In deze brokken zien wij niet slechts met de reeds genoemde, maar ook met veel andere medeklinkers nog, eene verwisseling plaats grijpen; voor de *b*: *p*, voor *k*: *ch*, voor *p*: *f*, voor de *g* of *ch*: *k*, voor de *d*: *t*, voor de *t*: *z* of *s*, enz. Een zoo algemeen doorgedrongen en tot in 't hedendaagsche Hoogduitsch werkzame eigenaardigheid van tongval, dat men niet geaarseld heeft haar als natuurlijke taalwet te beschouwen, en onder de verschijnselen der zoogenoemde *klankverschuiving* te rangschikken. Die klankverschuiving — reeds boven ter loops vermeld [1] — is een de Indogermaansche taalreeks kenteekenende eigenschap, die achtervolgens 't Grieksch en Latijn, 't Gothisch, en 't Hoogduitsch naar de volgende rangorde van letterklassen wisselen doet :

Grieksch en Latijn:	*b*,	*p*,	*ph* of *f*;	*g*,	*k* of *c*,	*ch* of *h*;	*d*,	*d*,	*th*.
Gothisch:	*p*,	*f*,	*b*;	*k*,	*h*,	*g*;	*t*,	*th*,	*d*.
Oud H.D.:	*ph*,	*pf*,	*p*;	*ch*	*h*,	*k*;	*z*,	*d*,	*t*.

Zoodat dus telkens, voor iedere zoogenoemde *media* [2] of *zachte* letter, eene *tenuis* of *harde;* voor iedere *harde*, een *aspirata* of *aangeblazen* [3] letter; en voor ieder *aangeblazen* weder een *zachte*

---

[1] Zie bladz. 51.

[2] Grimm deed reeds, in zijn *Geschichte der D. Sprache*, het onjuiste van dezen naam uitkomen. „Es ist hohe Zeit", schrijft thans Rumpelt (t. pl. 13.) „diese auch in allgemeinen sprachwissenschaftlichen Werken noch immer von vielen angewandte Ausdrücke endlich zu beseitigen; sie beruhen auf einer ausserordentlich unsichern und unklaren Vorstellung alter Grammatiker. Die natürliche Bezeichnung *harter* und *weicher* Laut ist ja so nahe liegend und längst populär."

[3] Dit is zeker de verkieslijkste naam voor deze letterklanken, die tot zooveel verwarde voorstellingen hebben aanleiding gegeven, vóór hun eigenlijke aard, na Rud. von Raumer, door Rumpelt in 't ware licht is gesteld. De juiste bepaling was, naar de Engelsch-Indische opmerkingen van Colebrooke, eigenlijk door Bopp in zijn *Vergl. Gramm.* reeds gegeven: „Ein jeder Aspirate wird

letter in de plaats komt; met dien verstande, dat in 't Oud H. D. de *zachte b* door een *f*, de *g* door een *h*, en de Goth. *th* door een *z* vervangen wordt [1].

Deze klankverschuiving, die — met name in hare laatste toepassing — hoewel door Grimm reeds opgemerkt, in haar waren aard en oorsprong eerst in de laatste jaren door Rud. von Raumer, Scherer, en Rumpelt begrepen en uiteen is gezet, spruit in 't algemeen voornamelijk uit een streven naar geleidelijker vorming der medeklinkers voort [2]. Zij hangt in zoover geheel met de van lieverleê vereenvoudigde en verstompte uitspraak samen, die, naarmate men meer op den gedachteninhoud letten ging, den zinlijken vorm veronachtzaamde en ter zij stelde. Als het uiterlijkste deel der rede, (gelijk Rumpelt schrijft [3]) werden zij het eerst aan dat hooger doel dienstbaar gemaakt; zij moesten het eerst alle aanspraak op een zorgvuldiger behandeling en inspanning van hen, die ze uitten,

wie sein nicht-Aspirate mit beigefügtem deutlich vernehmbare *h* ausgesprochen"; maar de verwarring spruit daaruit voort, dat, naar Rumpelts opmerking, „die westlichen Culturvölker und insbesondere die Deutschen den wahren Unterschied zwischen aspirirten und nicht aspirirten Lauten verlernt hebben, und statt jener *beiden* Lautengruppen, nur *eine* besitzen welche zwischen jenen beiden besteht, jedoch im Ganzen näher den aspiraten als den nicht-aspiraten." Waarom hen dan ook de Slavoonsche volken steeds beschuldigen, in het geheel niet te spreken gelijk zij schrijven, maar bijv. in plaats van *kalt*, *tag*, *pein*, *khalt*, *thak*, *phein* te zeggen. (*Das natürliche System der Sprachlaute*, S. 136).

[1] Zeer terecht is er door Rud. von Raumer op gewezen, hoe die verschuiving niet zoo plotseling gedacht mag worden, dat als »mit einem Schlag die neuen Formen an die Stelle der alten getreten wären. Wir müssen vielmehr annehmen, dass die Umwandlung dieser Formen eine allmählige war. Es muss also eine Zeit gegeben haben, in welcher beide Formen für gleichberechtet galten. Natürlich wird diese Annahme um so wahrscheinlicher, je näher sich beide Formen standen, je weniger die Veränderung den Sprechenden selbst auffiel. Daher lassen sich allmählige Vermittlungsformen nachweisen." Hij wijst dan de *dh* als zulk een overgangsletter tusschen *th* en *d* aan. (*Das Deutsche Wörterbuch der Gebr. Grimm und die Entwickelung der Deutschen Schriftsprache*; Wien, 1858, S. 25.)

[2] Scherer *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin, 1868, S 86.

[3] *Das nat. System der Sprachlaute*, u. s. w. S. 151.

opgeven. De spraakwerktuigen, dat is de organen van mond en strottenhoofd, in den gemakkelijksten en natuurlijksten stand te laten, hun meer ingewikkelde bewegingen te besparen, die zooveel mogelijk samen te smelten; — ziedaar het voornaamste, waar men naar streefde. Dat daarbij aan geen zelfbewuste werking van den spreker, geen overleg noch opzet zijnerzijds, te denken viel; dat het integendeel hoofdzakelijk slechts een even onbewust als natuurlijk beloop van zaken geldt, spreekt van zelf. Evenzeer, dat velerlei, later onderscheidenlijk opgemerkte verschijnselen, oorspronkelijk dooreenliepen en gelijktijdig voorkwamen. Deze verschijnselen laten zich dan, hoofdzakelijk, in de volgende punten samenvatten:

1. De zoogenoemde *harde* letters (want met haar, niet — als Grimm wilde — met de *zachte*, moest men aanvangen [1]) werden oorspronkelijk overal zoo gevormd, als nog heden in 't Oosten plaats grijpt: dat namelijk de stemspleet aanvankelijk dicht gesloten blijft, en zich bij 't gelijktijdig openen der klankspleet slechts weinig verbreedt, zoodat slechts de stembanden trillen en den middelijk of onmiddelijk volgenden klinker in 't leven roepen. Moet nu die letter aangeblazen, tot een zoogenoemde *aspirata*, worden, zoo verbreedt zich de stemspleet een oogenblik tot er een volle luchtstroom wordt uitgedreven, en vernauwt zich eerst dan tot het uitbrengen van den klinker.

2. De *zachte* letters worden gevormd, doordat, bij 't openen der klankspleet, de stemspleet reeds tot den klank gereed staat; om een *aspirata* te doen geboren worden, wordt dan ook hier de stemspleet geheel geopend, en daarna voor't uiten van den klinker vernauwd.

3. In deze klankvorming nu kwam daardoor eene eerste stoornis, dat men, bij 't voortbrengen der harde letters, de stemspleet niet sloot, maar de klankspleet reeds opende, terwijl de stembanden nog in dien losjens geopenden stand waren, waarin zij zich bij 't ademen doorgaans bevinden. Het gevolg daarvan was, dat de harde letters tot een soort van *aspiraten* werden; klanken althans, indien ook niet in den vollen zin des woords zoo te noemen, die dichter bij de *aangeblazen* dan bij de *harde* letters stonden. Van daar het

[1] Scherer, t. pl.

bovenvermelde verwijt der Slaven en Oosterlingen omtrent de duitsche uitspraak der *p*, *t* en *k*, en de klacht der Duitschers, dat zij de oostersche uitspraak der letters zoo moeilijk konden vatten en navolgen.

4. Bij de vorming der zoogenoemde *harde aspiraten*, maakte men 't zich waarschijnlijk eerst minder gemakkelijk, omdat het uitdrijven van den luchtstroom een voorafgaande sluiting van het strottenhoofd veel meer noodzakelijk maakte. Ook hier echter bracht men 't niet meer tot een krachtige en volle sluiting, maar stelde zich met een vernauwing der stemspleet tevreden. Het gevolg was, dat de *harde* aspiraten met de *zachte* ineensmolten.

5. Maar ook de plotselinge verbreeding van de stemspleet, die bij alle aspiraten vooraf moet gaan, vóór zij zich tot het uiten van den klinker weder vernauwt, was hinderlijk voor de toenemende vergemakkelijkingszucht; en dit te meer, als zij nu reeds op een uiterst kleine en daarom zwakke beweging was teruggebracht. Reeds was er van geen krachtig openrijten der stembanden meer sprake; het gold slechts nog een verbreeding der reeds tot fluisteren gereed staande banden, die dan nogmaals tot zulk een fluisterstand moesten overgaan. Daarom gaf men dien hinderlijken, en voor 't gehoor reeds onmerkbaar geworden middelstand geheel op, d. i. de aangeblazen letters verstierven en werden door zachte vervangen.

6. Daardoor zou nu echter het aantal dezer laatste aanmerkelijk vermeerderd, en woorden gelijkluidend zijn geworden, die anders van elkander gescheiden waren. Het spraakgevoel bezefte dat wel, en wilde het onderscheid handhaven; daar echter in de aangegeven omstandigheden een eenvoudige terugkeer op den verlaten weg tot de onmogelijkheden behoorde, zoo werd de verandering dáár bewerkstelligd, waar zij zich dat het gemakkelijkst of liever alleen liet doen: bij de oude *zachte* letters namelijk. Deze moesten nu haar plaats ontruimen, en gaven zóó als een beeld der volksverhuizing, die inderdaad niet anders dan een volksverschuiving zou kunnen heeten. De verandering dier *zachte* letters werd daardoor tot stand gebracht, dat men ze, hoewel ook vroeger reeds eenvoudiger dan de andere gevormd, nu met de meest mogelijke slapheid der spraakwerktuigen uitsprak, d. i. de stembanden niet eens meer tot elk-

ander naderen, maar in hun natuurlijken ademstand liet. Ten gevolge daarvan werden de oude *zachte* letters tot *harde*.

7. Een tweede vermenging dus, en ditmaal op 't gebied der *harde* letters. Kwam men ook deze door verdere verschuiving der oorspronkelijke *harden* te boven, zoodat zij aangeblazen en tot aspiraten werden? Daarmede ware de omloop zeker voleind, en 't getal klank- of lettergroepen weder volledig. Grimm wilde het daarom aldus, en velen verkeeren nog heden in dien waan; inderdaad echter is 't anders. Zulk eene vernieuwing der adspiraten toch ware slechts door natuurmiddelen mogelijk geweest, die, als niet meer onder 't bereik der toenmalige spraak, reeds waren prijsgegeven; terwijl de gansche klankverschuiving slechts tot stand was gekomen, om ze ontbeerlijk te maken. Neen, de onderscheiding der oude *harde* letters van de nieuw gevormde geschiedde, gelijk bij de *zachte*, in nauw verband met het kenmerkend beginsel, dat tot dusver de thans te onderscheiden woorden, ook vroeger onderscheiden had. Daar het hoofdkenmerk voor eene naïeve klankbeschouwing, met betrekking tot *harde* en *zachte* letters, dáárin bestaat, dat de eerste met krachtiger ademtocht geuit worden, moest men evenzoo trachten, om de oorspronkelijke *harde* van de nieuwe, uit de *zachte* tot haar overgekomen letters, door een verhoogde kracht te onderscheiden; en schijnt men dit nu op die wijs gedaan te hebben, dat de klankspleet langer saamgeperst, en de luchtstroom er krachtig tegen aan gedreven werd. Gelukte het dan hare opening spoedig en krachtig genoeg te bewerkstelligen, zoo kon het wel gebeuren, dat men achter de geuite letter nog een *h* meende te hooren, tot welke trap bijv. wellicht de Gothische *th* behoort. In 't algemeen evenwel gelukte zulk een krachtdadige opening niet, en schuurde de luchtstroom, bij 't doordringen, langs de randen der spleet, waardoor een zoogenoemde *spirans* of schuringsletter, · *affricata*[1], d.i. *h*, *s*, — ontstond; eerst onvolledig, gelijk van zelf sprak, maar vervolgens naast de vervangen letter optredende, of haar geheel verdringend. In 't Gothisch bestaat er aldus, in plaats eener oorspronkelijke *p* en *k*, geen *ph* en *th*, maar een *f* en *h*; de laatste voor onze *ch*.

[1] Zie over dezen, door Rumpelt het eerst aangewenden, naam en de vormingsgeschiedenis der daarmeê gedoopte letters, zijn belangrijke uitcenzetting in het *Nat. System der Sprachlaute*, S. 141.

8. Op het zelfde standpunt als de gothische, staan ook de nederduitsche en noordsche *th*. Het schijnt echter, dat de sterke drukking van den luchtstroom naar voren — aan de klankspleet — zijn kracht achter aan 't strottenhoofd verminderde, en daardoor een vernauwing van de stemspleet bewerkte, tengevolge waarvan een klankvolle *zachte* letter, inplaats der klanklooze letter geboren werd, en een *dh* naast de *th* ontstond. Intusschen was gemelde krachtdadige opening der klankspleet, in 't algemeen, op den duur niet te houden. In Nederduitschland zelf liet men haar reeds vroeg achterwege, en zoo liep de letter, die 't gold, tot de *zachte* — *d* — terug; hetzelfde, dat ook eenigen tijd later in Skandinaviën gebeurde. Op de eilanden in 't Westen — Engeland en IJsland — daarentegen vormden zich schuringletters, die eerst naast de andere letters optraden, maar deze later verdrongen; terwijl zij tevens een eenigsins verschoven stand, den zoogenoemden *interdentalen* toonden.

9. Zooveel, wat de *eerste* klankverschuiving betreft, waarbij de gothische noordsche en nederduitsche talen bleven staan, en aan welke, in enkele gevallen, ook de oostelijke volken deel namen. Wat de *tweede* of hoogduitsche aangaat, aan deze wordt wellicht wat te veel gewicht gehecht, en schijnt zij zich binnen veel engere grenzen te bewegen, dan men naar Grimms voorstelling meenen zou. Zoo gaan bijv. vooreerst de goth. *f* en *h*, in 't geheel niet — gelijk Grimm zou willen, en op allerlei gezochte gronden waarschijnlijk weet te maken — in *b* en *g* over, maar blijven ze wat ze zijn. Ten tweede blijven de goth. *b* en *g* in 't Hoogduitsch werkelijk evenzeer *b* en *g*, al spreekt men in bergstreken deze klanken met krachtigen adem uit; 't geen echter daarom nog niet als algemeen Hoogduitsch mag gelden. Ten derde staat, inplaats der goth. *p* en *k*, in 't Hoogd. *sch*, *pf*, *f* en *ch*, *h*, waaruit, in vervolg van tijd, *pf*, *f* en *k*, *ch* wordt, maar zijn dit, in geen geval, de door Grimm verlangde aspiraten. Alleen bij de tandletters doet zich een werkelijke klankverschuiving voor (*taihun*, *zehan*; *thata*, *daz*); doch ook daar is geen echte aspirata te vinden, en wordt deze door die *z* slechts vervangen. Ook hier laat zich dus eigenlijk best aannemen, dat de krachtdadige bergspraak deze wijzigingen in 't leven geroepen heeft. Zulk een krachtige, diepgehaalde ademtocht gaat niet wel met een nauwgesloten stemspleet samen, en worden daarom in Opperduitschland

de *zachte* letters niet klinkend, maar slechts fluisterend geuit. Zeker was het ook in vroegere tijden zoo, en dus niet veel noodig om de stemspleet nog verder te openen, en eerst bij toenadering, later werkelijk harde letters voort te brengen. Voor de lip- en keelletters bleef dit eene eigenaardigheid der hoogere bergspraak; bij de tandletters drong het verder door. Even als bij de eerste klankverschuiving, drongen daarop de nieuwe harde letters ook de oude tot grooter krachtsontwikkeling en 't voorbrengen van schuringletters; terwijl in den overgang van *th (dh)* tot *d* niets bevreemdends ligt, daar hij ook in Nederduitschland plaats heeft, en overal gelijkelijk geschiedt. Alleen de omstandigheid, dat zich, op grond der Hoogduitsche tongvallen, een rijke letterkunde, en later de algemeene schrijf- en spreektaal van een groot volk ontwikkelde, heeft dezen verschijnselen in de geschiedenis der beschaving een belang gegeven, waarop zij, uit het oogpunt der spraak- en taal-ontwikkeling, moeilijk aanspraak kunnen maken. Bij alle dergelijke vragen dient men wel te onderscheiden, wat algemeen menschelijk is, wat slechts van een volk, wat van een tongval, en wat eindelijk slechts van een of ander mensch persoonlijk geldt, en wachte men zich meer beperkte verschijnselen op meer algemeene over te brengen, of zelfs stelsels te bouwen op gemengde feiten [1].

Voor hoeveel of hoe weinig echter die tweede klankverschuiving bij het Hoogduitsch in werking getreden zij, op het Nederduitsch (en dat het oude [2], zoowel als ons hedendaagsche Nederlandsch) is zij in geenen deele toepasselijk. Dit is — slechts de *th* daargelaten, die er door *d* vervangen is — met het Gothisch op gelijken trap gebleven. Van daar, dat die verschuivings-wet ons, voor zoo ver zij in aanmerking komt, steeds zal kunnen strekken, Hoog- en Nederduitsche woordvormen van elkander te onderkennen, en in de verschillende Hoogduitsche tongvallen en ontwikkelingstijdvakken, de mindere of meerdere mate van Nederduitschen invloed en werking op te merken. En gelijk wij dan in Otfrieds Kristus en de Straasburger eeden nog betrekkelijk weinig

---

[1] Rumpelt, t. pl. S. 152—158.

[2] Gelijk toch Kern omtrent de Taal der Batavieren opmerkt, was dit ook op de vormen van deze reeds toepasselijk; zie zijne scherpzinnige bespiegelingen in *de Mededeelingen der Maatsch. van Ned. Letterkunde* voor 1866.

sporen van Hoogduitschen tongval zien, is dat ook vervolgens nog een tijdlang, in alle meer uit Middenduitschland stammende stukken, het geval. Het Lodewijkslied bijv. waarin, in 't laatst der negende eeuw, een monnik van St. Amand koning Lodewijk III's zege bij Jancourt op de Noormannen bezong, spreekt nog geheel in dezelfde vormen als het dichtwerk van Otfried; en bleef dit standhouden, zoo lang de keizers uit het Saxische huis den Duitschen troon bezetten. Hun eigen, oorspronkelijk Nederduitsche, tongval en de voortdurende aanraking, waardoor zij, in bijna al hun hof- en verblijfsteden, met Midden- en Nederduitschland stonden, beletten alle krachtdadiger werking van Hoogduitsche zijde, en bleven der Dnitsche taal, bij enkele Hoogduitsche tinten, die haar begonnen te kenmerken [1], voortdurend een meer Nederduitsch karakter geven. Toen echter, na de Saxen, de Zwaben, in hun Hohenstauffen, den Duitschers een nieuw keizerhuis gaven, en zich, onder dat keizerhuis, het Duitsche dicht in weelderigen bloei ontwikkelde, werd daardoor tevens een nieuw tijdvak van taalontwikkeling geboren, dat zich op de kennelijkste wijs van het vroegere onderscheidde, en onder den naam van het Middenhoogduitsche bekend staat. In dat tijdvak begon de Zuidduitsche invloed dien van 't Noorden te overheerschen, en zich steeds meer Hoogduitsche eigenaardigheden in de taalvormen te dringen, zonder dat daarom alle werking van 't Noorden bleef uitgesloten of te niet ging [2]. Met dien invloed van 't Zuiden paarde zich tevens

---

[1] Verg. Müllenhofs opmerking, »dass schon im 10en Jahrh. am hofe der Sächsischen Kaiser das hochdeutsche seine herrschaft in Nederdeutschland begann." *Denkm.* t. pl. S. XXIII.

[2] „Dass das alemannische des kaiserlichen hofes und seiner näheren Umgebung für das mittelhochdeutsche und überhaupt die hofsprache der zeit massgebend und bestimmend war, versteht sich so sehr von selbst, dass es für keinen einigermassen einsichtigen und verständigen kenner der litteratur auch nur in frage kommen kann: eine *κοινη* hat das mittelhochdeutsche freilich eben so wenig begründet, als die Staufer eine feste reichsgewalt; nicht nur behielt die hofsprache im mittleren und nördlichen Deutschland im wesentlichen unverändert ihren besonderen mundartlichen character, auch selbst im südlichen artete sie je nach den landschaften verschieden, und die mundart verrät noch bald mehr, bald weniger die heimat der Dichter; aber es gab ein ideal sprachlicher vollkommenheit und reinheit dem jeder nachtrachtete." Dez. t. pl. S. XXIV.

een, reeds van Otfrieds tijd af merkbare, ontwrichting en bekorting van vormen en uitgangen, die men niet zonder grond voor een goed deel ook aan zijn dubbelrijmende versmaat geweten heeft. Dat rijm toch, zegt Dr. Brill te recht, moest niet zelden de nog zoo vol klinkende uitgangen treffen; 't geen "een werkelijken misstand" gaf, en allengs te weeg moest brengen, dat die uitgangen als belemmerend voor de uitdrukking der gedachten, als stremmend voor den vloed der rede beschouwd, en daardoor eindelijk afgeworpen werden of tot toonloosheid afdaalden" [1]. Niet minder dan die rijm evenwel, werkte er ook de klemtoon toe mede; deze toch moest de zwakker gekleurde, de lichter aangegeven lettergrepen allengs minder doen gelden, en zoo tot verdoving van klanken en verminking van uitgangen leiden. De vroegere klankvolle buigingsklinkers *a*, *o*, of *i* verstierven tot de stomme *e*; voor 't oudere *chisalboda* kreeg men nu den middenvorm *salbete*, die later nog weder tot *salbte* werd; voor *vliuzanter: vliuzender* (*fliessender*); voor *kepono: geben;* voor *viska: vische;* voor *hasin: hasen;* terwijl de tot *e* verstorven uitgangs-*i* of *a*, in naamwoorden als *hrucki*, *nuzi*, *kahi*, *oli*, enz., in werkwoorden als *hullian*, enz., de verheldering tevens van die *u* en *o* in den stam des woords met zich bracht, en de uitspraak van *rücke*, *nüzze*, *hähe*, *öle*, *hüllen* enz., deed geboren worden. In al deze woorden der Middenhoogduitsche hof- en dichttaal, zien wij echter, in de medeklinkers, nog den Nederduitschen letterklank heerschen, en vinden er dus ook voor de zuiver Hoogduitsche harde letters in *kanc*, *keist*, *poum*, *pock*, *kanz*, enz. de Nederduitsche zachte in *ganc*, *geist*, *baum*, *boc*, *ganz*, enz., die zich ook sedert in die woorden gehandhaafd hebben. Zoo weinig uitsluitend verdient — in al hare vormen — de taal der hedendaagsche Duitschers den naam van Hoogduitsch, en is zij in tegendeel ook verder steeds met Nederduitsche bestanddeelen vermengd gebleven

Wel kwamen nu, na de Hohenstauffen, de Habsburgers op den Duitschen keizerstroon, en werd de Hoogduitsche werking, ook

---

[1] Prijsverhandeling *Over de æsthetische waarde der klassieke en moderne dichtvormen*, door Dr. W. G. Brill. Te Haarlem bij de Erven Bohn, 1857 bl. 75.

van het Zuid-Oosten uit, daardoor bevorderd; maar had dit meer op de klinkers nog, dan de medeklinkers betrekking. Met name mogen wij er het *ei*, *au*, en *eu*, voor de vroegere lange *i* en *u*, en den tweeklank *iu* in woorden als *Haus*, *Freund* en *Wein* bijv. voor *hûs*, *friunt* en *win*, uit afleiden. Wel bereidde ook de grondlegger van het nieuwe keizershuis, de eerste Rudolf, door zijne bepaalde voorschriften eener Duitsche kanselarijtaal [1], het nieuwe tijdvak der Hoogduitsche schrijftaal voor; maar bleef toch Midden-Duitschland desniettegenstaande het terrein, waarop zich hare vormen voornamelijk zouden ontwikkelen, en tot een nieuwe eenheid rijpen [2]. In de Saxische vorstendommen, die nog heden dien naam dragen — het oude Thuringen — en de daar allengs uit lager en hooger Duitsch gemengde spreek- en kanselarij-taal vindt zich de grondslag, waarop Luther, de groote kerkhervormer, de taal zijner Bijbelvertaling en die der toekomst zijner landgenooten bouwde, om zoo evenzeer in de geschiedenis der Duitsche taal, als in die der Kristelijke kerk, een nieuw tijdvak te openen [3]. Zelf in die landstreek geboren, vond hij de gereedste aanleiding hare taalvormen, gelijk zij zich voor 't schrift bepaaldelijk in de Saxische kan-

---

[1] In 1281; slechts enkele oorspronkelijke Duitsche oorkonden, die van vroeger jaren dagteekenen; de oudste schijnt van 1221. Verg. Fried. v. Raumer, *Geschichte der Hohenstaufen* 2e Ausg. VI. S. 629. Over die keizerlijke kanselarij en de Duitsche rijksdagen, „als eine der wesentlichsten Zeugungstätten der neuhochd. Gemeinsprache und als die Hauptursache ihres Uebergewichts", zie Rud. v. Raumers *Sprachgeschichtliche Wünsche* in *Die Deutschen Mundarten*, 1858, S. 241. — Verg. Müllenhoff t. pl. S. XXV: „die hauptursache ür die entstehung einer *reichsprache* im 15en Jahrh. lag gewis in der häufigen fast regelmässigen wiederkehr der reichstage; man bedurfte eines *gemeinen teutsch;* man fing an sich nach der kaiserlichen kanzlei zu richten, und diese sich wiederum in lauten und formen dem allgemeinen gebrauch an zu bequemen; wofür der umstand namentlich ins gewicht fallen muste, dass die mehrzahl der angesehensten und mächtigsten reichsfürsten dem sprachgebiet des mittleren Deutschlands angehörte; um 1500 ist, was Luther sagt, dass ihrer nachfolgen alle fürsten und könige in Deutschland, beinahe schon zu wahrheit geworden."

[2] Over een belangrijke proeve van het zich vormende Middenduitsche taaleigen der 15e eeuw, zie Bechstein. in zijn opmerkingen over Heinrich von Krosewitz uit Meissenland's *Vater unser* van 1252. (*Germania*, VIII. S. 355 ff.)

[3] Het is bovenal de bekende Duitsche geleerde Fr. Pfeiffer, die de aandacht

selarij hadden vastgesteld; maar daarbij uit de volkstaal verrijkt en verlevendigd[1], en voortdurend gelouterd en gezuiverd[2]; te bezigen, en zoo allengs dat Hoogduitsch te doen geboren worden, dat zich nog heden met dien naam genoemd vindt[3]. en dat zich, als spreek- en schrijftaal beide, zoo kennelijk van het neder- het zoogenoemde plat-Duitsch en het Nederlandsch onderscheidt. Gaan wij thans na, op welke wijze beide laatsten zich van oudsher hebben ontwikkeld en voorgedaan.

Van de Oud-Saxen, wier negend'eeuwsche schrijftaal wij in den *Heliand* leerden kennen, namen het eerste geheel, het laatste voor een goed deel zijn uitgang, maar tevens met tweederlei andere bestanddeelen gemengd. De Saxen toch, die zich, na de Franken, allengs over een deel van onzen bodem uitbreidden, en hem van het Oosten en N. Oosten uit bevolkten, vonden zich — als wij vernamen — zoowel ten Noorden en Noordwesten door de Friezen, als ten Zuidwesten door de Franken, in hun onverhinderd voortschrijden, hun algemeene bezitneming beperkt, en moesten dus ook met Friezen en Franken 's lands spraakgebied deelen·

---

op den Midden-duitschen tongval vestigde, maar hem tevens een al te uitsluitende werking toeschreef. Verg. Rudolf von Raumer (*Ueber Deutsche Rechtsschreibung;* Wien, 1855; S. 90. ff), die ook, wat Luthers werking betreft, terecht aanmerkt, dat, „so gewaltig und über alle hervorragend auch Luthers Sprache war— — — — die neu-hochdeutsche Sprache in allem Wesentlichen schon vor dem Auftreten Luthers vorhanden, und zwar nicht etwa bloss als Sprache der Säxischen Kanzlei, aus welcher sich Luthers Schriften über die andern Deutsche Länder ausgebreitet hätten; sondern als gemeinsame Schriftsprache für einen grossen Theil Deutschlands. Zweitens zeigt sich auch die Ausbreitung dieser neuhochd. Gemeinsprache in unzähligen Fällen völlig unabhängig von Luthers Einflusz." (*Sprachgeschichtliche Wünsche*, t. pl. S. 140.) Verg. ook zijne aant. in de *Germania*, 1856, S. 109.

[1] „Der Doctor fragte bei allen Deutschen nach guten Worten, wie er ihm denn ettliche Schöps abstechen liesz, damit ihm ein deutscher Fleischer berichtet, wie man ein jeder am Schaf nennt." Matthesius, in Luthers Leven.

[2] Over de menigvuldige hardheden, allengs in Luthers geschriften en vertaling gewijzigd, verg. Mundts *Geschichte der Deutschen Prosa*, S. 215 ff.

[3] Het eerst komt die naam voor in de voorrede der Rostocksche vertaling van Seb. Brants *Narrenschiff* (1519) „nu upp dat nye uth dem *Hochdutzschen* in Sassche effte Nedderlendsche Sprake gesettet," en dus geheel in den hedendaagschen zin. Verg. Rud. v. Raumers aangeh. werkjen *Ueber D. Rechtschr.* S. 92.

De eersten, die eerst 't gansche land van den Dollart tot het Zwin overstroomden, zagen wel vervolgens hun woonsteê allengs binnen veel engere grenzen bepaald, maar oefenden zeker geen geringen invloed op de vorming der latere Nederlandsche volkstaal uit. De laatsten, naar 't Westen en Zuiden voortgedrongen, en in de door hen verlaten streken door de Saxen vervangen, bleven echter met dezen en de Friezen voortdurend in 't zij vriendschappelijk 't zij vijandig verkeer. Een verkeer, dat zoowel van de zeezijde in Zeeland en Vlaanderen, als te lande van Overijsel en Gelderland uit, in 't Sticht en Zuid-Holland plaatsgreep; verschillende plaatsnamen zijn daar, om 't ons te bewijzen. Zoo moest de tongval der drie volken — gelijk die volken zelf — aanvankelijk om de overhand in deze landen kampen; maar zag men vervolgens weldra de uit hun aller eigenaardigheden gemengde, en voorts nog met een enkel Noordsch bestanddeel verrijkte landstaal geboren worden, die sedert, met de verschillende wijzigingen er door tijdverloop en omstandigheden in aangebracht, de algemeene taal van 't beschaafde Nederland gebleven is [1]. Het onvermengde Saxisch daarentegen bleef zich, tot op den huidigen dag, in den tongval van twee of drie Oost- en Noordoostelijke gewesten handhaven; in de laatste min of meer Friesch gekleurd.

In het Nederlandsch-Frankische taaleigen zijn ons, buiten het vroeger reeds vermelde verzakingsformulier en de oude vormen en-

---

[1] Vreemd mag, voor wie dit nagaat, de bevreemding van Mr. L. Ph. C. van den Bergh (in De Jagers *Taalkundig Magazijn* IV. bl. 115) heeten, waar hij 't „opmerkelijk" vindt, „dat in de 13e eeuw, de Hollandsche en Zeeuwsche tongval veel nader aan het Vlaamsch en Brabantsch, dan aan het Geldersch en Overijselsch" (voeg er nog Drentsch en Groningsch bij) „verwant is; een verschijnsel" zegt hij, „dat ik mij niet uit de geschiedenis weet te verklaren." Juist die geschiedenis toch geeft ons de oplossing aan de hand: Holland en Zeeland waren, indien ook al minder dan Brabant en Vlaanderen, allengs door Frankische stammen betreden, en betrekkelijk minder met de Saxen in aanraking geweest; de vier andere gewesten daarentegen allengs geheel en al door de Saxen ingenomen en blijvend bezet geworden. — Uit een en ander blijkt intusschen ten volle, hoe onjuist de bewering van Müllenhoff (t. pl. 5. XV) is, dat het Nederlandsch „nur die letzte rein niederdeutsche fortsetzung den fräntischen" wezen zou.

keler plaats- en persoonsnamen [1], vooral ook één belangrijk gedenkstuk uit de negende eeuw, toegekomen van blijkbaar vroegere jaren nog, dan de reeds besproken Heliand. Het is ons in eene verbrokkelde Psalmvertaling bewaard, die ons, in hare zuiverste gedeelten, de Nederlandsche taalvormen der achtste en negende eeuwen kan blootleggen, en daarom onze eerste kennisneming vereischt [2]. „Jc” zoo luidt het daar bijv.:

Ps. 54, 17. ic eft te Gode riep, inde herro behielt mi
ik echt(er) tot God riep en (de)heer behield mij

18. an avont inde an morgan inde an mitdondage
aan(den) avond en aan(den) morgen en aan(den) middag

tellon sal ik inde kundon, inde he gehorun sal.
(ver)tellen zal ik en (ver)konden en hij hooren zal.

19. irlosin sal en frithe sela mina fan then thia giuacont mi.
verlossen zal(hij) in vrede ziele mijne van den die genaken mij.

Ps. 58 v. 7. Bekerda sulun werthan te avandi, in hungger tholon sulun also
bekeerd zullen worden te avond en honger dulden zullen als

hunda, inde umbigan sulun burg. Ecce, sprecan sulun an
honden en ommegaan zullen burg. *Ecce* spreken zullen in

munde iro inde svert an leporon iro: wande we gehorda?
mond haar en zwaard in lippen haar: want wie hoorde?

Ps. 65 v. 6. Thie kierit seo an thurrithon, an fluode ovirlithon
Die (ver)keert zee in droogte, indenvloed overlijden (d.i. gaan)

sulun mit fuoti; tha sulun wir blithan an imo.
zullen met (de)voet; da(ar) zullen wij (ver)blijden in hem.

Ps. 67 v. 2. Upstandi, Got! inde testorda werthin fiunda sina, inde flient
Staat-op, God! en verstoord worden vijanden zijne, en vlieden

---

[1] Zie o.a. de verzameling door den Heer Van den Bergh in het *Taalk. Magazijn*, ter pl. gegeven.

[2] Gelijk men weet, werden deze Psalmen, vroeger in 't bezit van den Luikschen kanonnik Wachtendonk, en toen door Lipsius gebruikt, door de Hoogl. Clarisse en Ypey en Dr. Halbertsma, in De Jagers *Taalk. Magazijn* en den *Overijsselschen Almanak* voor 1838, uitgegeven. De nieuwe uitgave, ons in der tijd door Te Winkel toegezegd, is door zijn onverwachten dood niet tot stand gekomen, zoodat wij thans met die van Dr. M. Heine (Paderborn 1867) voor lief moeten nemen. Over hun Nederlandsch taaleigen, zie Te Winkels studie *Over de Psalmen van Wachtendonk*, Amsterdam, Van der Post, 1866.

thia hatodon imo fan antsceine sinin.
die haatten hem van aanschijn zijnen.

Ps. 68 v. 29. Fardiligot werthin fan buoke libbendero inde mit
Verdelgd worden van (den) boeke (der) levenden en met (den)

rehtlicon ne werthon gescrivona.
rechtvaardigen en worden geschreven.

Ps. 71 v. 8 Inde waldon sal fan sewe untes te sewe, inde fan fluode untes
En regeren zal (hij) van zee tot zee, en van vloed tot

tote gemerke ringis erthono.
mark (van den) kring (der) aarden.

Ps. 72 v. 2 Mina eft naio irruorda sint fuoti, naio utgotona sint
Mijne echt(er) na verroerd zijn voeten, na uitgegoten zijn

ganga mina.
gangen mijne.

Ps. 19 v. 1. Himila tellunt guodlicheide Godes inde werk hando sinro
(De)hemelen vertellen heerlijkheid Gods en werk handen zijner

farkundit festi. 2. Dag dagi utropizot wort, inde naht
verkondt firmament. Dag(den) dage uitrispt woord en nacht(den)

nahti cundit wisduom. 3. Ne sint spraken noh wort thero
nachte toont wijsdom. En zijn spraken noch woorden(van) die

ne werthint gihorda stemmen iro. 4 An allero erthon fuor
en worden gehoord stemmen hare. In aller aarden voer

luti iro, ind an endon ringis erthon worth iro.
(ge)luid hare, en op (de)einden krings (der)aarde woorden hare.

5 An sunnun satta selitha sina, inde he also brudegomo
In(de) zonne zette(hij) tent zijne, en hij als bruidegom

fortgangende fan betekamerin sinro mendida also wrisil
voortgaande van bedkamer zijne verblijdde(zich)als worstel(held)

te louponi weh; fan hôon himili utganc sin.
te loopene (den)weg; van hoogen hemele uitgang zijn.

Wanneer wij de woordvormen dezer Psalmen met die van 't Gothisch, gelijk wij ze boven leerden kennen, vergelijken; dan komt ons, op veel punten en plaatsen, evenzeer eenige afslijting en bekorting voor, als ze, met onze hedendaagsche taal vergeleken, een nog veel grooter weelde van uitgangen en verscheidenheid van klanken vertoonen. De *s* van den Gothischen nominatief, even als

die van den datief der persoonlijke voornaamwoorden [1], is verdwenen; het *ida* van 't verleden der zwakke werkwoorden is, op enkele plaatsen, reeds met den wortel saamgetrokken (*satta* tegenover *satida*); bij de sterke is de verdubbeling weggesmolten; de *a* van 't onzijdige meervoud is reeds afgestooten; de doffe *e*-klank heeft de plaats van klankvoller klinkers ingenomen, en wat dies meer zij. Maar bij die betrekkelijk weinige verloren klank- en woorddeelen, welk een overdaad nog bij het Nederlandsch van later tijd! Hoeveel voller en algemeener de verbuiging der naamwoorden, hoeveel klankrijker de uitgangen der werkwoorden, hoeveel oorspronkelijker de vorm van beiden in 't algemeen! *Umbi* (ons *ombe*, *omme*, *om*), *sewe* (ons *zee*), *avandi*, *dagi*, *nahti* (ons *avonde*, *dage*, *nachte*), *erthon* en *erthono* (ons *aarde*), *gangan* (ons *gangen*), *mina*, *sina* (ons *mijne*, *zijne*); *ginacont*, *tellunt*, *werthint*, voor ons *genaken*, (ver)*tellen*, *worden*; *bekerdo*, *utgotona* voor ons *bekeerd* en *uit* (*ge*)*goten*; *eft*, voor ons geheel verloren *echt*, in *echter* of *efter*; *hando*, *also*, voor ons *handen*, *als*; *sinro*, voor ons *zijnre*, *zijner*; — alles thans te vergeefs gezochte woordbuiging en uitgangen. Zou men een enkele van deze op 't oorspronkelijke Latijn — aan 't welk zich de vertaler in 't algemeen zoo stiptelijk hield — willen terug brengen; het zou alleen met die beide verborgen verleden deelwoorden (*bekerdo* en *utgotona*) zijn kunnen, waar het Duitsche taaleigen zulk een verbuiging achter 't hulpwerkwoord niet schijnt te kennen. Men mag er echter niet aan denken, daartoe bijv. ook den vollen uitgang van 't meervoud der werkwoorden (gena*cont*, enz.) te brengen [2], die wel degelijk (verg. slechts den

---

1 Van 's gelijken de Gott. *k* (D. *ch*) van den vierden naamval; in het wederkeerende *zich* (acc. van *zi*, *zij*) is die echter, maar met Duitschen tongslag (in 't Saxisch als in 't Gotisch luidde het *sik*) behouden; waarschijnlijk door dat wij het woord eerst betrekkelijk later van de Duitschers en dus in Duitschen vorm overnamen, ons oorspronkelijk van het mann. *hem*, of, waar 't een vrouw gold, van 't bezittelijk *haar* bedienende.

2 Gelijk bijv. Prof. Clarisse dat vragenderwijs oppert (*Taalk. Magazijn* III blz, 553); hij, die anders zoo juist opmerkt: dat door die gebondenheid aan 't Latijn, wel de „opvolging der woorden en somtijds daarbij plaats hebbende regering" gewijzigd kan zijn, maar dat zij den „grond van de taal niet raakt, noch veelmin deze in een on-Duitsche verkeert." (Afd. t. pl.)

Gothischen uitgang *and*) oorspronkelijk heeten mag, en slechts in 't Saxisch tot de enkele *t* is saamgetrokken en ingekort, gelijk zij in den Heliand doorgaande voorkomt, en uit den mond aller Saxen (als nog dagelijks bijv. op de straten van Deventer) gehoord wordt. In 't Frankisch daarentegen, gelijk in 't Middenduitsch, liet men van dien uitgang, juist omgekeerd, allengs de *t* vallen, en bracht zoo dat *en* te weeg, dat onzer beschaafde spreektaal, tegenover den tongval der Deventer en andere Saxen — die de 3 personen van 't meervoud alle gelijkelijk op *t* (oorspronkelijk *ad*) laten eindigen — met onze schrijftaal eigen is. Eene andere Saxische eigenaardigheid, in den Heliand zoowel als in Saxische plaatsnamen ten onzent (Muthon, Liethemuthen enz.) op te merken, is de vervloeying van *und* met klankverlenging der *u*, waar het Frankisch — en het Nederlandsch — die *nd* — met verkorting der *u* tot *o* — behouden (verg. *IJselmonde* tegenover *IJselmuiden*). In onze Psalmen zien wij hier en daar nog het oorspronkelijke *munde* voorkomen. Een groot gemis in deze Psalmvertaling is het door de omstandigheden veroorzaakte gebrek aan de — als lidwoorden gebezigde — voornaamwoorden [1], gelijk wij die in den Heliand zien gebruiken; maar die hier, door de letterlijke aansluiting aan het lidwoordloos Latijn, om welks vertaling het te doen was, zijn weggebleven. Latere geschriften brengen ze ons echter in toenemende mate, en steeds meer geregelde en ordelijke aanwending. Wij vinden ze bijv., bijna gelijkluidend met onze eigene (van dien tijd), in het ons uit de dertiende eeuw toegekomen rechtsboek van den Saxenspiegel, waaruit wij ter vergelijking thans eenige zinsneden willen aanhalen:

„Die rechtere sal ôk plegen enes schildes unde enes sverdes *deme*, den man sculdeget, of hes bedarf. — De rechtere sal *tvene* boden geven *ir iewederme* die dar vechten solen, die *da sên* dat men se *gerwe* na rechter wônheit. Leder unde lynen ding muten se andun, alse vele alse willet. Hovet unde vuete sint *yn* vore

---

[1] „Gleich dem persönlichen Pron. beim Verbum steht er anfangs beim Nomen, in besonderen fällen als herzugerufner seltner geleiter nachdrucksam; bald zur bürde geworden schleppt er sich fast allenthalben mit.“ J. Grimm (*Gramm.* IV, S. 866.)

blôt, unde an den henden ne solen se nicht *wen* dunne hantzeken hebben; ên blot svert in der hant unde ên umme gegort *oder* tvei; dat stât an *irme* hore. — Vor den richteren solen se beide gegerwet gân unde sveren, die êne dat die scult wâr si, dar he *yne* umme beklaget hevet, unde die andere dat hi unsculdich si, dat yn Got so helpe to *irme* kampe. Die *sunnen* sal men yn gelike delen, alse irst to sammene gât," enz.

Wij hebben 't niet noodig geoordeeld, hier nog eene vertaling bij te voegen, en alleen die woorden in loopende letters aangegeven, die om eene of andere reden onze nadere opmerkzaamheid verdienen. In 't algemeen zal men opmerken, welk een verdoving van klanken en slinking van vormen hier, sedert drie eeuwen, heeft plaats gegrepen, zonder dat men toch zal aarselen in deze wetsbepalingen dezelfde — slechts aanmerkelijk gewijzigde — taal met die van den Heliand, en een verwante met die der Psalmen te erkennen. Behoorlijk verbogen lidwoorden zijn hier overvloedig voorhanden: *die* (ons eigen oude *die*, thans *de*, waarmede het ook hier reeds afwisselt), *der*, *den*; datzelfde *den* nog als verbogen naamval van 't aanwijzend voorn., waar het bij ons *dien* luidt; *deme* met de verouderde *m*, als derden naamval van 't zelfde voornaamwoord; van persoonlijke voornaamwoorden de meer Duitsch luidende *in*, *yn* of *yne*, *irme*, voor ons *haar* (of *'er*), *hem* en *hen*, en *haren* [1]. *Tvene* is ons verbogen *twee*, gelijk *sunnen* nog de volle verbuigingsvorm in den vierden naamval van *zonne* (thans *zon*) geeft; in *sén* (spreek uit *seen*) vinden wij dezelfde gerekte en plattere uitspraak voor ons *zien*, als in *den* voor ons *dien*, die den Saxen steeds eigen is; in *hevet*, *hovet*, *beklaget* zien wij nog den langeren vorm

---

[1] Terecht maakt intusschen Te Winkel, voor dergelijke ook in de Psalmen voorkomende vormen, de opmerking, dat men ze verkeerdelijk voor on-Nederlandsch zou willen doen doorgaan. Zij „kunnen", in dit opzicht, slechts bedenking geven aan hen, die met het Midden-Nederlandsch onbekend zijn, en het Nieuw-Nederlandsch niet goed beluisterd hebben. Wie geen vreemdeling is in onze Mnl. schrijvers, weet, dat zij *en* of *ene* en *et*, zonder *h*, in de plaats van *hem* en *het* enklitisch bezigden: *hi sloeghen*, *hieten*, *grepene*, *saeghet*, enz. voor *hij sloeg hem*, *beval hem*, *greep hem*, *zag het*, enz. *Iro* leeft nog onder den vorm *er* b.v. in uitdrukkingen als: *hier zijn stalen pennen, zoek* er (d. i. *van haar* of die pennen) *de beste uit.*" t. pl. bl. 6.

voor 't saamgetrokken *heeft*, *hoofd*, *beklaagd; jewederne* staat voor *jewederen* (saamgetrokken tot *iederen*), gelijk *irme* voor *irem* (ons *haren*); *gerwen* (*klaar maken*) komt nog bij Kiliaen voor; *unde*, *då*, *oder*, en *wen* (*behalve*) zijn geheel Duitsche uitdrukkingen, het laatste ook in 't Duitsch verouderd; de *u* voor onze *oe* verklaart zich lichtelijk door de oorspronkelijke uitspraak; het verkleinwoord *hantzeken*, eindelijk, zal wel voor niemand duister zijn, die weet dat men *wanten* in Overijsel nog heden *hansen* noemt.

Slaan wij thans nog een oog op het Friesch, vóór wij tot de kennisneming van het reeds tot zelfstandige lands- en volkstaal ontwikkelde, zoogenoemde Midden-nederlandsch, overgaan. Ziehier de woorden, waarin het Oud-friesche landrecht, bewesten de Lauwers, der moeder verbiedt, haar kinds erfgoed te vervreemden en den naïeven trant, waarop het de daarbij toe te laten uitzonderingen schetst:

Hweerso dyo moder *her* kyndes eerwe foerkapet iefta foerwixlet, mit her
Waarzoo de moeder haar kinds erve verkoopt ofte verwisselt, met haar

fryanda reed, eer dat kynd ierich is; als *hit* ierich se
vrienden raad eer dat kind jarig is (tot zijn jaren komt); als het jarig zij,

likie hem die kaep so halde hitten, ende liker hem naet, so fare hit oen
lijkt hem die koop zoo houde het hem, en lijkt hij hem niet, zoo vare het op

sin ayn eerwe, enz. Hitne se dat hioet seldhabbe ief seth, ief wixled,
zijn eigen erve, enz. Het en zij dat zij 't verkocht hebbe of verzet, of verwisseld,

truch dera tria haudneda een, deer hio dis kyndes des lives mede hulp.
door dezer drie hoofdnooden een, daar zij dezes kinds des lijfs mede holp.

Dyo forme need is: hweerso een kynd iongh is finsen ende litered noerd wr
De eerste nood is: waarzoo een kind jong is (ge)vangen en geboeid noord over

hef iefta suther wr birgh, soe moet dio moder her kyndes eerwe
haf(zee) ofte zuiden over berg, zoo moet de moeder haar kinds erve

setta ende *sella*, ende her kynd *lesa*, ende des lives bihelpa. Dio oder need is
(ver)zetten en verkoopen en haar kind lossen, en des lijfs helpen. De ander nood is:

ief dat iere diore wirdat, ende dio heta honger aer dat land faert, ende dat
of dat jaar dor wordt, en de heete honger over dat land vaart, en dat

kynd honger *sterva* wil, so moet dio moder her kyndes eerwe setta ende sella,
kind (van) honger sterven wil, zoo moet de moeder haar kinds erve verzetten
en verkoopen,

ende capia her bern ku ende ey ende coern, deer men da kynde des lives mede
en koopen haar spruit koe en ooi (schaap) en koorn, daar men dat kind des lijfs mede

helpe. Dic tredde need is: als dat kynd is al stocknaken ieften huuslaes, ende
helpe. De derde nood is: als dat kind is al(geheel) naakt ofte huizeloos en

dan dio twestere nevil ende calda winter oencomt, so faert allermanick oen syn
dan de duistere nevel en koude winter opkomt, zoo vaart iedereen op zijn

hof ende oen syn huus, ende an warme gaten, ende da wylda dier seket dijn holla
hof en op zijn huis, en in warme vertrekken, en dat wilde dier zoekt den hollen

baem ende der birgha hly al deer hit syn lyf oen bihalda mey; so weynet
boom en der bergen schut al daar het zijn lijf op behouden mag; zoo weent

ende scryt dat onieriga kynd, ende wyst dan syn nakena lyve ende syn huuslaes
en schreit dat onjarige kind, en wijst dan zijn naakte lijf en zijn huisloosheid

ende sijn fader, der him *reda* skuld toienst dyn honger ende winter nevilcald
en zijn vader, die hem redden zou tegens den honger en winter nevelkoud,

dat hi so diepe ende dimme metta foiwer neylen is, onder eke ende onder da eerda
dat hij zoo diep en somber met vier nagelen is onder eik(enhout) en onder de aarde

bisloten ende bitacht; — so moet dio moder *her* kyndes eerwe setta ende sella, om-
besloten en bedekt; — zoo moet de moeder haar kinds erve verpanden en verkoopen, op-

dat hio da behield habbe ende biwaer also lang, so hit onierich is, dat hit oen
dat ze dat bestuur hebbe en bewaring, alzoo lang, als het onjarig is, dat het door

forste ner oen honger neat forfare.
vorst noch door honger niet verga.

Daargelaten eenige in den tijd der teboekstelling reeds wat afgesleten vormen, en verdoofde letterklanken, als *d* voor *th*, *o* voor *u*, en andere, die in 't vroegere Friesch nog in ongerepten staat voorhanden waren, maar hier aan die van 't midden en later Nederlandsch gelijk zijn; moet onze aandacht vooral op een drietal, hier door loopende letters opzettelijk aangegeven punten vallen, waarin het Nederlandsch bepaaldelijk den Frieschen invloed bespeuren laat: de vormen *het* en *haar* van 't persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord, en de in de Hollandsche spreektaal nog altoos uitkomende, afbijting van den werkwoords uitgang *-en*. Beide eerste heeft het

met het Angelsaxisch tegenover 't Oudsaxisch gemeen; in het laatste staat het met het oud-Noordsch op ééne lijn, waar evenzeer het werkwoord niet op *n* maar *a* uitgaat, terwijl in 't Ang. Sax. de *e*, in plaats der *a*, gevonden wordt.

Nemen wij nu, na dit Friesch, het oudste ons in proza toegekomen Midden-Nederlandsch in oogenschouw, dat bijv. der Keur, door den Roomschkoning Willem aan zijne Stad van Middelburg verleend [1], om het, zoowel in zijne afwijkingen van het taaleigen des Saxenspiegels en van 't Friesche landrecht, als in zijne slinking en afkorting van vormen, tegenover het Oud-Nederlandsch der Psalmen, te leeren kennen:

„In de name des Vaders ende des Soens ende des *heleghes* Ghests — *Omme* zonderlanghe vrienschepe *dar* wi bi minnen de portirs van Middelburch, gheven wi *hem* dese choere ende *dit* recht. — Ende verbieden dat bi onser *koninghleker* gheweld, ende onser *graveleker* gheweld, dat *niemene weder* dese chore ne doe; ende die dat dade, hi soude hebben onsen evelen moed, behouden in *allen* sticken onser *koningleker* ere ende recht, ende onser *graveleker*."

Wij zien hier dezelfde klankversterving en vormverarming plaats grijpen, die wij in de wetsartikelen van den Saxenspiegel en 't Landrecht reeds opmerkten. Toch is er, van den vroegeren overvloed van uitgangen en klinkers. nog genoeg overgebleven, om ons, tegenover onze hedendaagsche taalvormen, de midden-Nederlandsche rijk te doen achten. De sterkverbogen bijvoegelijke naamwoorden bijv. hebben eene met de zelfstandige samenstemmende verbuiging: *heleges* voor ons verzwakte *heiligen; koninklijker* en *gravelijker* — beiden wel met korter uitgang dan het oude *-ero*, maar — voller toch dan ons *-e; omme*, wel minder oorspronkelijk dan 't oude *ombe*, maar nog niet tot *om* afgekort; even zoo ook *allen* en *onser*,

---

[1] Daar de bekende Keur van Brussel, van 1229, gebleken is een vertaling van later dagteekening te zijn, is het oudste ons toegekomen Midden-Nederlandsch proza dat van 1249, dat in de prijsverhandeling van den jongen Serrure (*Geschiedenis der Nederl. en Fransche Letterkunde in de Graefschap Vlaenderen*, enz) blz. 88 voorkomt. De Middelburgsche Keur is echter van slechts vier jaar later, maar zoo van inhoud als omvang belangrijker. In het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* (Amsterdam en 's Gravenhage, 1866) ziet zij thans (blz. 310) in haar geheel het licht.

nog in den verbogen naamval, door de zinsverhouding gevorderd; *niemene* nog door geen afsluitende *t* of *d* van alle verbuiging voor goed verstoken. Tegenover het gelijktijdige Midden-Saksisch vinden wij weinig verschil, dan het reeds opgemerkte in 't persoonlijke voornaamwoord, en dat van de *o* en *oe* voor *u*; een voorzetsel als *weder* thans bij ons slechts in samenstellingen nog voorhanden) heeft het er mede gemeen, even als het gebruik van den enkelen gesloten klinker (die zich dan echter met open klank liet hooren), in een woord als *dar*.

Die klinkers nu maken als het hoofdbeginsel uit, waarvan geheel de taalbouw van het Neder- (wil men plat-)Duitsch, zoo in eigen ontwikkeling, als in zijn toenemend onderscheid van de latere (beschaafde) Nederlandsche spreek- en schrijftaal, uitgaat. De rustige, koelbloedige gemoedsaard, die steeds de kenmerkende eigenschap van den Nederduitscher — met name den Sax — geweest is; die in zijn zwaarwichtige traagheid, zijn tekortkoming in werkdadige warmte, een ook heden nog kennelijke schaduwzij heeft; die gemoedsaard uit zich, in geen geringe mate, ook in de vormen en klanken zijner taal. Met een logge, een bijna vadzige weelde, op haar doode gemak — gelijk men 't noemt — pleegt deze, van oudsher, de klinkers van ieder hoofdlettergreep te rekken, blijft er met een kennelijk welbehagen op rusten, en verlengt boven mate hun duur. Ten koste der medeklinkers en enkeler toonlooze lettergrepen, verspilt zij al den adem harer longen op den klinker, die de hoofdrol in 't woord speelt. De oorspronkelijke, de kenmerkende klank van dien klinker gaat daardoor in zijne gerekte uitspraak te loor, vervloeit en ontbindt zich in zijn verlengde werking. De heldere en open *i* van den tweeklank *ie* gaat voor den Sax in een gerekte *ee* verloren, die, bij toenemende verscherping, zelfs in een krijschende *ei* ontaardt. De *oe* verwate t hem tot een boven haar krachten gerekte *o*, die zich tot een wanluidend *ou* verscherpen kan: *miin léé-ve mó-eder* zal de Deventenaar zeggen, en de Groninger van zijn *goude* leven aan 't *Reitdeip* spreken [1]. De gesloten *u* in *und* wordt met verlies der

[1] Dat het Groningsch — op zijn enkele Friesche tinten na — slechts een wat scherper en krijschender Saxisch dan 't Deventersch is, zal ieder in 't

n tot een open *u* verlengd; de open *u* zelf tot een plompe *oe*; de open *a* tot *ao*, de gesloten *a* tot *ò*, de gesloten, en in de Hollandsche spreektaal verdoofde *e* van 't verbogen lidwoord wordt een gerekte en verscherpte *è*: „pik, pik, pik, waor sol *dèn* man staon?" plag mijn Deventer-Saxische kindermeisjen te zeggen, als ze zich met mijn oudste zoontjen in een bekend kinderspel bezig hield. De zelfde stomme *e*, als uitgang der naamwoorden in 't Hollandsch afgekort, blijft in dat Saxisch na slepen: *katte* voor *kat*, *tromme* voor *trom*, enz. De open *e* luidt *eu*, de *er* (in 't Holl. tot *aar* geworden) *eer*. De Deventer huismoeder of keukenmeid, die om een maaltjen aardappelen naar de markt gaat, vraagt daar naar *éér'pels*, en geeft, uit troetelmin voor den hoofdklinker, den ganschen volgenden lettergreep prijs. „Zaks' (*of* wiks') *oe* langen?" vraagt haar de boer op zijn beurt, en geeft om *l* noch *i* noch *e*, die alle voor die gesloten *a* of *i* moeten wijken. — Dat alles is onverbasterde Saxische volkstaal, gelijk men ze (met slechts geringe klankschakeering en luttel vormverschil) in onze Oost- en Noordoostelijke gewesten niet alleen, maar in Munster- en Oostfriesland, in Holstein, Olden- en Mecklenburg, en verder nog hooren kan [1]. „Dei" zoo zingt bijv. de Osenbrugger op Dertiendag:

oor dringen, die het laatste, in zijn volle scherpte, van een onverbasterde Deventer-Saxenlong hoort uitgaan.

[1] Waarbij in 't oog te houden valt, dat, hoe onvermengder Saxisch, des te gerekter de klinkers; hoe verder Noord-Duitschland in, hoe betrekkelijk korter. De spraak der Oostfriezen is reeds veel gerekter en slepender dan die der Jeveranen, en die van deze dan 't Oldenburgsch; de Holsteiners korten de uitgangs-*e* van 't zelfst. naamw. reeds af. Verg. daaromtrent Dr. J. Goltschmidt, *Der Oldenburger in Sprache und Sprüchwort*; Oldenburg, 1847. S. 19. —

Van den Mecklenburger tongval is thans een geheel wetenschappelijk bewerkte spraakkunst verschenen, die hem, naar zijn ouder en jonger vorm, historisch blootlegt (*Grammatik des Mecklenburgischen Dialektes älterer und neuerer Zeit*. Gekrönte Preisschrift van Karl Nerger, Leipzich. 1869). Ook daar wordt „das Altsächsische als die eigentliche Quelle" beschouwd, „aus welcher der meckl. dialect, nur wenig von anderem Einflusse getrübt, sich herleitete," al kan men „den bestehenden Zusammenhang durch eine fortlaufende Reihe von Sprachdenkmälern nicht aufzeigen; da einerseits das Altsächsische vor dem Jahre 1000 verschwindet, und andererseits in Mecklenburg bis gegen 1300 das Lateinische allein die Sprache des schriftlichen Verkehrs bildete." Eerst van dit laatste

Dei hilge drei könnige gaot herum,
Kiket in alle huuser sik um,
Kiket in alle ecken un houcke,
Souket in alle wiemen un slouke.

In het Oostfriesch van de Noordkust schrijft men:

„'t Wer veur'n lutje veertien dâg, as 'k ni anners wêt, do gung Jim Tadden — he's bakker mu'j wête'n — ik segg: do gung Jim T. juust na d'meullen to, um en sakvul mèl to hâl'n. Alse noe siin gang so hendruusselt, heurt he van Lubb Lubbes siin huus her 'n wambannig geschèl un gebalsk" [1].

Jeversche tongval [2]: „'t wêr ênmâl 'n Amtman, dé wêr vurném un stolt, assen Amtman man jichters wèsen kan, un wat he man uutsinnen kun, um de boer'n to trib'leern, dat dee he. Enmalins, twèr juest Micheeli markt wèsen un al wat duester, do kèm Ianhinnirk van de stat na huus, un harr en lutken deur de floenken. Wat siin frô wer, de wér ook noch all'n bèten nêschirich, as de fronslue tuskentiets wol bunt, un wat wul see der doch van 't markt hebb'n, un dô mus he aer dan so van dit un van dat vertellen."

Kinderrijmen uit Mecklenburg [3]:

Bim, bam, beyer!
Köster mag keen eyer:

---

jaar af staat ons een reeks van taalbescheiden ten dienste, over welke de schrijver achtervolgens handelt. Aan elk, die 't om de nadere kennis der taal niet alleen. waarin Frits Reuter zijn voortreffelijke geschriften stelde, maar die ook onzer eigene Ooster- en Noorderlandstreken te doen is, bevelen wij zijn boekjen ten zeerste aan.

[1] *Die Deutschen Mundarten.* IV. S. 121: „'t Was voor een kleine veertien daag, als 'k anders niet weet, toen ging J. T. juist naar den molen toe, om een zak vol meel te halen. Als hij zijn gang nu zoo heen drost, hoort hij, van L. L. zijn huis her, een onbandig gescheld en gebalk."

[2] Ald. III. S. 273: „Er was eens een ambtman, die was voornaam en trotsch, als een ambtman soms wezen kan, en wat hij maar verzinnen kon, om de boeren te plagen, dat deed hij. Eensjens (eig. *eenmaal eens)*, 't was juist Michaëlis-kermis geweest en al wat duister, toen kwam Jan Hendrik van de stad naar huis en had een beetjen door de vlerken (was wat aangeschoten). Die zijn vrouw was, die was ook nog al een beetjen nieuwsgierig, als de vrouwsluî tusschen beiden wel zijn, en wàt woû ze er toch van de kermis hebben, en toen moest hij haar dan zoo van dit en van dat vertellen."

[3] Ald. V. S. 272.

Wat mag he dann?
Speck inne pan;
Dat's 'n ollen leckerman!
Dans mit de bruut, dans mit de braut,
De slachter stuurt sien dochter uut,
Mit de lèwer, mit de lung,
Mit de poolsche osseatung.

Een Sint Martensdeun uit de buurt van Leer[1]:

Heissa, Sunte Marten!
Dei kojen dragen starten.
Dei ossen dragen horens.
Kerken dragen torens,
Torens dragen klokken;
Moi meisjes dragen rokken.
Dei wichter sund viletjes,
Dei drazen golden ketjes;
Dei junkse sund van handeblomen,
Dei moten dei wichter dei neers uutsonen.

En thans nog wat Deventersch en Overijselsch uit de stad zelf en haar omtrek[2]:

„Effenwel ik mach die vroome luukens nog wel liin. Somtiids mö'j wat op ouw zakken passen, moar de meisten lekt zoo te zeggen nummes en streuken in de wège, en dan he'j der wel onder um huzen up te bouwen Dee 't meeste op oeur roast en angoat, zint vake nog joa zoo onhebbelike. Doar ze dan bezonder schik in hebt, da's, um heel in 't geniip up 'n boerendèle noa mekare too te schoeven, en dan prèkt der umsgeliik eene up 'n toafel of up en tonne, net as'n domenee. Effenwels, a'i mi noa de rechte waorheit vroagt, of ze dan 'n beffe onder 't kluntjen hebt, dat zo'k ou neet kunnen zeggen. Moar as der meer as twintig zint, dan mot ze drossen; dat steet in de Code-penal weet-i? as de borgemeister 't neet mach willen liin"

Een boer op de markt te Deventer tot een heerenknecht: „Nou, i sprekt ook gien eene sprèke. — He'j sliitazie an't benul? Hawoar,

---

[1] Ald. S. 282.

[2] Zie de beide geestige stukjens van wijlen Mr. T. W. van Marle. *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, 1837, bl. 64, en 1836, bl. 148.

he'j de kool: hold ouw benne maor bi. Tameekes de groetenisse an ouw meneer. A'j tookemweke weer zoo stoermoelig of zoo deune inne kop zint, dan komt leever vriidag over achttage, en zekt offe nergens gien zinnigheit an hef. Hee! i hebt mi 'n Emter viere in de voest 'estopt. Nee, dee ku 'j my ummebuten. Bedankt veur miin en veur de meuite. Ai nou te vrene zint, dan pakt ouw koopmanschop maor oppen pokkel, en slept ze n'huus. Dag ook."

Van ditzelve Saxisch — om 't zoo te blijven noemen — dit Nederduitsch uit onze Ooster- en Noorder-, en de Duitsche Noordwest-streken, is ons, zoo goed als de spreektaal van heden, de beschaafde schrijftaal, en dat zoowel in boeken- als brieven-taal van de laatst verloopen eeuwen bewaard, die wij thans, in haar onderscheid van gene en tevens van onze eigene schrijftaal van vroeger en thans, willen nagaan.

In Mecklenburg gaf de Rostocker pred^t^ Nic. Gryse, in 1504, een Leeken-bijbel in 't licht, waarin het onder anderen heet[1]:

„Thom beslute ys ock disse hystorie hirby thomerckende, dat ein vader sinem söhne, so van em reyset, dysse dryerley lere tho lest gegeven heft: erstliken, he scholde vlytigen thor kercken gahn; daerna, dat he sick vör böse gezelschop scholde höden; unde tho lest, sik ock fyne in de lüde schicken. Alse he nu uthreyset, kümpt he in eines koninges hoff tho denste, und dewyle he sick na synes vaders leren stedes richtede, segende en Godt ricklicken, dat he van dem köninge leef und werdt geholden wart, und balde hoch hervör kumpt. Datselve verdrot den anderen have-denern; darunder ein arglystiger ohrenbleser en mit lögen by dem köninge heimliken angift, als dreve he untucht mit der köninginnen", enz.

De jonge gravin Neda van Oostfriesland schreef in 1511, uit het klooster Mariëndaal bij Norden, aan Graaf Edzard, haar vader[2]:

„Iuwer genaden leeften wil gheleven toe weeten, dat ik my hebbe cleden laten nae der gestlicheit, en mijn haer is my afgesneden, daer ik ju een strenghe van sende. Werde, leeve vader, hadd' et my neet ghedaen dat loen[3], dat ik daer over hope toe ontfaen,

[1] *Die Deutschen Mundarten*, t. pl. S. 413.

[2] Ald. II, S. 263.

[3] T. pl. staat *toen*, maar blijkbaar ten onrechte, even zoo aan 't slot *spane*

en ook vorder de leefte mijn lewe heer vaders, ik hadde my daer neet in overgheven kunnen, want al mijn daghen[1] heft my toe cloester ghan seer enthegen wesen. Maer mijn leeve Heer vader sal nimmer neet van my begheren, daer ik sijn leefte in ongehoerigh wil sijn. Leeve Heer vader, ik syn nu wal toe vreden, en hebbe my heel overgheven in de hand Godes, en hape up het Jufferenghebet, de al toesamen soe hartlyk voer my bidden, dat ik noch een goet geestlyk mensche wil leven en sterven; en wil, nachtes en daghes, voer mijn leeve weerde Heer vader, en myne leeve vrou moeder, en ook mijn leeve grote moeder, en voerder voor mij(n) ander leeve vrende, levendigh en doet, bidden."

Zooveel de Rostocksche preek naar de Duitsche, zooveel helt de brief der arme kloosterjonkvrouw naar de Nederlandsche zijde over, en mist bijv. in zijn *bidden* (voor 't Saxisch *bidt*) een eigenaardigheid van den Saxischen tongval; slechts in 't gerekte *ee* voor *ie*, en *a* voor *o* (verg. ook het *have* voor *hove*, bij den Rostocker) laat zich die hooren. Zoowel de een als de ander verschillen echter, in 't handhaven der buigingsvormen, aanmerkelijk van de volkstaal; wat bij den gemeenzamen briefstijl nog te meer opmerking verdient. Heeft de jonge gravin ook den vierden naamval van 't voornaamwoord, bij haar *vader* en grootmoeder verzaakt, bij dat van haar *moeder* houdt ze den vrouwelijken uitgang. Even zoo heeft zij *genade* en *leefte* de eerste maal nog verbogen, schrijft *nae der g.*, *nachtes en dages*, *Godes*, *sende*, enz., en dus juist zóó waarschijnlijk, als zij, nu eens de buiging verzuimende dan weder haar erkennende, gesproken hebben zal. Wij merken voorts het betrekkelijke voornaamwoord *de* (voor 't tegenwoordig *die*) op, even als in onze eigen Midden-Nederlandsche geschriften met *die* wisselend, om er naderhand door vervangen te worden, en zelf zijn plaats als lidwoord in te nemen. Dat beide oorspronkelijk één en hetzelfde (aanwijzende) voornaamwoord waren, slechts op verschillende wijze uitgesproken (met *ee* namelijk, gelijk het onze psalmzingende boeren nog doen, en *ie*) zal wel geen nader betoog behoeven. Kennelijk onderscheidt het zich in beide vormen (*de* en

---

voor *spare;* de uitgever weet dan ook met beiden geen weg.

[3] T. pl. *daglic*, blijkbaar fout.

die) van het Hoogduitsche *der*. Oorspronkelijk luidde het, in 't oud-Saxisch, in de drie geslachten: *thie*, *thiu*, *that* [1], vervolgens, met de doorgaande verzachting der *th*: *de* of *die*, *die*, *dat*. Dit *dat* zag dan echter, als lidwoord, zijn plaats innemen door het onzijdige van 't derde persoons voornaamwoord *het*, waarbij — gelijk wij reeds konden opmerken — dezelfde invloed werkzaam was, dien wij ook in het Nederlandsche *haar* hebben waargenomen. Verbogen naamvallen zijn er ons in 't Midden-Nederlandsch geen andere, dan *des*, *der* en *den*, bekend; welke eersten, door de omschrijvende werking van 't voorzetsel *van*, en (in de volksspraak) van 't bezittelijk voornaamwoord, allengs meer voor deftiger taal bewaard bleven, in de dagelijksche spreektaal daarentegen geheel in onbruik raakten. Het verbogen *den*, in zijn gesloten vorm, dreef daarenboven, in de volkstaal van een groot deel der Nederlanden, het zwakkere *de* geheel van de baan, en voert er, als meer nadrukkelijk aanwijzend lidwoord (om 't zoo te noemen) [2] den boventoon. Dit zal evenwel niemand verwonderen, die bedenkt, hoe hetzelfde woord in 't Angelsaxisch thans niet eens die *n* behouden heeft, maar tot het Engelsche *the* verzwakt is. In 't Nederduitsch zagen wij in den mannelijken datief nog de oorspronkelijke *m* bewaard, die echter op Nederlandschen bodem — zoo ver onze Midden-Nederlandsche bronnen reiken — niet voorkomt, en wordt zij er in den Beyerschen Graventijd hier of daar aangetroffen, zeker aan Duitschen invloed geweten worden moet. Oorspronkelijk werd dat lidwoord, ook waar het voorzetsel tot stiptere aanduiding der zinsverhoudingen werd aangenomen, in den oorspronkelijken, verbogen vorm gebezigd, die de woordvoeging vereischte; maar allengs moest die buiging verwaarloosd worden, daar het voorzetsel natuurlijk volstond, om de bepaalde betrekking aan te geven [3]. De spreektaal ging daarin voor, de schrijftaal volgde;

---

[1] In 't Gothisch *sa*, *so*, *thata*; in 't Angel-Saxisch, nog met behoud der schuringsletter: *se*, *seo*, *thät*; O.H.Duitsch: *der*, *diu*, *daz*.

[2] Ook als voornaamwoord: „*dèn* is dood", gelijk men bijv. te Deventer zegt als er „'n doye moes (muis) in de valle" ligt.

[3] „Man kann nie sagen," zegt J. Grimm dan ook (*Deutsche Gramm.* IV. S. 367) „dass der artikel die nominalflexion vertrete; *die kraft, verlorene casus zu ersetzen, beruht in präpositionen*". Slechts voor zooverre dan echter dat

eerst in enkele zinsneden, vervolgens meer algemeen. Nooit echter zóó algemeen, of in enkele, eenmaal geijkte uitdrukkingen, en daar, waar het voorzetsel met het lidwoord versmolten en als één geworden was, bleef de buiging — in schrijftaal beide en spreektaal — bewaard: *metter*, *uitter*, *in der*, *opten* (in den eigennaam Optenoort bijv.)', *vander* of zelfs *ver* (in andere eigennamen) enz. ook *ten*, *ter* (voor *te den*, *te der*, in *terwijl* bijv.), *binnen's*, *buiten's;* terwijl daarentegen het vrouwelijke *binnen der*, *buiten der* (gelijk het evenzeer eerst luidde) die buigings *r* heeft zien verloren gaan.

Tusschen de taalvormen van den Saxenspiegel en die der Emder Gravin ligt er nog derd'half eeuw afstands, waarin wij ze, in enkele kortere aanhalingen, op hun weg willen bespieden, en met de Nederlandsche van dezelfde jaren vergelijken. "Twivel nicht" zoo luidt een Westfaalsch minnelied[1] der 13e eeuw:

Twivel nicht, du leveste mijn!
Lât allen twivel ane sijn;
Hert, sinne, unde môt is allend dijn,
  Det schalstu wol geloven my.
  Ik wil mijn sulves nemen wâr,
Queme al de werlt an eyner schâr,
N'en schoner konde komen dâr,
  Ik wolde vil lever sijn by dy.

De volgende regels schreef de Nederduitsche vertaler van den Dietschen Doctrinaal:

Dit bôk, skal ik leven,
Wil ik deme Hertoge geven,
Mineme Heren fan Brabant,
De drudde Johan is he genant;
Ik bidde frundeliken
Dat hi it ontfa lêvliken;

en de voorafspraak van den Nederlandschen dichter:

Onder allen creaturen
Heeft die meister der naturen

---

artikel „die dem übrigen nomen ganz oder meist erloschene flexion" nog „an sich selbst festhält (wie wohl auch das nicht nothwendig geschieht) erleichtert und regelt (es) diesen Ersatz."

[1] Uitgegeven in Mösers *Patriotische Phantasien*, III. S. 235.

Twee gemaket, des sijt ghewes,
Daer redelec verstaen in es:
Dats d'engel ende de mensche met;

gaf hij aldus terug:

Under allen kreaturen
Hevt de maister der naturen
Twe gemaked, des sijt wis.
Dâr redelik fornuft inne is,
Den ängel unde den menschen med.

In den Nederduitschen *Spiegel onzer behoudenis* heet het:

Welc lerer dem volke wil leren de gerechticheit,
De sal luchten alse de sterne in der ewicheit,
Darumme so wil ik 'en bôk maken to dude,
Dâr men ût leren mach vele lude:
Dem mynschen is nutte, boven alle wijsheit,
Dat he God bekenne und sine eghene krancheit; enz. [1]

In een stel tweeregelige rijmpjens der 15e eeuw, laten zich eenige helden der Oudheid, als volgt, hooren:

Godfrit. Christus graf over mêr,
Dat wan ek mit minem hêr.
David. Ek was 'en clene man,
Goliat den resen ek overwan.
Judas Mac. To stride was ek unvorsaged.
Van den velde ward ek nie gejaged.
Josua. God let my de sunnen stan,
Dre un drittich koninge ek overwan.
Julius. To Rome was ek 'en keiser grôt,
Pompeo dede ek grote nôt,
Hector. Ek hebbe 'vochten mennigen strijt;
Achilles sloch mi; dat was nijt.

In een Nederduitsche bewerking der bekende Theofilus-legende [2], zegt de Jood Musin tot Theofilus:

---

[1] Zie Blommaerts *Chronologische Handleiding tot de Geschiedenis der Neder-Saxische Letterkunde*. Borgerhout, 1855; bl. 31, 32, 51.

[2] Zie *Theophilus, Niederdeutsches Schauspiel*, herausgeg. von Hoffmann v. Fall. 1853. S. 21.

T'wâr, her pape, dat wil ik ju seggen,
Dâr en willen wy n'ein gelt au leggen;
Wy wilt ju gerne mit uns lyden,
Un wy wilt ju na unser ê [wet] besnyden.

Theof. antwoordt: My were leiver, dat al gy, Joden,
In einer heiten panne soden!
Meindy, dat ju nummer gût en schê,
Dat ik wil versaken myner ê?

— — — — — — — — — — —

en hij besluit: Nu my dei Joden nicht en welt,
So neme my doch de Duvel umme gelt!
Um gelt wil ik den Duvel geven
Lijf unde sele, hedd' ik er seven!

— — — — — — — — — — —

Ik beswere dy, Duvel Satanas!
By dem Gode, de lôf unde gras
Und alle dink geschapen hat,
Des hemels lôp, der erden stat:
Ik bezwere dy by dem valle,
Den jy Duvele deden alle,
Du unde dyne medegenoten,
Do gy worden van dem Hemel stoten,
Ik beswere dy by dem jungesten dage,
Wan Godes sôn kumt mit sy'r klage, enz.

In de Neder-Saxische vertaling van den Reinaert [1]:

Do se so gingen eine kleine stund.
Sprac Reinke: „hores mi, ôm [2] unde frund,

---

[1] Uitgegeven door Scheltema; bij Blommaert t. pl. bl. 56.

[2] „Der Junggesell *Jan* wird, wenn er sich verheirathet, zu einem *Jan-ôm*, und eben so *Jantji* mit der Verheirathung zu *Jantji moe*; auch unverheirathete Personen gelangen mit den Jahren zu der Ehre, dem Vornamen ein *ôm* oder *moe* angehängt zu sehen, und besonders jüngere bedienen sich dieser Namensverlängerung als Anrede, wie den kleineren Kindern jedes menschliche Wesen, das ihnen nahe kommt, entweder ein *omke* oder eine *moeke* ist. Ursprünglich eine Achtungsbezeugung (man sagt auch *Pastor-om*, *mester-ôm*, *pastorskmoe*, *mesterskmoe* [verg. ons *heer-oom*], beginnt dieser Gebrauch (jetzt) in Miskredit zu kommen." — Minder nog ter opheldering van Reinaerts uitdrukking, dan wel om het overeenkomstige gebruik, in onze eigen landgewesten zoowel als in Friesland, haal ik deze aant. van een Oostfries (in de *Deutsche Mundarten*, IV. S. 356) aan.

Grembard, alderleveste nêve!
Fan angeste unde sorgen ik beve.
Ik fruchte [1], ik ga nô in den dôd,
Und mine bernwinge is so grôt
Umme de sunde, de ik hâwe gedân:
Darumme so wil ik to bichte gân,
Leve ôm, hyr sulvest to di;
Hyr en is anders n'en pape bi, enz.

Men moet zich onwillekeurig reeds afgevraagd hebben, of, een enkelen klank en uitgang daargelaten, de taal dezer van Duitschen bodem herkomstige stukken, niet Nederlandsch eerder dan Duitsch kon heeten. De overeenkomst zal echter nog grooter blijken, wanneer men nu het verschil van spelling in 't oog houdt, dat, bij volkomen gelijke uitspraak, onze Middel-Nederlandsche geschriften van deze Nederduitsche onderscheidt; wanneer men bedenkt, dat — in het nu aan te halen Midden-Nederlandsch — de *ui* en *ij* als open *u* en *i* werden uitgesproken, dat de *oe* der meeste woorden niet de hedendaagsche tweeklank, maar een verlengde *o* is, dat ons *de* ('t zij als lid- of voornaamwoord) oorspronkelijk met open *e* (*dé*) moet uitgesproken zijn, dat de hier met kapjens gemerkte *ô* en *â* de bij ons met *e* (of *o*) verlengde *a* en *o* zijn. Er blijft dan bijna niets over als een verscherping der *ie* tot *ee* of *ei*, de vorming der 1e en 3e persoon van 't meervoud met *t* in plaats van *en*, en het gebruik van de korte en gesloten *u* voor dergelijke *o* (in woorden als *umme*, *jung*, enz.); alles klanken, gelijk men die nog heden in onze landgewesten hooren kan [2]; — er blijft bijna niets dan dat over, om deze stukken voor Midden-Nederlandsch te verklaren. Van het eigenlijke Duitsch, het Hoogduitsch (zoo men wil), onderscheiden zich beiden daarentegen door de kennelijkste trekken. Behalve in de reeds vermelde werking der klankverschuiving [3], en de vorming van 't lidwoord en 't meervoud, vooral ook in het klank- en tweeklank-stelsel, en het ge-

---

[1] Hoogd. *fürchten;* verg. ons Gods-*vrucht.*

[2] Ja, die men, wat het laatste (*u* en *o*) betreft, in onze schrijftaal zelf nog kan waarnemen; verg. slechts ons *kundig* naast *kondschap*, ons *eenvoudig* (voor *eenvoldig*) naast *menigvuldig*, enz.

[3] Zie boven bl. 116 en 127.

bruik van *zullen* (of *willen*) om den toekomstigen tijd uit te drukken. Dit laatste had het Oud-Duitsch nog met ons gemeen, maar heeft het Midden-Duitsch, na de veertiende eeuw, door *werden* vervangen. Bij ons werd dit *werden* daarentegen, in en na de 17e eeuw, allengs in *worden* veranderd, en nooit anders dan tot aanduiding van den lijdenden vorm, het passief, aangewend. Doorloopen wij, ter veraanschouwelijking van een en ander, kortelijk nog enkele Midden-Nederlandsche zinsneden.

Wij beginnen met een regel of wat uit de Ordensregelen, voor eenige jaren door den Heer D'Ablaing van Giessenburg uitgegeven [1], en uit de helft der 14e eeuw herkomstig:

"In den name der Heiligher Drievoldicheit, zo kundighen wi allen denghenen die nu zijn end noch comen zolen, hoe begonnen wert, end van *wenne*, end hoe, end te welker tijt, die oerden des Spetacls zente Mariën des Duutschen huus van Jhersulamen van der geboert ons Heren, der m en cxc jaren waren. In dien tijden, doe Akers belegert was van *dien* Kersten end, mitter helpe Goeds, weder ghewonnen wert van den handen der ongheloevigher. Ten selven tiden was in den here een deel goeder lude van Bremen en van Lubeke", enz.

Uit een HS. over Natuurkunde der 14e eeuw [2]:

"Als die gheen die cranc oghen heeft niet en kan ghesien in der claerheit der sonne, nochtan en heeft die sonne engheen gebrec in huerre claerheit; also, al eest dat zake, dat degheen die plump sijn ende en goede verstantenisse en hebben, niet en connen ondervynden, ende 't hen duuster blijft ende onverclaert, nochtan bliven die waerheit ende die reden claerre dan die scijn der sonnen — — — — — — Dat element des vuers is dat overste, ende is ien warf meerre dan dat element der lucht; tien clein deel vuers maken een clein deel der luchten," enz.

Uit een kloosterrede van Brinckerinck (begin der 15e eeuw): [3]

"Enen devoten mensche horen sonderlinge *dre* [4] punten toe.

---

[1] In *De Duitsche orde*, enz. door Mr. W. J. B. d'Ablaing van Giessenburg 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1857; blz. 210.

[2] *Nederlandsche Prozastukken* (Amsterdam, 1851), bl. 345.

[3] Ald. bl. 129.

[4] Spreek uit *dree* (voor *drie*), naar den Saxischen klankvorm.

Dat eerste is, dat hy hebbe enen vurigen wille sijns selves ghebreken wt te *roden* [1], ende oec ander menschen te helpen, sonderlinghe die mit hem woenen; als onze vader, her Jan van den Gronde, plach dit woert sunte Pouwels dicke te seggen: die der sijnre ende sonderlinghe der huusgenoten gheen sorghe en hevet, die hevet dat ghelove versaket, ende is snoder *dan* een heiden — Uutgherecte minne ende medeliden ende goetwillicheit ende goetsoeticheit is als een seelkijn van driën strenghen, dat niet lichtelic ghebroken en wert. — (Die) Heilighe leeraers hebben veel gearbeit en de grote *boke* [1] ghemaket, daer si die heilighe kerke mede verlicht hebben. — Dit neemt doch een iaer lanc an, of het u duncket swaer wesen: altoes sorchvoudich te wesen voer malcander in minliker vermaningen. U en hoert niet toe hardelike te berispen — mer gi selt malcander onderlinghe vermanen. — Voer een dinc is mi sonderlinge lede in dezen huuse: dat onser soe luttel is, die hoer armoede bekennen willen ende nemen mit vroechden, dat men ons onse armoede of gebreken leer kennen mit berispen", enz.

Uit een Weesper kloosterschrift [2]: „Ghif een penninc om Goods willen ende om minen [Kristus] wille, in die tijt dattuut selve orbaren moges. Dat is mi liever ende is di nutter, dan oftu gaves enen hoep roots gouts van der eerden totten hemel na dijnre doot. Screye eenen dropel om dine sonden of om mine passie. Dat is mi liever ende di nutter, dan oftu weneste een heel zee om verganckleke dingen. Verdrach een herd woird verduldelike om minen wille. Dat is mi liever ende di nutter, *dan* oftu alsoe vele roeden over dinen lichaem ontween sloeghes, als op een breet velt mochten leggen."

Jacob Grimm zegt ergens [3], dat Nedersaxen en Nederlanders het juiste oogenblik hadden moeten waarnemen, om eene gemeenschappelijke Nederduitsche taal, tegenover de zich ontwikkelende. Hoogduitsche, te stellen. Het mag aan de Nederlanders niet ge-

[1] *Roden*, *boke* (gelijk beide woorden zich nog te Deventer laten hooren) thans *roeyen*, *boeken* door verlenging der *o* met *e* en daaruit geboren tweeklank. Ook in Holland spreekt men nog van *aardappelen rooyen*, al zegt men anders bijv. *uitroeyen*.

[2] Ald. bl. 135.

[3] *Geschichte der Deutschen Sprache*, S. 579.

weten worden, zoo dat niet gebeurd is; wie de voorgaande bladzijden en de daar aangehaalde stukken heeft doorloopen, zal met ons, tot in de 16e eeuw toe, beiden eene gemeenschappelijke schrijftaal moeten toekennen. Dat zij die ook verder niet gemeenschappelijk ontwikkeld hebben, is alleen door de latere Duitsche staatsontwikkeling, de verschillende vorming der Duitsche landen, teweeggebracht. Geheel Noord-Duitschland, van de Eems tot de Weichsel, ging allengs tot een eigenaardig Duitsch statenstelsel behooren, dat uit Luthers Bijbel zijn godsdienstzin laafde, in Luthers taal het voertuig zijner beschaving erkende, terwijl het zijn eigen oorspronkelijke klanken tot den kout van 't minderbeschaafde leven beperkte. De lage landen bij de zee daarentegen, de landen van de Eems tot en over de Schelde, bleven hun reeds gevormde schrijftaal zelfstandig verder ontwikkelen, en zagen zoo, op hun beperkten bodem, een zelfstandige taal en letterkunde rijpen, die, tot op den huidigen oogenblik toe, vruchten afwerpen, het zelfstandige volk en zijne geschiedenis waardig, dat zich op dien bodem ontwikkelde en handhaafde. En wanneer dan ook Grimm [1] vervolgens, de verbrokkeling van 't Nederduitsch vermeldende, beweert: dat zijn "edelste deel" met de Angelsaxen uitweek, om met het Romaansch vermengd, het Engelsch te doen geboren worden; — dan mogen wij dien adel hunner taal gerustelijk in gelijke mate aan de Nederlandsche, als aan die overzeesche Germanen toekennen, en genen zich daarenboven nog op een zelfstandigheid van taal beroemen, die de Normandische overweldiger voor hun Angelsaxische stamgenooten heeft doen verloren gaan. Het voorbijzien dier zelfstandigheid in Nederlands volksaard en spraakvormen kan er den grooten taalgeleerde dan ook alleen toe gebracht hebben, om van de toekomst "een overgang der Nederlanders tot het Hoogduitsch" te verwachten [2]. Terwijl echter Grimm, bij alle miskenning harer zelfstandigheid, den Nederlandschen letteren nog een betrekkelijk eervolle melding gunt [3], vindt men bij een ander Hoog-

[1] T. pl. S. 836.

[2] Ald. S. 837. En dat nog wel in de schoone veronderstelling „dasz dem Niederländer lieber sein musz Deutsch als Fransösisch zu werden", als of minstens een van beiden noodig waar!

[3] Ald. S. 839: „Im M.H.Deutsch erwachten lied und epos mit einer fülle, der die niederdeutsche sprache nur im niederländischen dialect einiges entgegen zu setzen hat".

duitscher[1] van onzen tijd de navolgende fraaye redeenering: „Holland heeft uit zijn tak van 't Platduitsch een eigen boom gekweekt; maar tot welk einde? Zijn staatkundige zelfstandigheid is er niets te hechter, en zijn letterkundige armoê des te grooter door geworden; terwijl Zwitserland, met volkomen politieke zelfstandigheid bedeeld, in zijn Duitsche schrijftaal ook den geheelen rijkdom der Duitsche letteren erlangd heeft„!!! — Alle achting voorzeker voor het kloeke Zwitserland, dat zich, vóór weinig jaren nog, tegen 't overmachtige Pruisen, in al zijn zelfstandige kracht, zoo eendrachtig en waardig getoond heeft; voor Nederland echter bestaat er zeker niet de minste grond, het òf om die zelfstandigheid te benijden òf het — veel minder — de jammerlijke taalverbrokkeling te misgunnen, waardoor een zoo zelfstandige landaard door twee-, zoo niet driederlei, Schrijf- en Spreektaal verdeeld is. En dan die tak van 't Platduitsch! — welk eene voorstelling! Zal men het gewetenlooze minachting of lakenswaarde onkunde noemen, die haar in de pen gaf?

Uitnemend wordt elders tegen zulk een onkunde gewaarschuwd, en daarentegen een belangstellende kennisneming aanbevolen van 't geen op uitheemsch taalgebied voorkomt. „Niets," zoo heet het daar te recht, „niets is meer geschikt ons tot billijkheid jegens andere volken te leiden, dan de nasporing der eigenaardige gedachtenwereld hunner taal. Een of ander volkskarakter, of veeleer enkele in 't oog loopende trekken daarin, zullen ons misschien tegenstaan; met andere volken heeft ons de geschiedenis wellicht in vijandige aanraking gebracht; in beide gevallen zijn wij dan vaak maar al te zeer geneigd, aan algemeene vooroordeelen toe te geven. Wie echter in de talen der verschillende volken wat dieper weet door te dringen, zal, in zijn waardeering van hun eigenschappen en karakter, meêgaander en bedachtzamer zijn. Hij zal in de beteekenis en 't verband der woorden, die zij bezigen, hun innerlijken aard en aanleg erkennen, hun geest zien doorstralen, er menige warme, wijze, en menschelijke gewaarwording en uiting in leeren opmerken en bespieden, die hem als een tegenwicht

[1] De geestige *Schlumperliedla*-dichter Dr. Friedrich Hoffmann; zie *Die Deutschen Volksmundarten in Beziehung auf Geschichts- und Sprachforschung*; enz., in de reeds aangehaalde *Deutsche Mundarten*, I. S. 133.

tegen minder welkome eigenschappen en handelingen zullen zijn" [1]. Inderdaad is er dan ook geen eigenaardiger noch volkomener uitdrukking van den volksgeest, dan de taal. Deze openbaart hem niet alleen in alle richtingen, waarin hij werkzaam is, maar legt ons ook den alle achtervolgende geslachten doorloopenden en onafgebroken arbeid voor, die elken nieuwen aanwinst aan innerlijk gehalte in zich opneemt, en daarbij zoo zacht en smijdig is, dat er zich al de eigenaardigheden van dien geest duidelijk en volledig in afdrukken kunnen [2]. „In ieder taal", zegt Wilhelm von Humboldt [3], „ligt een eigenaardige wereldbeschouwing; gelijk ieder klank als tusschen den mensch en 't aangeduide voorwerp staat, zoo de gansche taal tusschen dien mensch en de in- en uitwendig op hem werkende natuur; hij omgeeft zich als met een wereld van klanken, om de wereld der dingen, om en in hem, in zich op te nemen en te verwerken." Zoo verschaft die taal ons een onbedriegelijken maatstaf ter beoordeeling der voorstellingen en denkbeelden van een volk, en laat ons met zekerheid beslissen, welke voorstellingen al dan niet voor zijn geest verrezen, en dus uitdrukking vonden in zijn taal. Daar de woorden, waarin het die belichaamde, echter niet den onmiddelijken afdruk der dingen en voorwerpen waren, die het waarnam, maar de uiting der opvatting, die het er zich in zijn geest van vormde, laat zich in ieder taal de wijze bespeuren, waarop het volk, dat haar spreekt, wereld en dingen beschouwt en beoordeelt. En terwijl de woorden zelf daarbij als den omvang zijner taalwereld vertegenwoordigen, doet ons zijn taalvorm een blik in 't onderling verband zijner gedachten werpen, gelijk zich dat namelijk naar de volksopvatting voordoet. Zoo treedt ons, in de bewerktuiging van ieder taal, de aanleg en ontwikkeling van den volksgeest voor oogen, zijn gevoels- en verstandsbeweging, gelijk ze hem van nature eigen is, en wordt ons, in sprekende trekken, de onderlinge verhouding en samensmelting al zijner eigenaardige vermogens geschetst. In klank- en woordvorming, klemtoon en maatslag, eigenlijke en oneigenlijke uitdrukkingen, vorm en

---

1 *Ueber Sprache, als Ausdruck nationaler Denkweise.* Ein Vortrag von Dr. C. Abel. Berlin. 1869, S. 28.

2 Steinthal en Lazarus in hun *Zeitschrift,* t. pl. S. 40.

3 *Gesammelte Werke* VI S 104.

wending der gedachten, stelt zij ons het zuiverste en innerlijkste beeld, hoorbaar en tastbaar, voor. Zij is als de onbedriegelijke spiegel van den volksgeest, het heldere oog van 't volk, waardoor wij tot in zijn hart kunnen lezen [1].

Het Nederduitsch, dat in Duitschland zelf, door den overweldigenden invloed van 't Hoogduitsch, in de minbeschaafde platduitsche klanken ontbonden werd en te grond moest gaan [1], handhaafde zich in Nederland daarentegen in zelfstandige ontwikkeling. Het rijpte er tot die, tegenover het Hoogduitsch ontwikkelde, beschaafde Schrijftaal, bij welke Noordduitschland slechts door zijn verschillenden geschiedloop belet werd, zich tot gemeenschappelijke taalvorming aan te sluiten [2].

In dat Noordduitschland woekerde nu het arme Nederduitsch op eigen geluk voort, zonder de heilzame besnoeying te kennen, uit de wederwerking eener beschaafde schrijftaal te wachten. Aan geen letterteekens gebonden, vloeiden er de klanken ineen, vermengden en verstompten zich onderling, en ontaardden tot eene spraak, die zich eindelijk òf in 't geheel niet òf met moeite slechts in schrift laat boeken [3]. En geheel zoo, als met dat Platduitsch

---

[1] Zie Wedewer *Zur Sprachwissenschaft*, Freiburg, 1860, S. 12.

[2] „Die *Niederdeutsche Mundart* ist jetzt verwildert und verwirrt. Sie wurde in ihrer Ruhe und Erstarrung durch das Aufblühen des Hochdeutschen gestört, dessen Einflusz zu wehren sie nicht Kraft genug hatte. Sie gerieth so in einige Bewegung, die aber (nur) Verwirrung und Trübung hervorgebracht hat. Es fehlt überall an Schärfe, Reinheit, Bestimmtheit, und Genauigheit, es geht ihr Adel und Uebereinstimmung ab". Dr. A. Lübben, *das Plattdeutsche in seiner jetzigen Stellung zum Hochdeutschen;* Oldenburg, 1846, S. 35. — Tot welk een hoogte intusschen een schrijver als Fritz Reuter dien zoo versmaden tongval, onder zijn meesterlijke hanteering, te verheffen wist, is ieder bekend.

[3] In zoover kunnen daarom Lazarus en Steinthal thans ook zeggen: „nur scheinbar steht der Niederdeutsche sprachlich dem Holländer näher als dem Oberdeutschen. Er ist dennoch besser mit diesem verständigt, als mit jenem, zwar nicht durch seinen besondern Dialect, aber durch die allgemeine deutsche (hochdeutsche) Sprache, jenes Product des deutschen Volksgeistes, das erhaben über allen besondern Dialekten schwebt." Zij hadden echter niet het minste recht, om daarop, bij wijze van verwijt, te laten volgen: „der Holländer wollte dieses Deutsch nicht verstehen und nicht gebrauchen, sich mit dem Deutschen nicht verständigen d. h. einigen, nicht mit ihm ein geistiges volk sein, einen

in 't Noorden, ging het met de tongvallen der Oostelijke gewesten op Nederlandschen bodem, die, op volkomen gelijke wijs, op eigen hand bleven voortbestaan en nog dagelijks in den mond der bewoners leven; maar leven zonder schrift. De Nederlandsche Schrijftaal daarentegen, sedert de dertiende eeuw geboren, bleef zich voortdurend ontwikkelen, slechts aan die wijzigingen onderworpen, die er de loop der tijden en de invloed van buiten in brachten, en die zich in breking van klinkers (*ij* en *ui* voor *ii* en *uu*), toenemende buigings-ontwrichting, vermenging en verduistering enkeler spraakvormen, bij uitbreiding en opneming van andere, openbaarden. Naast en met haar ontwikkelde zich de beschaafde Spreektaal, uit welke zij zelve niet minder voordeel trok, dan deze haar — voor haar zorgvolle leiding en heilzame wenken — dankweet. Die Spreektaal toch was daar, om haar voor alle gemaaktheid, alle onnatuurlijke en stijve vormen en uitingen te bewaren, haar in 't frissche leven te behouden, wanneer zij, al te uitsluitend binnen den muffen dampkring van 't boekvertrek besloten, met een meer kunstmatig dan gezond bestaan bedreigd werd. Zoo begrepen 't — als Luther in Duitschland — Vondel en Bredero in Nederland, wanneer zij bij de ambachts- en handwerkslieden en langs markten en straten liepen, om er uit de bron zelf de levende taal te putten, voor hun verheven en bezield, hun lachend en boeyend, hun boven alles natuurlijk en eenvoudig dicht. Van haar kant beloont ook de Schrijftaal die Spreektaal daarentegen ten volle voor haren dienst. Zij laat haar deelen in de beschaving, die zij tot voertuig strekt, en die op de ontwikkeling der taal beide en der maatschappij haar heilzamen invloed oefent; zij behoedt haar voor alle ontaarding en verwarring, en bewaart er haar voor, tot den rang af te dalen, om slechts den gemeenen man tot het voertuig zijner gemeene denkbeelden te dienen; een rang, waaruit het dan geen geestig schrijver, geen begaafd en gevoelvol dichter[1]

Volksgeist bilden. So risz er sich ab." — (*Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie* u. s. w., in hun bekende *Zeitschrift*, I. S. 41.)

[1] Wij denken hier o. a. aan Hebel, Grübel, Franz von Kobell, in Zuid-, Klaus Groth en Fritz Reuter in Noord-Duitschland, gelijk aan zoo menige stukjens in een of anderen tongval ten onzent, als van tijd tot tijd getoond hebben, hoeveel geest, gevoel, en schoon er meê uit te drukken viel.

meer gelukken kan, haar, door zijne persoonlijke en aan zijn persoon gebonden gaven, blijvend te verheffen. „Wanneer de taal" zegt W. von Humboldt te recht [1], „èn voor 't volk leven èn tevens beschaafd blijven wil, moet er een geregelde stroom van het volk tot de schrijvers en taalgeleerden, en van dezen wederkeerig tot het volk, in ongestoorde volheid, vloeyen".

Waar dat het geval is, hebben Spreektaal — beschaafde Spreektaal — beide en Schrijftaal haar geregelden voortgang en geschiedenis. Deze deelt in de wijzigingen, door verstandige ontwikkeling en maatschappelijk verkeer in gene aangebracht; gene vindt hare éénheid en regelmaat, door de louterende werking van deze, gehandhaafd. Zoo wandelen beide te zamen haren weg, met geen ander verschil dan dat van een meer gekleeden dosch en den meer bescheiden dagelijkschen tooi, die zich dan, in de volks- of (liever) straattaal van den gemeenen man, vaak tot haveloosheid toe verwaarloosd ziet. En gelijk men nu hèm met recht belachen zou, die in bal- of hoftooi, of in een deftig vergaderpak, zijn dagelijksche bezigheden waarnam, zou men niet minder hèm ook veroordeelen, die zich, in zijn huisplunje, in de feestzaal vertoonde. Maar een ander onderscheid dan dat, bestaat er tusschen Spreek- en Schrijftaal niet. En wie zich in zijn feest- en vergaderpak, bij al hun zwier en deftigheid, niet even ongedwongen beweegt, als waren ze hem van nature eigen, zal er zich zoo goed in misplaatst vinden, als of hij er in zijn huiskamer meê pronken wou. Gelijk, omgekeerd, alle overdreven losheid van vormen, slechts als een gemaakte eenvoud stuiten, als een gezochte natuurlijkheid hinderen zou.

Bij enkele talen der Oudheid bestaat er echter nog een ander onderscheid dan dat, het verschil namelijk van doode of heilige en levende of volkstaal; een verschil, dat met de kerkelijke inrichting van geheel het staatswezen samenhing. Zoo had zich bijv. in het oude Egypte de in beeldschrift uitgedrukte taal, in hare eenmaal aangenomen vormen, allengs als de heilige taal der godsdienstige hymmen en opschriften doen gelden. Zij was, met onwrikbare vastheid, dien vormen getrouw gebleven, en had daardoor de taal van 't dage-

---

[1] *Ges. Werke*, VI. t. 41.

lijksch verkeer, niet minder in spraak dan schrift, steeds meer van zich zien vervreemden, en, tot onkenbaarheid toe, zien slinken en ontwrichten. Zoo was in het oude Indiën het Sanskriet, in zijn volle buigingsvormen en rijken regelmaat, allengs de taal des gewijden en hooger beschaafden levens geworden, en daardoor als heilige en dichttaal in zijn rijkdom en volheid bewaard gebleven; terwijl de spraakvormen der volkstaal — het Prakriet — slechts voor den dagelijkschen omgang en 't maatschappelijk verkeer, en waar het gold dit af te spiegelen, werden aangewend. Zoo laat zich ook op Semitischen bodem — bij alle schaarste van wijziging — tweederlei taalvorm — de heilige en geletterde, en die van 't volk en den omgang — onderscheiden. De plechtige Hebreeusche Bijbeltaal zag zich bij het volk allengs door de meer dagelijksche vormen van het Chaldeeusch, het Samaritaansch, het Arameesch en Syrisch vervangen. Den Semieten was het schrift geheel eene heilige instelling, en kon zich daarbij te gemakkelijker aan die vaste spraak-vormen binden, als de vrije speling hunner spraakklanken — gelijk wij zagen — bepaaldelijk de in schrift niet aangegeven klinkers trof. In 't Arabisch — en hier komen wij ten slotte nog op de (bl. 94) reeds vermelde onderscheiding zijner geletterde en volkstaal, in haar verschil van die der Indogermanen, terug; — in het Arabisch was de wording zijner geletterde schrijftaal in den nauwsten samenhang met de vestiging van het Mohammedanisme, en de boeking van den Koran. Sedert, in de zesde eeuw onzer jaartelling, de Syrische priester den Arabieren in zijn letterteekens, het middel gegeven had[1], om — naar de uitdrukking van een hunner dichters — „bijeen te houden, wat zich verspreid vond, vast te stellen wat anders in 't onzekere dreigde verloren te gaan, zich het blijvend bezit te verzekeren van 't geen anders ontsnappen zou"[2]; was men allengs begonnen de dichten op schrift te stellen, vroeger slechts, met Oostersche trouw, in het geheugen des volks bewaard. Maar toen nu Mohammed vervolgens, in den zuiveren tongval der Koreisjieten, zijne aanschouwelijke openbaringen, zijne heilige „dagorden" — gelijk men

---

[1] Zie daarover Renan, *Histoire*, enz. p. 329 ss.

[2] Aldaar, p. 330.

BIJLAGE.

Naar aanleiding der „Verhandeling over het onderscheid en de behoorlijke overeenstemming tusschen Spreektaal en Schrijftaal, inzonderheid in onze Moedertaal, door T. ROORDA (*Leeuwarden; G. T. N. SURINGAR*; 1858)."

Die Sprache fliesst nicht aus der Grammatik, sondern die Grammatik regelt nur ihren Lauf.

RUDOLF VON RAUMER.

L'expérience prouve combien est imparfaite la connaissance des idiomes modernes chez les personnes qui n'ont étudié la langue ancienne d'où ils sont sortis. Le secret des mécanismes grammaticaux, des étymologies, et par conséquent de l'orthographe, étant tout entier dans la langue ancienne, la raison logique de ces mécanismes est insaisissable pour ceux qui les considèrent isolément et sans en rechercher l'origine.

ERNEST RENAN.
(*Hist. des langues Sémit.* I. p. 417).

In bovenstaande woorden geeft ons de Fransche taalgeleerde de sleutel in handen, ter verklaring van al — en dat niet weinig voorzeker — wat er in 's Heeren Roorda's *Verhandeling* onaanneemlijks, gewaagds, en onhoudbaars over Nederlandsche Schrijf- en Spreektaal gevonden wordt. Geen enkele — wij meenen 't achtervolgens in byzonderheden aan te wijzen — geen enkele van al zijn onbewezen en onbewijsbare stellingen, die niet in zijn gemis aller geschiedkennis dier taal haren grond heeft. En haar oorsprong ontleenen die stellingen blijkbaar aan een te kwader uur geboren inval, Semitische — en met name Arabische — taalbeginselen op

Nederlandschen bodem over te planten. Dezelfde Fransche geleerde — die zulk een helder licht op de Semitische taalgeschiedenis geworpen heeft — maakt ergens de opmerking, dat de Arabische taalleeraars, door de taal niet als een geheel te beschouwen, dat aan een soort van groei onderworpen, zich door samenvatting en ontbinding onophoudelijk ontwikkelt, en waarin ieder tijdelijke toestand door en uit een vroegeren wordt teweeg gebracht en voortvloeit; — dat zij daardoor slechts gekunstelde, en tegen den levenden aard der spraak aandruischende verklaringen te berde brengen. Slechts met hun eigen tongval — zoo zegt hij — en van dien tongval slechts met den lateren en klassieken vorm bekend, missen zij alle vergelijkende geschiedstudie der taal. En wanneer dit op Semitisch taalgebied, waar — wij hebben 't gehoord — de ontwikkeling zoo beperkt was, reeds tot verkeerde gevolgen leidde, hoeveel te meer, waar zulk een zienswijs op talen werd toegepast van een zoo geheel anderen aanleg, en waar juist die voortdurende ontwikkeling het eigenlijke wezen van uitmaakt. Met een veel omvangrijker kennis, dan een zijner Arabische voorgangers, van die Semitische talen toegerust, moest de Heer Roorda voorzeker, op het gebied dier talen, tot veel juistere inzichten dan zij komen; maar hoe uitgebreid en doordacht — en wie die daar niet van bewust is? — zijne kennis op dat gebied wezen mag, door de daar opgemerkte beginselen ook op Indogermaanschen, op Nederlandschen bodem te willen overbrengen en toepassen, is hij tot geheel averechtsche bespiegelingen verleid, en heeft, in een zwak oogenblik, zijn gevierden naam aan de behandeling van een onderwerp gewaagd, waarvoor zijn veelomvattende — maar geheel eenzijdige — Oostersche taalkennis niet volstaan kon, hem voor te bereiden. De doordachte lezing eeniger weinige zinsneden uit Ulfilas' Bijbelvertaling had hem, voor de kennis der Germaansche en Nederlandsche klank-verdoving, meer nuts kunnen aanbrengen, dan ettelijke vendels van die Javaansche *Pepels* of Hebreeuwsche *Sjewa's*, zoo deerlijk gehavend uit den slag gekeerd, waarin hen de Heer Roorda zoo onbedacht in 't vuur stelde.[1] Doch laten wij die

---

[1] Zie Te Winkels meesterlijke en vernielende scherts daaromtrent in den *Taalgids*, I. bl. 68 v.

algemeene beschouwingen daar, en doorloopen wij, van den aanvang af, geheel de noodlottige Verhandeling, om er de juistheid van Renans stelling, bladzij voor bladzij, in de sprekendste proeven beaamd te zien. Door onze voorafgaande bespiegelingen — waarop wij hier en daar slechts te verwijzen zullen hebben — hebben wij ons die taak van zelf zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt.

Verre van ons, de warmte te misprijzen, waarmede de Heer Roorda, in de eerste bladzijden van zijn geschrift, het pleit der taal tegen haar opgedrongen „vreemdigheden" en stijve boekvormen opneemt. Met hem, en den door hem aangevoerden De Vries, deelen wij ten volle in dien weerzin tegen al die gezochte en stijve gemaaktheid, die een eenvoudige uitdrukking „te plat en te alledaagsch" is; maar hij veroorlove ons tevens al aanstonds de vraag, of die wel, gelijk hij het daar laat voorkomen, in een vermeende behoefte aan boekentaal haar oorsprong nemen; of ze niet veeleer op rekening van een bedorven smaak gesteld moeten worden, die slechts in gekunstelden pronk behagen schept, en het schoon van den eenvoud versmaadt? Neen, geen „vreemdigheden", geen „willekeurige" schoolregels in de taal! „onvervalscht en ongedwongen", gelijk zij als „levende taal" zich voordoet en uit, zoo moeten wij haar leeren aanwenden en handhaven; maar trachten wij tevens haar, in geheel haar ontwikkeling, voldoende te kennen, om niet als „vreemdigheid" wellicht te bannen, als „willekeur" te verwerpen, wat ons, bij behoorlijke kennis, wellicht blijken zou een eigenaardige karaktertrek, een natuurlijke taalwet te zijn.

Na zijn welgemeenden en hartelijk beaamden uitval tegen alle nieuwigheid en stijfheid in de taal, vangt de Heer Roorda zijn eigenlijke taak met de voorgenomen weêrlegging aan van tweederlei bedenkingen, tegen zijne taalbespiegelingen ingebracht, die twee derden van zijn verhandeling inneemt, om dan, in het laatste derde, zijne meening bloot te leggen, op welke wijs men best den wetten der „levende taal", in zijn spreken en schrijven, getrouw blijve. Volgen wij hem daarbij op den voet, om ons, zoowel in 't een als 't ander, met het al of niet afdoende zijner redenen behoorlijk bekend te maken.

De eerste bedenking geldt de verbuigings-uitgangen onzer taal, waarbij de Heer Roorda aan geen zoogenoemde afslijting, die ze

in de spreektaal allengs zou hebben doen verloren gaan, wil denken, maar ze haar van oudsher ontzegt, meenende dat ze slechts de kunstmatige gewrochten van later spraakkunst, en der taal te kwader uur opgedrongen zijn.

Wat die naam van „afslijting" betreft, wij geven hem dien gaarne prijs; wij zelf hebben ze boven, in tegenoverstelling der „buiging", „ontwrichting" genoemd, en wij zijn zelfs bereid ook dezen naam — zoo het den Heer Roorde genoegen kan doen — te laten varen, mits wij 't over de zaak, die hij uitdrukken moet, slechts eens zijn. Hij acht „figuurlijke uitdrukkingen zoo gevaarlijk in de wetenschap" (bl. 17); wij evenzeer, wanneer ze niet met verstand worden aangewend; maar we zien niet in, hoe ze bij mogelijkheid geheel te ontgaan. Is toch de naam van *buiging* zelf wel iets minder figuurlijk? of wat, in 's Hemels naam, heeft het begrip van buigen — anders dan in overdrachtigen zin — met die bewerking (om 't zoo te noemen) te maken, die onze woorden daarbij ondergaan? Wij hebben boven (bl. 32 en vv.) den eigenlijken aard dier buiging duidelijk uiteen trachten te zetten, en laten ons het woord welgevallen; wil nu de Heer Roorda het tegendeel dier buiging, het verlies harer vormen, in plaats van afslijting of ontwrichting, liever slinking nog of „verkorting" noemen, 't is ons wel: maar wij moeten hem dan doen opmerken, dat ook die laatste naam niet al de bedoelde verschijnselen omvat, daar er wel het wegvallen der uitgangen, maar niet de daarmeê zoo dikwerf gepaard gaande klankverandering, die zelfs zeer dikwijls „verlenging" zou kunnen genoemd worden, in is aangeduid. Die „verkorting" dan (als 't niet anders zijn mag) wil de heer Roorda niet als een Nederlandsche taalwet erkennen, haar althans slechts binnen uiterst beperkte grenzen werkzaam achten: de toonlooze *e* kan er (volgens hem) aan het eind van een woord door verstommen, de Hollandsche wanspraak er de letter *n* door doen verloren gaan, het *ge* van 't verleden deelwoord tot '*e* worden; maar daartoe bepaalt zich hare werking. Het *en* der verbuigingsvormen van den accussatief en datief bepaaldelijk, in hun onderscheiding van den nominatief, kan er nimmer door verloren gaan, „of (men) zou eerst het gevoel voor de logische betrekkingen en onderscheidingen, die er door beteekend worden, verloren moeten

11

hebben" (bl. 18). Wij meenen echter, dat wie de hiervoren aangehaalde taalproeven achtervolgens doorloopen wil, zulk eene "verkorting" ook van het datief- en accusatief- *en* minder bevreemdend vinden zal, als hij nagaat, hoe het, om ook maar tot dat *en* te slinken, aanvankelijk reeds moet afgenomen zijn. Dezelfde aanleiding, die tot die eerste afneming oorzaak gaf, moest ook de volgende allengs teweeg brengen. En wat dat gevoel voor de logische betrekkingen betreft, betwijfelen wij vooreerst, of deze sprong van 't gebied der spraak- op dat der denkleer (bij de juiste onderscheiding van beide) oorbaar is; maar geven anders in de tweede plaats gaarne toe, dat, zoo niet het gevoel voor, de behoefte aan die onderscheiding zeker verminderd zijn moest; een vermindering, die door het vermeerderd en toenemend gebruik der voorzetsels allesins in de hand werd gewerkt (verg. voorts boven, bladz. 142). Het is slechts een bewijs voor het gemis van alle geschiedbezef der taal en harer ontwikkeling, wanneer de Heer Roorda (bl. 13) vraagt: "hoe de taal aan die voor het spreken onnoodige en overtollige (!!) verbuigingsvormen gekomen was"? Die vraag vindt hij in onze vorenstaande bespiegelingen beantwoord, welke hem dan echter tevens zullen doen inzien, dat die vormen oorspronkelijk verre van "onnoodig of overtollig" waren, en dit eerst in groote mate geworden zijn, toen men allengs geleerd had, er op eene andere, in veel opzichten vollediger wijs, in te voorzien. Van daar dat zij dan ook, in steeds afnemenden staat, eeuwenlang nog, met den nieuweren spreektrant om den voorrang bleven kampen, en zich ook thans nog niet geheel uit het veld hebben laten slaan, noch (als in 't Engelsch bijv.) dat volkomen geruimd hebben. Had de Heer Roorda dezen geschiedblik op ons taalgebied willen werpen, hij zou zich dan de noodelooze moeite, den monniken-arbeid bespaard hebben, om, uit de middennederlandsche Dicht- en Prozastukken, zoovele bladzijden vol verschillende zinsneden af te schrijven. Die zinsneden heeten ons het bewijs te leveren, dat die zoogenoemd-gekunstelde, die opgedrongen buigingsvormen niet algemeen waren aangenomen. Zij zullen echter voor hem, die ze in haar waren aard beschouwt, wel niet anders bewijzen, dan dat de vroegere buigingswijs der taal allengs begon af te nemen en voor een andere woordvoeging te wijken. Terwijl

zij daarenboven, juist door de vele buigingsuitgangen, die zij nog inhouden, en die, naarmate de jaren voorwaarts schrijden, steeds verminderen, ieder onbevoordeelde moeten doen inzien, hoe zeer ze tot den oorspronkelijken staat der taal behoorden. Voor één onverbogen woord, door den Heer Roorda uit ettelijke zinsneden opgedolven, geven zij er tien, ja, twintig in verbogen vorm; een vorm dikwerf, gelijk hij nog heden ook in de meest alledaagsche spreektaal voorkomt. De Heer Roorda voelt dat zelf ook wel, maar zoekt dan zijn eigen beter oordeel door een naamsverandering te verkloeken, alsof daarmede de zaak verholpen ware. Hij vertelt ons namelijk (bl. 93), dat dergelijke verbuigingsvormen „adverbiale vormen of bijwoordelijke uitgangen" zijn, en als zoodanig reeds „oorspronkelijk" van de verbuigingsvormen onderscheiden; hoewel hij natuurlijk bekennen moet, dat zij geheel „dezelfde (zijn) als de uitgangen, die in de Schrijftaal tot verbuiging en onderscheiding van de naamvallen gebruikt worden." Dat heet redeneeren! — zij zijn volkomen dezelfde, zij dagteekenen van een tijd, toen zij niet zoo vereenzaamd stonden als thans, nu zij (met name in de spreektaal) slechts bij uitzondering voorkomen, maar met honderd van hunsgelijken (de Heer Roorda zal 't niet ontkennen) nog gepaard gingen; en, desniettegenstaande, zijn ze geen verbuigings- maar adverbiale vormen! Waarom dat dan toch? Alleen blijkbaar, opdat de Heer Roorda zich niet gedrongen zou vinden, zijn averechtsche zienswijs op te geven.[1] Er zijn er echter bij, die men — ook met den besten wil der wereld — onmogelijk als „adverbiale" vormen zou kunnen beschouwen, maar die ongelukkig door den Heer Roorda zijn voorbijgezien: zelfstandige woorden namelijk, zoowel onder de naamwoorden als de kleinere rededeelen, die wij nooit anders dan in verbogen vorm gebruiken, woorden bijv. — wij hebben ze ook vroeger reeds genoemd — als *buiten*, *boven*, *binnen*, *bachten*, of plaatsnamen als *Muiden*, *IJselmuiden*, landsnamen als *Zweden*, *Saxen*, *Beyeren*. Zou de Heer Roorda ook

[1] Om de zelfde reden moeten dan de familiën Van der Werff, Van der Heiden, en and. het onbeleefde en geheel onjuiste verwijt hooren, dat zij die namen slechts gekozen hebben, omdat het zoo „deftig klonk".

in deze geen verbogen vorm erkennen willen, of is ons die vorm van elders. door gekunstelde taalgeleerden, opgedrongen? —

Even gemakkelijk als van deze „adverbiale vormen", zoekt zich de Heer Roorda van een reeks andere uitdrukkingen af te maken, waarin hij vreest anders de *s* van den genitief te moeten aannemen. Die *s* heet daar evenzoo wel weder „dezelfde uitgang, die ook tot het vormen van den genitief dient" (bl. 25), doch zij is hier „geen naamval". Voor een deel is dat zeker het geval; maar wie gaf den Heer Roorda ook het recht, een gansche vracht van uitdrukkingen en woorden door een te klotsen, die, behoorlijk geschift en ieder in hun oorsprong beschouwd, zouden blijken geheel verschillend te zijn? In woorden toch, als *nevens*, *volgens*, *doorgaans*, *trouwens*, *bij tijds*, *voorwaarts*, *derwaarts*, enz. is die *s* zeker niets anders, dan een allengs in het belang van den nadruk aangehecht, voor 't meerendeel geheel bijwoordelijk achtervoegsel. In andere daarentegen als *'s morgens*, *'s avonds*, *'s daags*, *'s nachts*, *stapvoets*, *barrevoets*, *blootshoofds*, *geenszins*, enz. is zij wel degelijk het genitief-teeken, en als zoodanig van oudsher licht te herkennen [1]. Maar de Heer Roorda schijnt dat zoo weinig te bezeffen, dat hij zelfs van voorzetsels als *binnen* en *buiten* (t. pl.) met de meeste koelbloedigheid verzekert, dat zij „toch wel nooit een genitief als naamval geregeerd hebben." Wij laten de mindere juistheid der uitdrukking — regeering der voorzetsels — bij iemand, anders zoo stipt op zijne woorden, daar; maar betuigen van onze zijde niet te vatten, hoe beide die voorzetsels — zonder verkorting der buigingsvormen — immer door iets anders dan een genitief gevolgd zouden kunnen worden. Hoeveel juister oordeelde Hamaker niet, toen hij beweerde, dat (hun oorsprong in aanmerking genomen) „de praepositiën alleen met een genitief of een accusatief kunnen geconstrueerd worden"; zijn zij nam. verouderde nomina, alleen met eerstgenoemden casus (*Acad. Voorl.* bl. 65 [2]). En wat zou nu *binnen* en *buiten* anders dan het

[1] In een woord als *halverweegs*, eenige bladzijden later in een aant. aangehaald, ziet men een voorbeeld van tweederlei vorming: *halver-* de oude genitief, van 't vroegere *halver wegen* nog overig, en *weegs*, uit dat zelfde *wegen* ontsproten, dat eerst tot *weeg* afgekort, vervolgens de adverbiale sluit-*s* aannam.

[2] Ook hetgeen daar en op de vorige bladzijde verder voorkomt, is, voor de nadere kennis der voorzetsels en hun vervanging der buigingsvormen, allezins lezenswaard.

als naamwoord verbogen *in* en *uit* zijn, met het voorzetsel *be* verbonden, waardoor het dan, als verbogen *naamwoord*, noodzakelijk den genitief achter zich vordert? Die genitief heeft het woord dan ook steeds achter zich gevoerd, tot dat men het gevoel voor zijne eigenlijke beteekenis verloren had. De Heer Roorda beweert wel van niet; want, zegt hij (bladz. 30 aant.), "men kan immers, in de stiptste boeketaal niet zeggen *binnen der tijd*, enz."; neen voorzeker, maar men zeide van oudsher wel *buiten* of *binnen der stadt*. Bewijs genoeg voor wie 't nóg noodig had, dat ook *buiten* en *binnen's-dijks* genitieven zijn, en niet slechts woorden met "adverbialen uitgang", zoo min als "*blootshoofds* en *mijns inziens*", die daar beide al zeer ten onpas als ontlastende getuigen worden opgeroepen.

Een andere beteekenis weder — want wij zijn er nog al niet af — heeft de Heer Roorda die *s*, waar zij 't meervoud vormt, gegeven. Zij heet daar *van die soort* of *die hoedanigheid* aan te duiden; en hij zoekt daardoor tevens den genitief *s* in uitdrukkingen als *veel praats*, *goeds*, enz. te ontduiken. Dat gaat echter zoo niet aan, en hadde hij, in plaats van zich met uit de lucht gegrepen voorstellingen te paayen, bedaardelijk den altoos zekeren geschiedweg ingeslagen, hij zou gevonden hebben, dat beide, Gothische en Oud- en Angelsaxische, talen gewoon waren, om hun meervoud met die *s* te vormen, en dat het Nederlandsch bepaaldelijk in woorden, die op *el* uitgaan (als het aangehaalde *aardappels*, verg. voorts *sleutels*, *hengsels*, *kinders*, enz.), met het Nederduitsch, die Saxische meervouds-*s* heeft behouden [1]. Over *veel* heeft Dr. Kern vóór een poos reeds afdoende gehandeld, en zijn aard als naamwoord behoorlijk in 't licht gesteld [2]; het staat geheel met zijn tegenvoeter *luttel* gelijk, en had van oudsher, zoo goed als dit,

[1] Had Brill, in zijn *Holl. Spraakleer*, bl. 395 en *Opmerkingen op het gebied der Eng. Spraakkunst*, bl. 11, aan dat Saxisch en Nederduitsch gedacht, hij had dan zeker niet geaarzeld onze meervoud-*s* voor dezelfde als de Gothische te nemen.

[2] *Taalgids*, I bl. 87 vv. Zoo de Heer Roorda, van dat stukjen heeft kennis genomen, zal hij er uit gezien hebben, wat er van zijn gissing (bl. 117, aant.) aan is, dat die genitief achter *veel* »in navolging van het Fransche *beaucoup de*« zou aangebracht zijn; 't woord had hem eeuwen vroeger, dan 't Fransche *beaucoup* geboren was, reeds achter zich.

een genitief achter zich: "daer *veel cafs* is als men 't dorst, daer is *luttel coerns*" lezen wij in een Handschrift der 15e eeuw [1], waar wij tevens hooren dat "in *veel sprekens* geen sonde gebreken en can". Genoeg om ons te doen zien, dat het zeggen van den Heer Roorda, als zou "*veel praats*, in zijne wijze van uitdrukking, niet van *veel aardappels*" verschillen, weinig vertrouwen verdient. Het eerste is *veel* met een bepaaldelijk uitgedrukten genitief-enkelvoud: het laatste dit zelfde *veel* met een meervoud, dat zijn genitief-vorm reeds verzaakt heeft.

Geheel op gelijke wijs als met die *s*, haspelt (want anders laat het zich waarlijk niet noemen) de Heer Roorda met de uitgangen *en* en *er*, 't zij ze tot het vormen van 't meervoud, van bijwoorden, of van den vergelijkenden trap dienen. In dit laatste geval beweert hij, „dat bijv. *nieuwer* zooveel beteekent als *iets nieuws* of *wat zich door nieuwheid onderscheidt*, nam. in vergelijking (*als*) of tegenstelling (*dan*) met iets anders" en dit moet dan een gevolg zijn der algemeene beteekenis van den uitgang *r*, als aanduidende iets van die aard of hoedanigheid die in het grondwoord beteekend wordt" (bl. 28). Of die comparatief-uitgang zich ook al in den oorspronkelijk zooveel volleren vorm uit, waarin hij zich, zoowel in 't Sanskriet en Grieksch als 't Gothisch, enz. terug laat vinden, doet daar niets toe. De Heer Roorda schijnt namelijk dien oorsprong niet te loochenen, maar beweert (ald. in de aant. [1]), dat "terwijl het taalinstinkt verschillende vormen van uitgangen gelijk maakte en tot één vorm (gelijk hier die van *er*) terugbracht, het aan dezen vorm ook maar één algemeene logische beteekenis hechtte." Voortreffelijk! hij neme er dan nog maar het *er* (genitief-meervoud van 't aanw. v. nw., voor *der*, en dit voor 't oude *thero*) en het uit *daar* (Oud S. *thar*) verkorte *er* bij; 't geen zeker de Nederlandsche Spraakleer machtig vereenvoudigen zal, maar in juistheid van voorstelling nog wel iets te wenschen overlaten. Het zou dan tevens, de vraag kunnen worden, aan welke zijde hier aan die "oppervlakkige beschouwing" te denken viel, die de Heer Roorda (t. pl.) aan de tegenovergestelde zienswijs toeschrijft. [2]

---

[1] *Nederl. Prozastukken*, bl. 147.

[2] Een ander staaltjen der oppervlakkigheid eener taalbespiegeling, als de Heer Roorda van de Arabische taalgeleerden overneemt (om de taal namelijk

De nu volgende bladzijden (34—50) worden aan de bespreking eeniger eigenaardigheden der lidwoordverbuigingen in verschillende tongvallen gewijd; zij zijn daardoor niet van alle belang ontbloot, maar doen tot de zaak zelve weinig of niet af; ja, de slotsom, waartoe de schrijver bl. 51 vervolgens geraakt, doet ons zien, hoe oppervlakkig die onderscheiding van Noord- en Zuid Nederlandsche dialecten, van welke hij uitgaat, heeten moet. Wat hij daar namelijk als een kenmerk van 't Zuid-Nederlandsch aangeeft, dat de uitgang op *n* er bewaard is gebleven tot onderscheiding van het manlijk geslacht, is niet alleen daar maar ook in de volkstaal onzer landgewesten [1] en van geheel Noord-Duitschland het geval; en verwijzen wij hem, voor nadere verklaring op dit punt, naar hetgeen wij boven (bl. 142) daaromtrent hebben aangeteekend.

Bladz. 52 geeft de Heer Roorda een zeer juiste verklaring van het verloren gaan der toonlooze *e*, achter woorden als *een* voor *ene*, enz. Tot opheldering had hij er die van woorden als *naam* voor 't oude *name*, enz. kunnen bijvoegen; hetgeen hem tevens

---

niet in haar ontwikkeling, maar op een gegeven tijdstip te beschouwen, geeft ons dezelfde aant., over de vermeende overeenkomst van den gen. enkelv. en den nom. meerv.: „om van Sanskrietsch, Grieksch, en Gotisch niet te spreken" (zoo lezen wij er) »zoo wordt in het Latijn bijv. met *mensae*, *domini*, en *fructus* zoowel het meerv. als de enkelv. gen. beteekent, en het meerv. *patres* verschilt van het enkelv. *patris* alleen door den klinker« ('t geen voor de pepetstheorie natuurlijk niets beteekent). Lichtvaardiger kon men echter wel niet te werk gaan, noch zich roekeloozer blootgeven; vooreerst toch zijn *mensae* en *domini* geen oorspronkelijke genitieven, maar daarvoor in de plaats gekomen *locatieven*: ten tweede, had de Heer Roorda het Sanskriet geraadpleegd, hij had daar den oorspronken genitief-uitgang *sja* kunnen vinden: terwijl die van den nomin. plur. *-as* is; beide waarschijnlijk met het pron. *sa* samenhangend, in den Gen. daarenboven met het relatief pronon. *ja* verbonden. Zoo dus ook hier of daar beide naamvalsuitgangen met elkander eenige overeenkomst hebben, is dit enkel door de veranderingen veroorzaakt, door tijdsverloop er in teweeggebracht; veranderingen, voor welke echter het ongelukkige beginsel van den Heer Roorda, om alleen de geworden taal in oogenschouw te nemen, hem de oogen sluit.

[1] De Heer Roorda, die in de volgende bladz. ook het Twentsch en Overijselsch aanhaalt, had daardoor, dunkt mij, zelf het onjuiste dezer eerste onderscheiding (van Noord- en Zuidned.) moeten bevroeden.

de minder aanneemlijke opmerking had kunnen besparen, dat men dit wegvallen niet aan „onwillekeurige verkorting of afslijting” mag wijten; maar er „opzet en doel», ja, „logische beteekenis” in zien moet „om namelijk dien vorm zoo te onderscheiden van het mannelijk enkelvoud”!! (verg. ook bl. 88, waar hij er nog eenmaal op terug komt).

De eerste reeks van bedenkingen, door den Heer Roorda beantwoord, eindigt met een woordjen over den Conjunctief, die, naar zijn zeggen «aan onze moedertaal, zooals zij gesproken wordt, geheel vreemd is” lees: *geworden is*, en dat wel door die zelfde slinking en verkorting van uitgangen als, in alle talen, zoo veel dat hemelsbreed onderscheiden was, geheel vereenzelvigd heeft Geen reden dus ook, om niet in de schrijftaal, waar 't pas geeft, en in meer deftigen stijl, nog van dat onderscheid, hoe luttel 't dan ook geworden zij, te doen blijken. Een enkele uitdrukking reeds als *ten zij* (voor *het en zij*) bewijst, dat het onderscheid werkelijk bestaat, ook al wilde men met den Heer Roorda deze uitdrukking enkel tot de schrijftaal beperken; maar zijn bewering, dat „zulke *voegwoorden* niets bewijzen voor het gebruik van den Conjuctief-vorm tot vervoeging van een werkwoord”, zal, zoolang *zijn* als Nederlandsch werkwoord en *het en zij* als een echt Nederlandsche uitdrukking gelden, wel geen weêrlegging behoeven. 't Is alleen zijn beginsel, om de taal slechts op dat oogenblik te beschouwen, waarop dat *het en zij* tot een voegwoord (zoo te zeggen) verstijfd is, dat hem tot dergelijke bewering drijven kan. Wij willen hem echter gaarne toegeven, dat de Conjunctief der Duitsche talen een geheel Optatief-karakter heeft, en daarom Grimms voorslag [1], om als werkwoordwijze een Ind. Opt. (in plaats van Conj.) Imp. en Inf. aan te nemen, wel behartiging verdienen zou. Die Optatief wordt dan in de Spreektaal, en de gemeenzame Schrijftaal, voor 't meerendeel door werkwoorden als *mogen* en derg. omschreven; waar hij als Cogitatief optreedt zal men, althans in eenigsins gekleeden stijl, wel doen, hem in zijn van den Indicatief onderscheiden vorm te bewaren [2]. --

---

[1] *Deutsche Grammatik* IV S. 72; verg. voorts hetgeen daar bl. 74—80 over den Germaanschen Optatief voorkomt.

[2] Verg. daaromtrent vooral Te Winkels aanteekeningen over den zooge-

De tweede reeks van bedenkingen, tot welke wij thans genaderd zijn, geeft den Heer Roorda in de eerste plaats aanleiding, zijne denkbeelden omtrent het vermeende organisme [1] der taal, en haar zoogenoemde deflexie bloot te leggen. Beide onderwerpen hebben wij hiervoren uitvoerig behandeld, en stemmen daarbij zoowel met zijne afkeurng van 't eerste, als zijne redenen tegen de laatste, wanneer men haar niet juist verstaat, in. Hoe men haar te verstaan hebbe, hopen wij, dat den lezer uit onze bespiegelingen zal kenbaar geworden zijn; zeker niet als eene „verkwijning", gelijk die van 't menschelijk Organisme. Tegenover de vollere taalvormen van vroegeren tijd mag men, in beeldspraak, de geslonkene van later eeuwen, op die wijze gesteld hebben; wilde men dat beeld tot natuur maken, men zou zeker geheel verkeerd handelen en tot averechtsche gevolgtrekking leiden. Evenmin mag men echter met den den Heer Roorda beweren, dat die slinking der vormen, die ontwrichting der vroegere taalbuiging, geen „daadzaak" (gelijk hij het met dit onhebbelijk woord noemt) zijn zou; dat hij als „Oriëntalist, die verder in de wereld van de talen heeft rondgezien", dat wel beter weet; dat hem zóóveel alleen gebleken is, „dat, wanneer men taaltakken van dezelfde stam, bijv. het Hogduitsch en Nederduitsch of Nederlandsch met het Gotisch, en het Italiaansch met het Latijn (vergelijkt), men dan ziet, dat eenige verbuigingen, die in de taalstam, daar ze uit gesproten zijn, bestaan hebben, en in de éénc taaltak bewaard zijn gebleven, in de andere verloren gegaan zijn" (bl. 72). Wat hem zijn uitsluitend Oriëntalisme in dezen gebaat heeft; hoe ongelukkig hem dit hier juist van den weg moest helpen, hebben wij èn in beginsel gezien èn reeds door herhaalde proeven kunnen waarnemen. Niet minder echter mogen wij ons van de onjuistheid zijner laatste stelling verzekerd houden, en behoeven ons daartoe slechts te herinneren, wat wij, bij 't doorloopen van de verschillende vormen en tijdperken der Duit-

noemden Cogitatief, en zijne onderscheiding van den Indicatief, in de meeste Indogermaansche talen (ook het Midden Nederlandsch), in *De Logische Analyse*, enz. (Zutfen, 1858) I. bl. 95 en v.

[1] Wij hebben echter tevens reeds aangemerkt, dat de Heer Roorda in dit opzicht met twee maten meet, daar hij zich, in spijt zijner afkeuring, herhaaldelijk op het Organisme der taal beroept.

sche talen, hebben waargenomen. Of is het ons toen niet ten klaarste gebleken, dat niet slechts het Hoog- of Nederduitsch met het het Gotisch vergeleken, maar ook dat Hoog- en Nederduitsch op zich zelf, in zijn verschillende tijden geheel verschillende, steeds meer verdoofde en geslonken vormen had? Is niet hetzelfde ook voor het Nederlandsch, bij onderlinge vergelijking [van dat der 9e, 12e, 19e eeuw bijv., het geval? Wij gelooven niet, dat iemand het nog zal willen weêrspreken.

Men zou echter vragen moeten, of de Heer Roorda ooit een ander dan nieuw-Hoogduitsch boek in handen gehad had, wanneer men bl. 138 bij hem leest van "grammatische regels, daar toen (d. i. in de Middeleeuwen) in alle Duitsche landen het Duitsch naar geschreven wierd, en nu nog het Hoogduitsch." Als of er niet een bijna even groot verschil tusschen 't Oud-Duitsch en dat van heden, als tusschen 't Oud- en later Neêrlandsch bestond. Tegen over dat Neêrlandsch toch, is wel het tegenwoordig Hoogduitsch eenige buigingsuitgangen rijker, maar met het oude vergeleken, kan de slinking en afslijting der Duitsche vormen waarlijk niet veel minder, dan die der Nederlandsche heeten." Naar die regels", zoo vervolgt hij, "werd het Nederduitsch zoowel als het Hoogduitsch geschreven"; als of het niet twee zeer uiteenloopende dialecten waren, gelijk ieder zich met ons uit de vorengaande bladzijden overtuigd hebben kan. Maar de Heer Roorda schijnt in 't algemeen zich niet de moeite te hebben gegeven, behoorlijk kennis te nemen van het terrein, door zijne zoo bout versneden pen beschreden. Niet alleen, dat hij zich de vorming der Duitsche taal niet behoorlijk voorstelt, in hare verschillende tongvallen en hun eindelijke splitsing in twee hoofdtakken, Hoog- en Nederduitsch, van welke laatste men het Nederlandsch eenigermaten als de schrijftaal beschouwen kan; maar ook de staatsgeschiedenis, in hare verhouding tot de taal zelf, moet hij met geen blik vervaardigd hebben, om te kunnen schrijven, wat wij bl. 151 bij hem lezen, dat namelijk "die Saxische kanselarij-taal. . . . . zeker al dagteekende van Hendrik den Vogelaar af tot op den dood van Hendrik II d. i., van het jaar 919 tot 1024". Men vertrouwt zijne oogen nauwlijks, wanneer men dit leest. Rudolf van Habsburg, wij hebben 't boven gezien, was de eerste, die de rijksstukken op-

zettelijk in 't Duitsch liet stellen; de eerste vroegere stukken zijn van een vijftig jaar vóór dien tijd, en de Heer Roorda wil onder de Saxische keizers reeds een Duitsche kanselarij-taal in werking zien!! — Hij heeft zich echter blijkbaar een taalgeschiedenisjen op eigen hand en voor eigen gebruik gevormd. Hij ontleent daartoe van Luther het denkbeeld der „Saxische kanselarij", stelt deze een derd' half eeuw vroeger dan ze blijkbaar bestaan kan hebben, en bouwt dan op dien grondslag voort. „Naar de grammatische regels van die (vermeende) kanselarij taal" heet voortaan (d. i. nam. van Hendrik den Vogelaar af) „zooveel mogelijk alle Duitsch geschreven. Alle klerken" (zegt hij) „leerden die taalregels en schreven vervolgens daarnaar zooveel mogelijk alle Duitsch; niet alleen het Hoogduitsch, maar ook het Nederduitsch van de Nedersaxische landen, het Nederrijnsch, en het Dietsch of Duitsch van de Nederlanden". Men zou inderdaad meenen, dat hij 't had bijgewoond; jammer maar, dat er van geheel die zoo klakkeloos geboekte voorstelling niet het minste aan is. Niet alleen het Nederduitsch, laatstaan het Nederlandsch, kon moeilijk uitgaan van eene kanselarij-taal die niet bestond; maar daarenboven, wat Rudolf I voor Hoogduitschland, deden, in zekere mate en te gelijker tijd bijna, voor Nederduitschland Bernard II en Albert I van Anhalt, door gemeenschappelijk met den abt Koenraad van Nienburg te bepalen, dat bij de openlijke rijkszittingen niet meer (gelijk tot dusver) het Wendisch, maar het (Neder)duitsch gebezigd worden zou. Dat Nederduitsch ontwikkelde zich voortaan, gelijk reeds vroeger, op eigen hand, al zagen slechts de Nederlanders, en niet Duitschland, het vervolgens als schrijftaal bloeyen. De Saxische noch de Rijkskanselarij had iets met de Nederlandsche schrijftaal uit te staan, en het bleef voor de geschiedvinding van den Heer Roorda bewaard, ons daar zoo verrassende nieuwigheden over meê te deelen. [1]

---

[1] Met die nieuwigheden vervallen dan ook al de daarop zoo nekeloos gegronde stellingen, omtrent de werkzaamheid der kanselarij-klerken tot kunstmatige vorming van 't Nederlandsch, en derg.: waarbij dan de Midden Nederlandsche prozaïsten als schooljongens worden voorgesteld (zie bl. 137), die de vormen hunnar taal nog niet kennen. Ongelukkig, wanneer zij daarbij dan nog verbeteraars als den Heer Roorda vinden, die zelfs fouten tegen die vormen zien, waar zij juist schreven! Zoo verandert hij bijv. (bl. 127, 128) tot twee-

Wij gaan tot de derde afdeeling van 's Heeren Roorda's boek over, waarin hij eenige wenken ten beste geeft, hoe voortaan onze moedertaal best te schrijven. Bij al het onaanneemlijke, dat de twee vorige derden gaven, mag men zich hier althans in enkele behartenswaarde opmerkingen verheugen, voor welke dan echter al die eerste omhaal tevens geheel noodeloos heeten mag. Hij had dat alles gerustelijk geheel ongeschreven kunnen laten, en het nu volgende (behoudens enkele noodzakelijke verbeteringen, als ons blijken zal) op zich zelf in 't licht geven.

Zijn algemeen beginsel reeds, in antwoord op de gedane vraag geuit, mag allesins juist heeten: "wij zullen het spraakgebruik en de regels van de taal zelf, zooals die door de beschaafde standen gesproken wordt, geregeld moeten volgen; maar ons daarbij aansluiten bij het werkelijk algemeen gebruik van de schrijftaal, waar dit met den aard en de eigenschap van onze moedertaal niet in strijd is." Niemand, met een gezond bezef van zijne taal bedeeld, die dien stelregel niet luide toejuichen moet. Bij de toepassing evenwel zal, vooral waar men van zoo geheel verschillende grondbegrippen uitgaat, zich wel eenig verschil van meening openbaren; zien wij wat ons van die des Heeren Roorda achtervolgens aanneemlijk moet voorkomen.

Zijn eerste voorslag is, om "het telwoord en lidwoord *een*, het ontkennende *geen*, en de bezittelijke voornaamwoorden, met uitzondering van *ons* voor 't zakelijk en *onze* voor 't persoonlijk geslacht en het meervoud, geregeld altijd onverbogen te laten." In 't algemeen zal daartegen wel niet veel verzet komen; wij althans kunnen er ons zeer goed mee bevredigen, en meenen dan ook, dat een groot deel onzer schrijvende landgenooten zich aan dien spraakregel houdt. Dit laat echter niet na, dat wij niet alleen den

---

maal toe, als „taalfout voor *den*", de uitdrukking „hoogte van *der* muren". terwijl hij niet bezeft, dat dit het zwakverbogen enkelvond is; gelijk hij ook „van *der* evangeliën" (evenzeer een vrouwelijk enkelvoud) in „van *den* evangeliën" veranderd hebben wil (bl. 126); en dàt niettegenstaande de onmiddelijk daarop aangehaalde woorden" van der heiligher evangeliën" hem dat nog te duidelijker maakten. Trouwens omtrent de sterke of zwakke verbuiging der bijvoeg naamw. en hun verschillende aanwending in 't Duitsch, is hij het lang niet met zich zelf eens; zie het daarover gestelde bl. 133—135.

dichters, maar ook den prozaschrijvers (waar er genen 't karakter of de maatslag hunner verzen, dezen een meer deftige aard van stijl aanleiding toe geeft) de verbuiging dier woorden volkomen vrij wenschen te laten, op gevaar van zich door de stijfheid hunner dichten of schriften gestraft te zien, waar zij dat ten onpas doen. — Hetzelfde geldt van den, 't zij met *des* of *der*, verbogen genitief, dien wij niet met den Heer Roorda voor „vreemden opschik" mogen houden, noch „tegen het spraakgebruik" achten aan te druischen, maar overal, waar 't pas geeft en de stijl het meê brengt, ook voortaan bruikbaar rekenen; terwijl ook hier de zuivere smaak, en 't gevaar van tegen *zijne* wetten te zondigen, onze leidsman zijn moet. De Heer Roorda zelf — eenigsins in weêrspraak met zijn gevoelen, als ware die genitief „vreemd" en „tegen 't Ned. spraakgebruik" — wenscht hem in uitdrukkingen als *man des doods*, *heer des huizes*, *vader des vaderlands*, *des noods*, *werken der duisternis*, *steen des wijzen*, enz. (onder voorwendsel dat dit saamgestelde benamingen zijn), en daar waar te veel achtereenvolgende *van's* zouden stuiten, te behouden. Wij, die hem niet voor *vreemd*, maar enkel wat verouderd en voor den gemeenzamen stijl te deftig houden, zien nog te minder in, waarom wij (gelijk hier bij die vele *van 's*) er niet ook in andere omstandigheden den goeden smaak de vrije beschikking over zouden laten.

Volgt de datief, door den Heer Roorda zelf alleen voor *veranderd* — niet voor *vreemd* — verklaard, en voor welken dus het nopens den genitief aangemerkte in nog meerdere mate geldt.

De leer der geslachten, die nu aan de beurt komt, is bij den Heer Roorda wel weder wat uitsluitend Oriëntaalsch behandeld. Zonder van een gevoelzieke verpersoonlijking ook der onbeduidendste stoffelijke dingen uit te gaan, komt ons toch zijn Semitische wet, in hare volstrekte toepassing op onze moedertaal, vrij willekeurig voor, en zouden wij daarom ook zijn voorslag „van geen andere dan mannelijke of vrouwelijke wezens te kennen" niet gaarne willen onderschijven. [1] Wij zien ook geen reden, om de over-

---

[1] Te recht schrijft Bopp daarentegen: „das Sanskrit und diejenigen der mit ihm verwandten Sprachen, welche sich in dieser Beziehung noch auf der alten Stufe behauptet haben, unterscheiden ausser den beiden natürlichen Geschlechtern noch ein Neutrum (Ind. *klîva* d. h. Eunuch), welches ein Eigen-

AMSTERDAMSCHE STOOMDRUKKERIJ VAN ROELOFFZEN & HÜBNER.